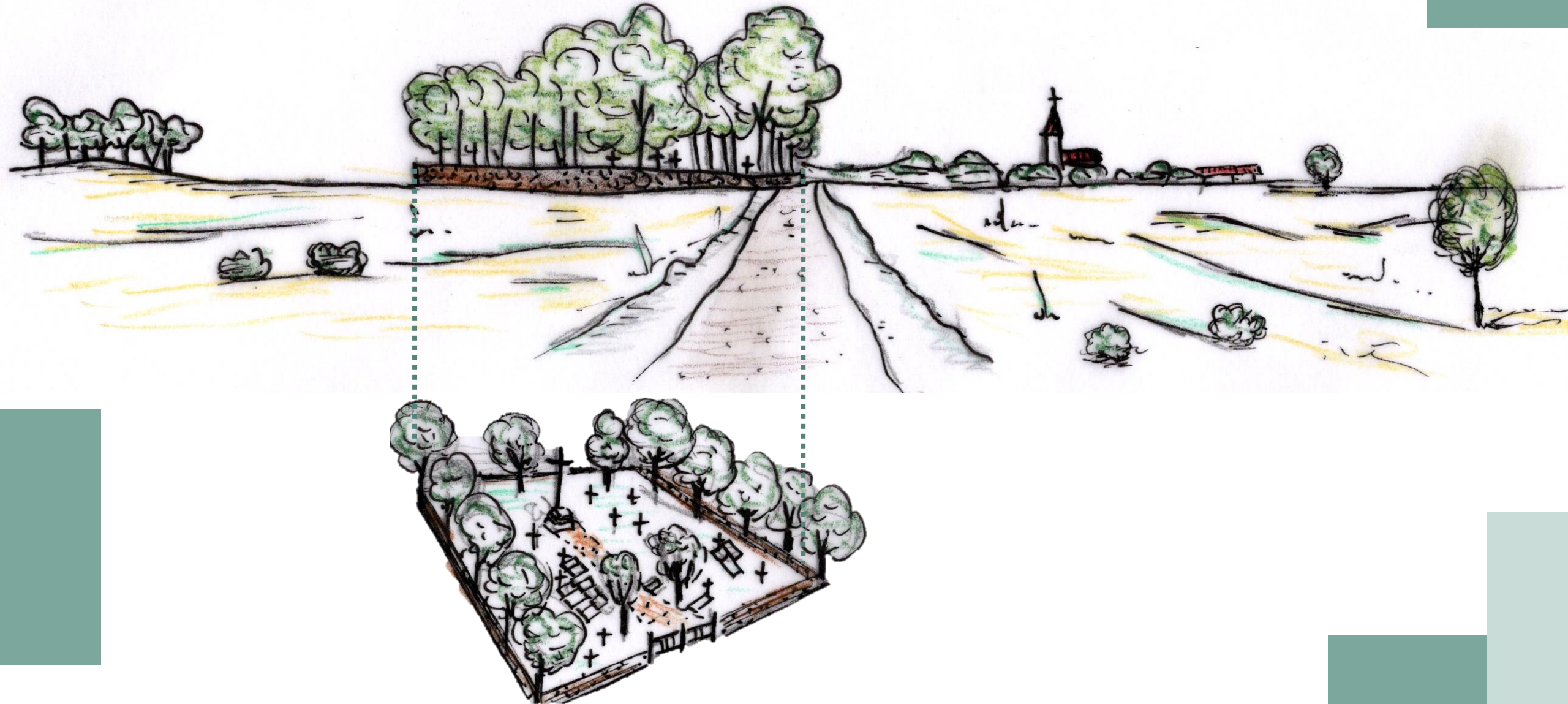

Cmentarz w krajobrazie. Krajobraz cmentarza

Katalog dobrych praktyk w aspekcie planowania i projektowania cmentarzy w Polsce,
na tle praktyki europejskiej

© Copyright by Anna Długozima

Instytut Inżynierii Środowiska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
Warszawa 2021

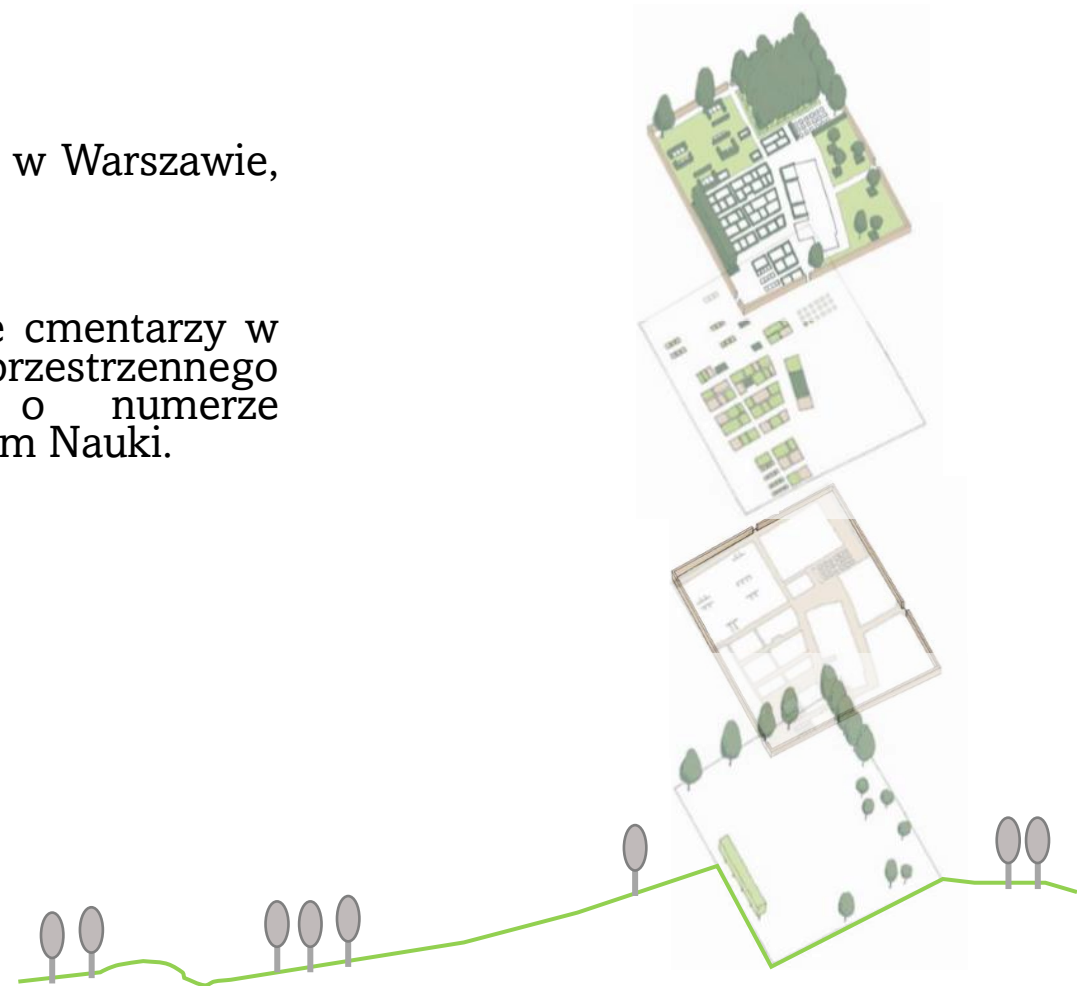
Katalog zrealizowany w ramach projektu badawczego pn.: „Wpisywanie cmentarzy w istniejące układy urbanistyczne i ruralistyczne w Polsce w aspekcie ładu przestrzennego na tle współczesnej europejskiej przestrzeni sepulkralnej” o numerze 2016/23/D/HS4/03043 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Opracowanie graficzne: Anna Długozima

Fotografie: Anna Długozima

Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu Beata Gawryszewska

ISBN 978-83-962226-1-9

W człowieku zakorzeniona jest skłonność do dokumentowania, kształtowania obrazu minionych zdarzeń. Jeden z wymiarów, w którym pamięć jest utrwalana stanowi cmentarz. W europejskiej tradycji kulturowej cmentarz odgrywa niezwykle istotną i doniosłą rolę: sprzyja rozwijaniu więzi społecznych, odbudowuje, wzmacnia tożsamość i umożliwia kontakt z przeszłością. Jest tekstem kultury i nośnikiem pamięci zbiorowej.

Podkreślić należy, iż cmentarz pełni nie tylko funkcje komemoratywne i budujące tożsamość, lecz odzwierciedla również kondycję społeczeństwa.

Wszak krajobraz jest surowym weryfikatorem pamięci zbiorowej, a więc odzwierciedla kondycję społeczeństwa w aspekcie pamiętania o przeszłości. Jeśli założenia cmentarne są zaniedbane, zapomniane – stanowią dowód powolnego wypierania pamięci o dawnych członkach społeczności lokalnej ze świadomości danego społeczeństwa.

Ich unifikacja zaś jest sygnałem dla konieczności podjęcia działań na rzecz ochrony tożsamości.

A. Długozima, Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych, Warszawa 2011

Wszak „gdy cmentarze znikną z krajobrazu, zginie część historii. Oderwanie się od kulturowych korzeni stanowi zagrożenie dla tożsamości współczesnego człowieka i nieuchronnie prowadzi do skarlenia tradycji wspólnoty, w której żyje”.

M. Lipiec, Refleksje o ewangelickich nekropoliach, „Spotkania z zabytkami”, Nr 4/2001, s. 16-18

Współczesny świat epatuje zewsząd hasłami piękna, powabu, witalności. Zdrowie, młodość, uroda to wartości społecznie pożądane. Chorobę, starość, śmierć ocenowano. Stały się one zagadnieniami niechętnie podejmowanymi przez media. Co prawda przekazy o wypadkach, zamachach terrorystycznych, błędach lekarskich były na porządku dziennym, ale ze słownika życia społecznego wykreślona została śmierć jako zjawisko odejścia z tego świata. Śmierć została wyrzucona nie tylko z myśli, ale także z przestrzeni codziennej egzystencji. Została stłoczona w szpitalach, ośrodkach

opieki paliatywnej (hospicjach), kostnicach, domach przedpogrzebowych. Zamknięta za cmentarną bramą, by tam została, by nie „zainfekowała” idealnego obrazu świata bez chorowania, umierania, przeżywania żałoby, utylizowania ciał zmarłych... Do czasu...

Epidemia – za każdym razem gdy wybuchała przewartościowywała świat, przeorywała świadomość ludzi, skłaniała do zastanowienia się nad życiem, nad jego ulotnością. Ta spowodowana przez wirus covid-19, która rozpętała się w 2020 roku także nie pozostawia nikogo obojętnym na tematy ostateczne. Od marca

ubiegłego roku, od ogłoszenia stanu epidemicznego w Polsce, słowa „choroba”, „zgon”, „śmierć”, „zakład pogrzebowy”, „cmentarz” są odmieniane przez wszystkie przypadki.

Gdyby tak za tym poszła troska o zagospodarowanie cmentarzy...

Wstęp. Dlaczego podjęto się badania polskich cmentarzy? 1/3

Oddany w Państwa ręce katalog jest efektem: realizacji projektu badawczego finansowanego przez NCN pt.: „Wpisywanie cmentarzy w istniejące układy urbanistyczne i ruralistyczne w Polsce w aspekcie ładu przestrzennego na tle współczesnej europejskiej przestrzeni sepulkralnej”, wieloletniej fascynacji autorki cmentarzami jako przestrzeniami wielowymiarowymi, którym należy się większa atencja w badaniach naukowych oraz w dyskursie publicznym.

Impulsem, który skłonił autorkę do przygotowania projektu badawczego dedykowanego cmentarzom był brak kompleksowych opracowań, niepokojące prognozy demograficzne, zjawisko intensyfikacji zagospodarowania cmentarzy historycznych* oraz

tabuizacja śmierci, marginalizacja tych obiektów w życiu społecznym, przy jednoczesnej powszechności ich występowania...

Wszak cmentarze znajdują się na terenie całej Polski, w sąsiedztwie każdej większej jednostki osadniczej, dotyczą każdego człowieka. W związku z tym stanowią kluczowy komponent krajobrazu kulturowego i należy je uwzględnić w zagospodarowaniu osiedli ludzkich. Biorąc pod uwagę wspomnianą powszechność występowania cmentarzy oraz trwałość funkcji terenu, na którym są zakładane problematyka ich lokalizacji i zagospodarowania powinna być przedmiotem zainteresowania ogółu społeczeństwa. Niestety, zarówno w opinii publicznej, jak również w polityce

przestrzennej zdaje się wciąż dominować retoryka cmentarza jako miejsca żałoby, smutku, melancholii, odizolowanego od przestrzeni codziennej egzystencji (zwłaszcza cmentarze zakładane współcześnie, niespatynowane przez upływający czas).

Badacze są zgodni, że proces planowania i projektowania cmentarzy jest złożony i trudny, co wynika z ich specyfiki. Wszak zajmują szczególne miejsce w tradycji. Obok spełniania podstawowego obowiązku, jakim jest pochowanie zmarłych, realizują szereg innych zadań: stanowiąc strefę sacrum, archiwum, muzeum oraz park, przestrzeń dedykowaną zarówno zmarłym, jak i żywym.

* z uwagi na brak wyznaczania nowych terenów predestynowanych na funkcje grzebalne aktywnymi pozostają obiekty historyczne, zabytkowe, co powoduje zacieranie pierwotnych cech kompozycji, zmniejszanie udziału zieleni wysokiej

Wstęp. Dlaczego podjęto się badania polskich cmentarzy? 2/3

Dokładna liczba cmentarzy w Polsce nie jest znana (!). Brakuje centralnych baz danych agregujących informacje o: lokalizacji, powierzchni, pojemności cmentarzy, ich aktualnym stanie zagospodarowania. Badania dowodzą, że niestosowna, przypadkowa lokalizacja cmentarza może wpływać negatywnie na środowisko, krajobraz kulturowy, a tym samym na człowieka.

Tabuizacja tematu śmierci i cmentarzy w dyskursie publicznym powoduje brak społecznej akceptacji dla inwestycji cmentarnych w sąsiedztwie terenów mieszkaniowych (np. syndrom NIMBY ang. Not-In-My-BackYard).

Argumentem przemawiającym za potrzebą badań w aspekcie cmentarzy była także refleksja, która pojawiła się jako podsumowanie sympozjum „Sztuka Cmentarzy” w 1995 roku: w Polsce mówi się o cmentarzach o starej metryce, w ogóle zaś o rozwiązaniach współczesnych, ponieważ nie ma

współczesnej polskiej sztuki cmentarnej. Stawia to Polskę w opozycji do krajów zachodnich, w których kompozycja współczesnego cmentarza jest stale „przepracowywana”.

Prognozy GUS i Eurostat wskazywały, iż współczynnik obciążeń osobami starszymi (liczba osób w wieku 65 lat lub więcej przypadająca na 100 osób w wieku 15–64 lata) do roku 2050 ulegnie podwojeniu. Na tej podstawie dedukowano, że proces starzenia się populacji w Europie będzie postępował. Konsekwencją tego stanu będzie wzrastający współczynnik zgonów i dynamiczny wzrost zapotrzebowania na przestrzeń grzebalną.

W związku z tym, niezbędne stało się usystematyzowanie procedur związanych z lokalizacją cmentarzy (wypracowanie odpowiednich narzędzi, metod oceny terenów na cele deponowania zwłok i szczątków z poszanowaniem dla kontekstu krajobrazowego, społeczno-kulturowego, funkcjonalno–przestrzennego oraz

przyrodniczego) oraz popularyzacja alternatywnych form pochówku w polskim społeczeństwie (jako remedium na terenochłonne pochówki tradycyjne).

Wstęp. Dlaczego podjęto się badania polskich cmentarzy? 3/3

Od XVIII wieku cmentarze zakładane były „extra muros” (z dala od siedlisk ludzkich). Na skutek rozwoju przestrzennego zostały wchłonięte w granice jednostek osadniczych stając się przestrzenią konfliktów. Dynamiczna urbanizacja doprowadziła do ubytku gruntów spełniających warunki stawiane terenom predestynowanym na nowe cmentarze. Brak nowych inwestycji cmentarnych doprowadził do intensyfikacji zagospodarowania cmentarzy historycznych, co dokonuje się kosztem drzewostanu, kompozycji oraz społecznej percepcji przestrzeni. Zauważono także brak w polskich badaniach zagadnienia wpisywania współczesnych cmentarzy w istniejące uwarunkowania urbanistyczne lub ruralistyczne oraz rekomendacji dla planistów i projektantów w formie poradnika – kompendium wiedzy uwzględniającego uwarunkowania środowiskowe, planistyczne, estetyczno-krajobrazowe, społeczno-kulturowe oraz funkcjonalno-przestrzenne w zakresie

planowania i projektowania cmentarzy. Niniejszy projekt przychodził w sukurs tym wymienionym problemom i negatywnym tendencjom przy jednoczesnej ochronie kluczowych atrybutów cmentarzy.

W oparciu o te spostrzeżenia przygotowano projekt badawczy, którego celem było: określenie stanu zasobów polskich cmentarzy założonych lub powiększonych po roku 2000; popularyzacja idei cmentarza jako wielowymiarowej przestrzeni cennej ze społecznego, kulturowego, funkcjonalnego i estetyczno-krajobrazowego punktu widzenia; ocena wpływu lokalizacji cmentarzy na ład przestrzenny; ocena prowadzonej w Polsce polityki w zakresie planowania i projektowania cmentarzy; ukazanie tendencji w zakresie planowania i projektowania cmentarzy w Polsce; opracowanie modeli współczesnych polskich cmentarzy w aspekcie ich lokalizacji, zagospodarowania oraz kompozycji; opracowanie scenariuszy

rozwoju przestrzennego cmentarzy; porównanie polskich cmentarzy z grupą porównawczą – wytypowanymi cmentarzami europejskimi; opracowanie wielokryterialnej metody oceny i wyboru optymalnego terenu na nowy cmentarz.

Intencją tego opracowania jest popularyzowanie dobrych praktyk, przekazywanie właściwych wzorców postępowania przy planowaniu i projektowaniu cmentarzy w Polsce.

Nie uwzględniono w nim problemów, negatywnych rozwiązań.

Znajdą je Państwo m.in. tutaj:

Czerner, O., Juskiewicz, I. (Ed.) (1995). Cemetery Art – Sztuka Cmentarna – L’art de cimetièr, ICOMOS, Werk, Wrocław

Rudkowski, T. (2004). O ochronę cmentarzy zabytkowych, Ochrona Zabytków, Nr 1-2, s. 104-114

Rogowska, B. (2014). Stanowisko władz komunistycznych w latach siedemdziesiątych XX wieku w zakresie cmentarnictwa wyznaniowego i komunalnego, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Politologica, XIII, s. 75-93

Starzecka, K. (2014). Lokalizacja Cmentarza Wyznaniowego W Świetle Przepisów Prawa Polskiego O Planowaniu i Zagospodarowaniu Przestrzennym”, Studia Z Prawa Wyznaniowego, Nr 17, s. 173-191

Rosegnal, M. (2016). Planistyczne problemy lokalizacji cmentarzy [w:] Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane, Oficyna Prawnicza, Wrocław, s. 691-711

NIK (2016). Zarządzanie cmentarzami komunalnymi. Informacja o wynikach kontroli. Link: <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/087/>

Pilarczyk, A., Nowak, P. (2019). Factors Determining the Ways for Shaping the Landscapes of Municipal Cemeteries in Szczecin: Proposals of Changes in the Shaping of Municipal Cemeteries. IOP Conf. Ser. Mater. Sci. Eng., 471, s. 1-9

Zawiła, M. (2019). Dziedziczenie Przedwojennych Cmentarzy Na Terenach Postmigracyjnych Polski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków

Długozima A., Kosiacka-Beck E. (2020). How to Enhance the Environmental Values of Contemporary Cemeteries in an Urban Context?, Sustainability, 12 (6), 2374

Długozima, A. (2020). Social infrastructure of burial nature in Poland by voivodships – conditions and directions of changes. Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum, 19(1), s. 19-31

Wstęp. Streszczenie popularnonaukowe zrealizowanego projektu 1/3

Badania prowadzone w ramach projektu miały charakter interdyscyplinarny – prowadzone były w trzech skalach (w skali odpowiadającej: 1) najszerszemu zasięgowi terenowemu tj. jednostka osadnicza z cmentarzem – skala makro, 2) sąsiedztwu cmentarza tj. otoczenie, relacje względem innych elementów – skala mezo oraz 3) terenowi cmentarza – układ przestrzenny – skala mikro) oraz uwzględniały aspekty: społeczno-kulturowy, środowiskowy, kompozycyjno-estetyczny, legislacyjny i funkcjonalno-przestrzenny. Z terytorium Polski badaniami objęto ponad 60 cmentarzy o współczesnej proveniencji (obiekty założone w latach 1999-2019) oraz ponad 100 cmentarzy historycznych zlokalizowanych zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich. Tło dla badań polskich obiektów stanowiły cmentarze wybrane spośród państw europejskich wykazujących podobieństwa do Polski pod względem: dominującej religii, zbliżonego wskaźnika kremacji, przepisów

prawa cmentarnego tj.: z Austrii, Belgii, Danii, Francji, Hiszpanii, Niderlandów, Niemiec, Słowacji, Słowenii, Szwecji, Włoch.

Ranga cmentarza jako publicznego ogrodu będzie wzrastać z uwagi na stale pogarszającą się jakość zieleni w mieście, dynamiczną urbanizację, prognozy demograficzne oraz sytuację epidemiologiczną, z którą mierzy się świat od 2020 roku. W związku z tym właściwa lokalizacja oraz program funkcjonalno-przestrzenny cmentarza są coraz istotniejsze. Przez właściwą lokalizację rozumie się wpisanie cmentarza w układ przestrzenny miejscowości, w system terenów zieleni, w system przestrzeni publicznych z dostępem do komunikacji publicznej. Z kolei program funkcjonalno-przestrzenny odnosi się do wyposażenia i aranżacji przestrzeni cmentarza. Zrealizowany projekt stanowił odpowiedź na tę potrzebę.

Wstęp. Streszczenie popularnonaukowe zrealizowanego projektu 2/3

W ramach projektu badawczego opracowano:

- katalog rozwiązań środowiskowych postulowanych do wdrożenia na polskich cmentarzach – co stanowi odpowiedź m.in. na zapisy Europejskiej Konwencji Krajobrazowej oraz ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, globalne problemy środowiskowe oraz wzrastającą świadomość ekologiczną;
- wzornik form przestrzennych i krajobrazowych (tzw. „pattern book”) odnoszący się do kształtowania krajobrazu funeralnego (cmentarz – krematorium) zintegrowanego z otoczeniem, stanowiący odpowiedź na wzrost popularności kremacji i potrzebę „uwalniania” powierzchni dla żywych;
- wielokryterialną analizę oceny przydatności terenów na cele

grzebalne, która może mieć zastosowanie jako narzędzie wspomagające w procesie planowania przestrzennego dla urzędników, planistów, zarządców cmentarzy, inwestorów, jak również stowarzyszeń i osób indywidualnych zainteresowanych

zagospodarowaniem swojej okolicy. Zaproponowane narzędzie może zminimalizować problemy o charakterze środowiskowym, społecznym, funkcjonalno-przestrzennym, czy kompozycyjno-estetycznym, które mogłyby być wygenerowane przez niewłaściwą lokalizację cmentarza;

- algorytm postępowania przy planowaniu i projektowaniu cmentarzy, który został zaaplikowany przy zakładaniu nowego cmentarza komunalnego dla Gniezna oraz przy rozbudowie cmentarza parafialnego w

Czerwińsku nad Wisłą (opracowany konceptualny schemat analiz mający usprawnić prace przedprojektowe pozwala zidentyfikować wartości, problemy cmentarza i powiązać go jak najlepiej z układem przestrzennym miejscowości wg triady: dostępność – spójność – tożsamość).

Wstęp. Streszczenie popularnonaukowe zrealizowanego projektu 3/3

Biorąc pod uwagę wspomnianą już na stronie 5 niniejszego katalogu powszechność występowania cmentarzy oraz trwałość funkcji terenu, na którym są zakładane problematyka lokalizacji i zagospodarowania cmentarzy powinna być przedmiotem zainteresowania ogółu społeczeństwa, dlatego opracowano katalog dobrych praktyk pt. „Cmentarze w krajobrazie. Krajobraz cmentarzy”, który popularyzuje te obiekty jako wielowymiarowe przestrzenie wpływające na osiągnięcie ładu przestrzennego. Intencją autorki projektu jest, aby katalog funkcjonował jako kompendium wiedzy pomocne przy czytaniu przestrzeni cmentarza oraz przy jego planowaniu i projektowaniu.

A skoro o czytaniu mowa...

Struktura dokumentu czyli jak czytać katalog?

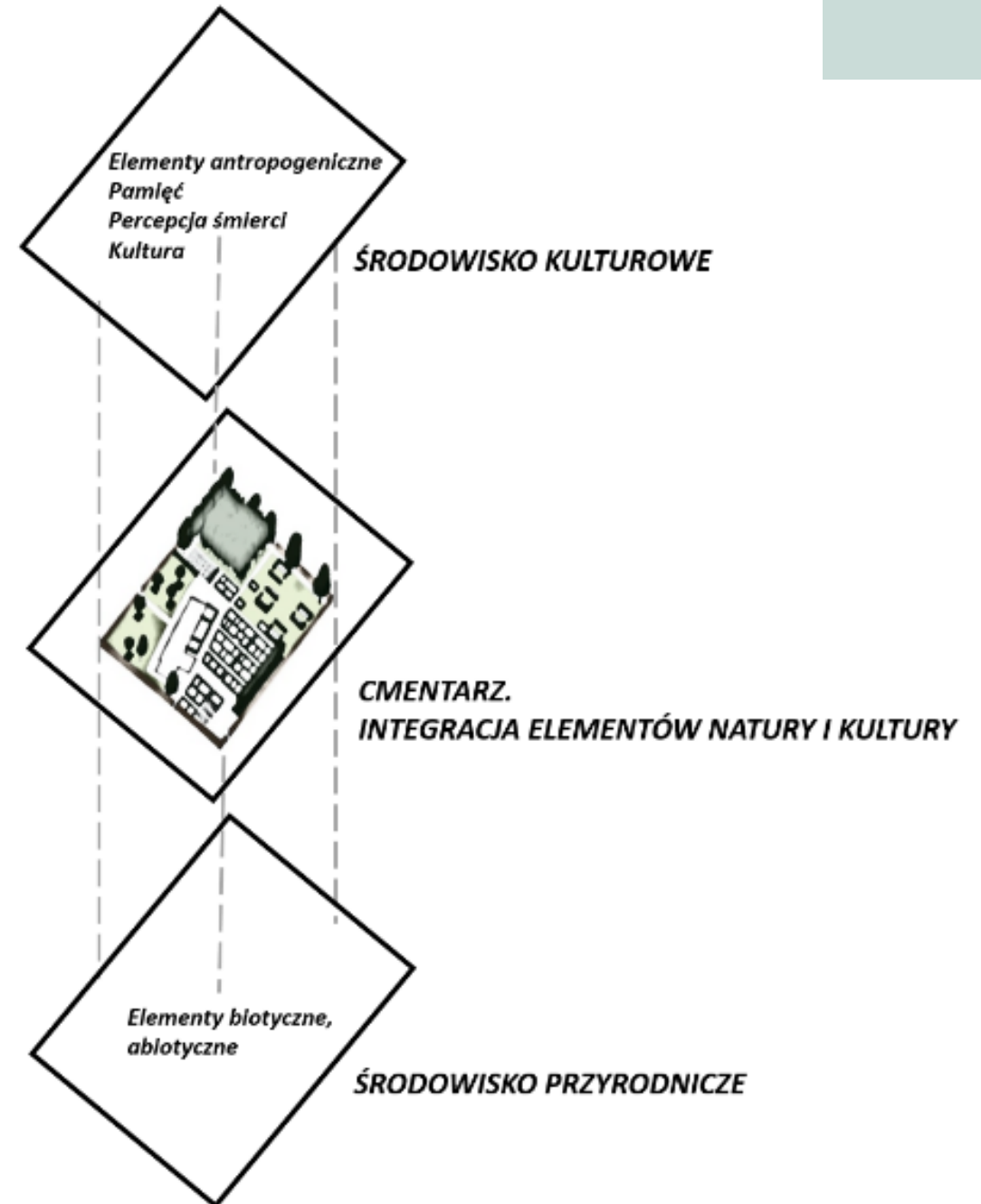
Cmentarz jest jak księga, w której zapisane są dzieje miejscowości, okolicy, społeczności lokalnej i całego narodu. Cmentarz jest językiem i przewodnikiem danej społeczności po jej kulturze. Jest on źródłem wielu informacji. W tej księdze są różne znaki alfabetu, słowa i zdania. Jedne z nich stworzyła natura, inne człowiek a jeszcze inne człowiek wspólnie z naturą... Cmentarz, jego kompozycja, stan zachowania jest odbiciem wszystkich najważniejszych zjawisk i procesów zachodzących w społeczeństwie... Cmentarz można czytać jak książkę. Trzeba tylko wykazać się otwartością, wrażliwością na jego wszystkie warstwy... Kluczem do strukturyzacji katalogu jest podział cmentarza na warstwy.

Struktura dokumentu czyli jak czytać katalog?

Cmentarz składa się z warstw, co wynika z jego fenomenu – osadzenia na styku kultury i natury. Z jednej strony czerpie z dziedzictwa kulturowego (normy społeczno-kulturowe, percepcja, kultura pochówku), z drugiej zaś jego lokalizacja i kompozycja przestrzenna są wynikiem uwarunkowań środowiska przyrodniczego i wrażliwości, umiejętności odczytania ich, wykorzystania w celu kreacji miejsca pochówku.

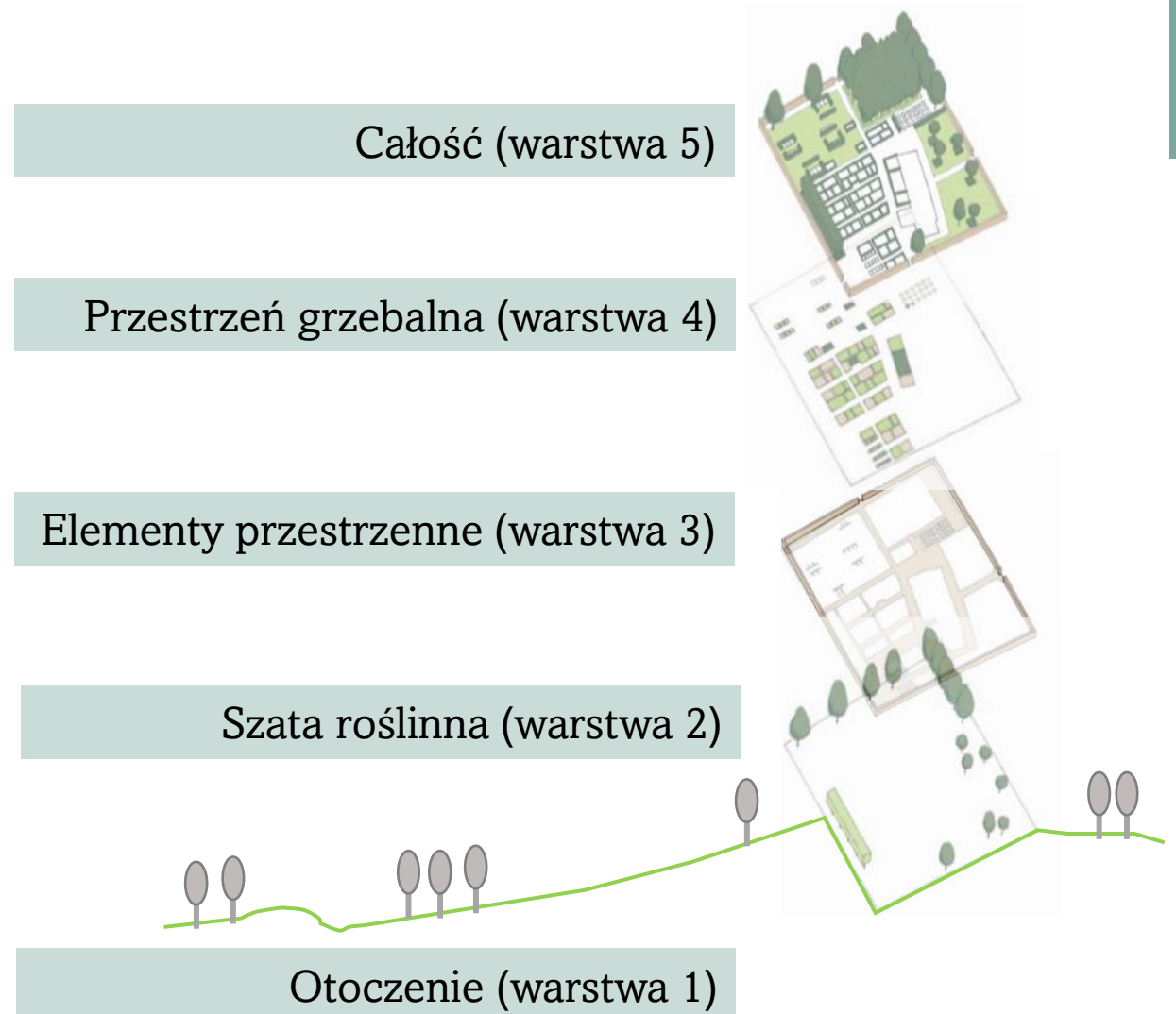
Cmentarz należy traktować jako przestrzeń wielowymiarową, w związku z tym przy urządzeniu jego przestrzeni niezbędna jest integracja rozwiązań odnoszących się do środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Struktura dokumentu czyli jak czytać katalog?

Cmentarz jako element integrujący środowisko przyrodnicze i kulturowe jest traktowany jako całość (**warstwa 5**), na którą składają się: przestrzeń grzebalna (**warstwa 4**), elementy przestrzenne tj. architektura, obiekty kubaturowe, układ komunikacyjny (**warstwa 3**), szata roślinna (**warstwa 2**). Całość ta osadzona jest w kontekście (**warstwa 1**).

W związku z tym, opracowując katalog dobrych praktyk, wskazując przydatne rozwiązania zebrany materiał porządkowano do poszczególnych warstw cmentarza.

Struktura dokumentu czyli jak korzystać z katalogu?

Podstawa prawna; odwołanie do przepisów obowiązującego prawa (stan na 01-06-2021)

Odwołanie do wyników badań

Rekomendowana literatura przedmiotu (z jakimi publikacjami warto się zapoznać, aby poszerzyć wiedzę w danym aspekcie)

Rekomendowane rozwiązanie

Narzędzia badawcze, analizy

Dla każdej warstwy przygotowano charakterystykę obejmującą: , oraz .

Ponadto, pod piktogramem zaszyfrowano najbardziej przydatne rozwiązania, które z powodzeniem mogą być stosowane na cmentarzach, zaś pod ikoną rekomendowane analizy, narzędzia postulowane do uwzględnienia w procesie analizowania, diagnozowania stanu terenu dedykowanego na funkcje grzebalne.

Słownik skrótów

mpzp – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego

suikzpg – studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

UCChZ – ustawa z 31 stycznia 1959 roku o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. 1959, Nr 11, poz. 62)

RMI – Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 7 marca 2008 roku w sprawie wymagań, jakie muszą spełniać cmentarze, groby i inne miejsca pochówku zwłok i szczątków (Dz. U. 2008, Nr 48, poz. 284)

RMGK – Rozporządzenie Ministra Gospodarki Komunalnej z 25 sierpnia 1959 roku w sprawie określenia, jakie tereny pod względem sanitarnym są odpowiednie na cmentarze (Dz. U. 1959, Nr 52, poz. 315)

UPiZP - ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2003, Nr 80, poz. 717)

PKOB – Polska Klasyfikacja Obiektów Budowlanych

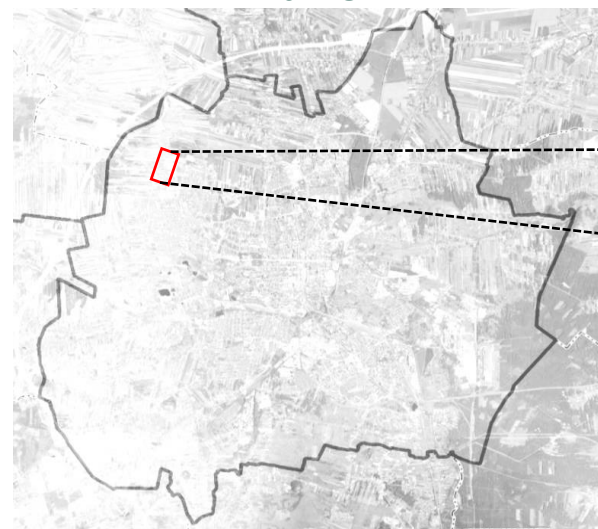

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

makro

mezo

Cmentarz jako całość

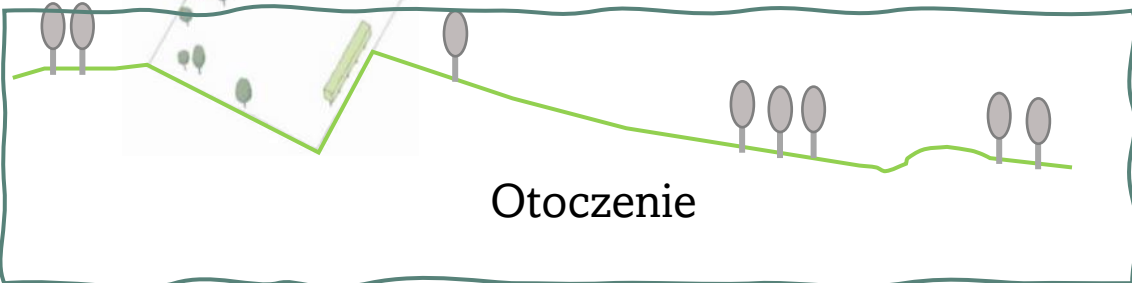

Przestrzeń grzebalna

Elementy przestrzenne

Szata roślinna

Otoczenie

Otoczenie cmentarzy odnosi się do skali makro i mezo.

Jest to tło, w które wpisywane są cmentarze. To zespół uwarunkowań zewnętrznych determinujących zasób, rozmieszczenie i jakość zagospodarowania cmentarzy. To także najszerszy zasięg terenowy konkretnej jednostki osadniczej, w której osadzony jest cmentarz (skala makro) oraz jego bezpośrednie sąsiedztwo, otoczenie krajobrazowe (skala mezo).

Długożima A. (2020). Social infrastructure of burial nature in Poland by voivodeships – conditions and changes. Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum, Nr 19(1), s. 19-31, link: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/aspal/article/view/4382/4121>

Długożima A. (2020). Lokalizacja współczesnych cmentarzy komunalnych w Polsce. Prace Geograficzne, zeszyt 161, s. 81-106, link: <https://www.ejournals.eu/Prace-Geograficzne/2020/Numer-161/art/17712/>

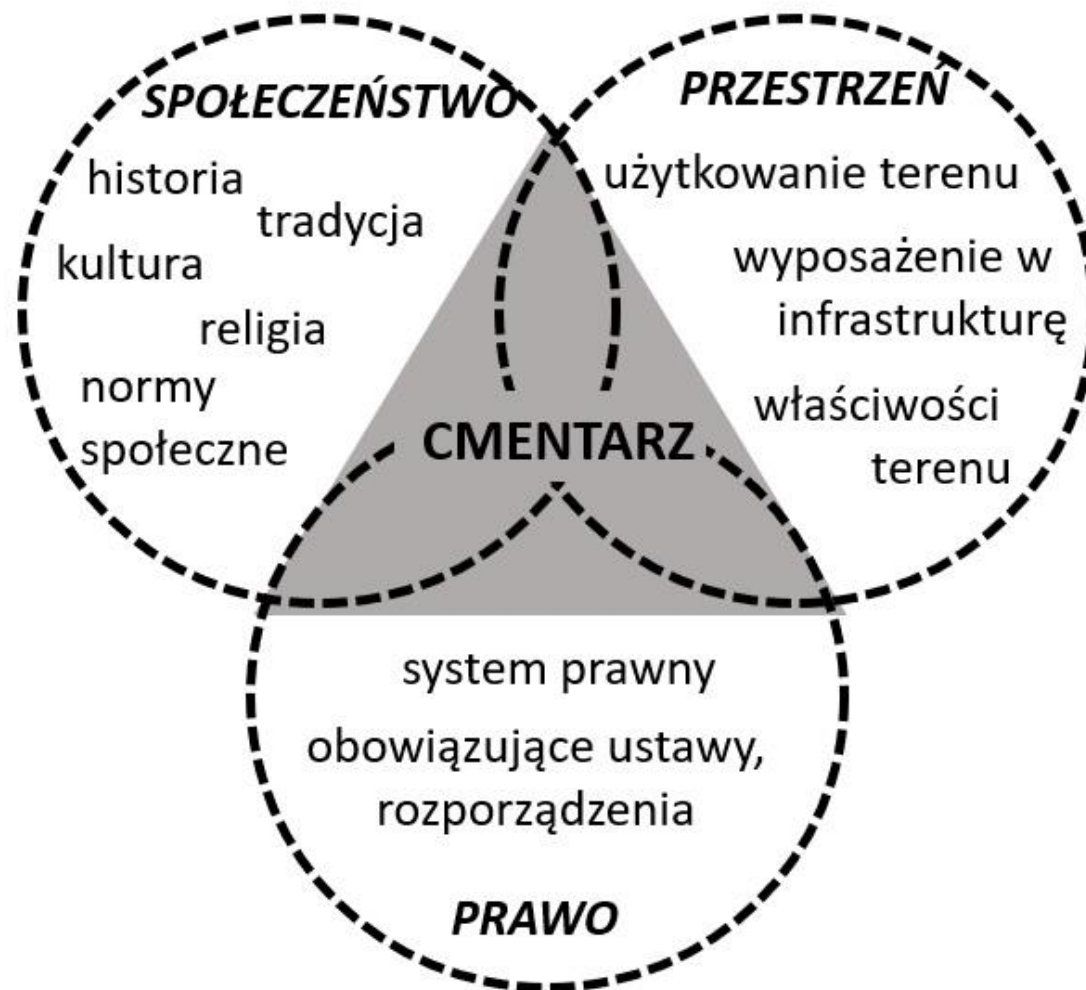
Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Katalog uwarunkowań determinujących zakładanie cmentarzy zmieniał się wraz z rozwojem historycznym. Za najistotniejsze uznaje się uwarunkowania społeczno-kulturowe, przestrzenne oraz prawne.

Uwarunkowania społeczno-kulturowe w zakresie planowania lokalizacji cmentarzy związane są z utożsamianiem cmentarzy z miejscem realizowania kultu religijnego. W ramach tych uwarunkowań uwzględnia się również: percepcję śmierci; rolę i znaczenie nadawane cmentarzom przez społeczeństwo; stosunek społeczeństwa do kremacji (pochówek urnowy zajmuje ułamek miejsca potrzebnego do pochówku trumnowego, co skutkuje większą oszczędnością terenu); współczynnik umieralności, który determinuje dynamikę zapełniania się przestrzeni grzebalnej i ewentualną konieczność rozbudowy lub poszukiwania nowej lokalizacji dla cmentarza.

Uwarunkowania przestrzenne powiązane są ze sposobem i jakością zagospodarowania przestrzeni oraz jej wyposażeniem w infrastrukturę. **Uwarunkowania prawne** dotyczą obowiązujących w Polsce przepisów prawnych w zakresie zakładania i utrzymania cmentarzy.

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

R
Y
T
U
A
Ł
Y

separacja

przejście

włączenie
do wspólnoty zmarłych

Przedpogrzebowe

Modlitwy, kondolencje, odczyty

Wybór formuły postępowania z ciałem zmarłego (kremacja, inhumacja) -> obiekty zw. z praktykami pogrzebowymi włączone w proces obchodzenia żałoby

Pogrzebowe

Ceremonia pogrzebowa
Inhumacja
Kremacja

Krematorium
Audytorium, kaplica, budynek ceremonii
Dom przedpogrzebowy

Postpogrzebowe

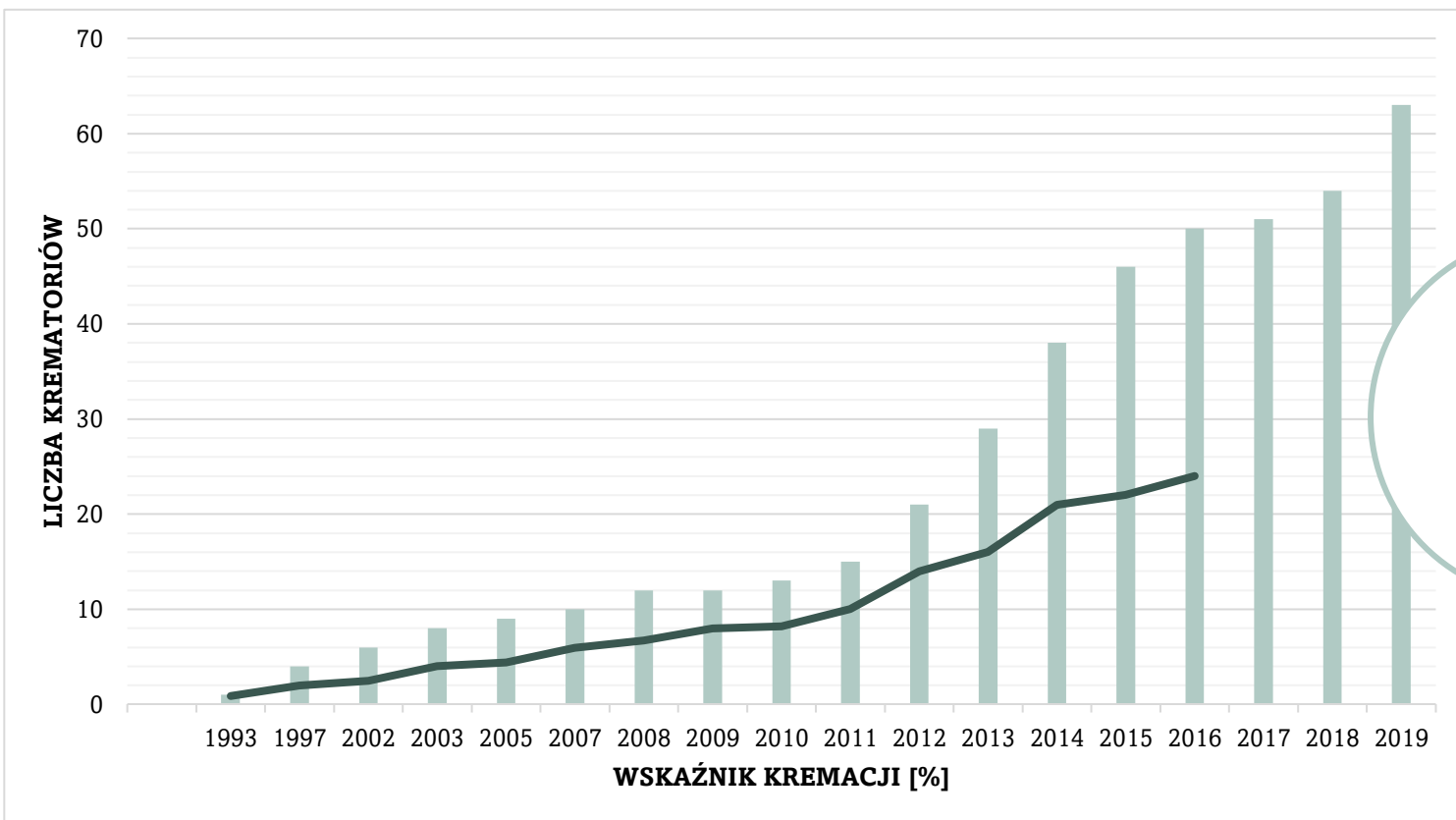
Modlitwy, kondolencje
Spotkanie popogrzebowe, konsolacja
Kult pamięci: wizyty na grobie, obrzędy, rocznice

Cmentarz
Krematorium
Kolumbarium
Audytorium, kaplica, budynek ceremonii

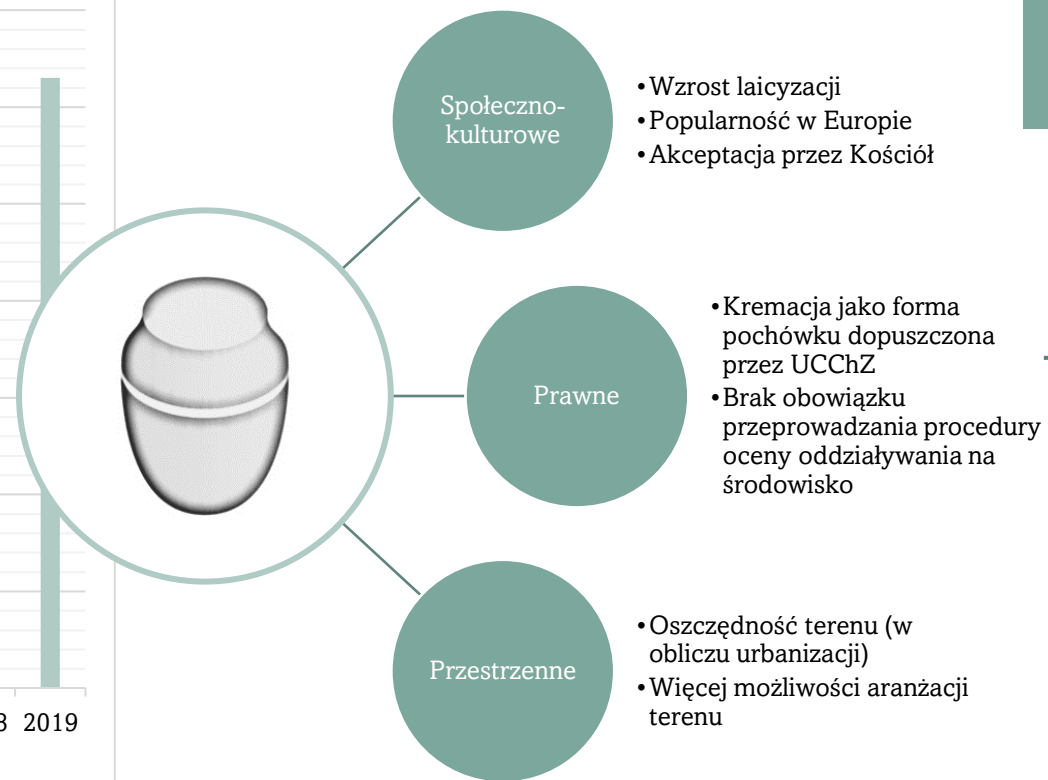
M
I
E
J
S
C
A

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Liczba krematoriów i wskaźnik kremacji w Polsce w latach 1993-2019

Czynniki determinujące popularność kremacji w Polsce

Długozima A. (2020). Social infrastructure of burial nature in Poland by voivodeships – conditions and changes. Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum, Nr 19(1), s. 19-31, link: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/aspal/article/view/4382/4121>

Długozima A. (2020). How might landscapes be better designed to accommodate increasing cremation practices in Europe? Landscape Online, Vol. 87, s. 1-31, link: <https://www.landscape-online.org/index.php/lo/article/view/LO.202087/102>

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Najtrwalszym pomnikiem danej społeczności jest stworzony przez nią rodzaj krajobrazu a w ten krajobraz wpisane cmentarze...

Cmentarz jest swoistym tekstem kultury, ponieważ daje świadectwo ludzkich losów (każdy grób jest jakąś informacją o pochowanym w nim człowieku). Stanowi odbicie stanu społeczeństwa – jego mentalności, upodobań, światopoglądu oraz estetycznych trendów. Ponieważ ludzie zakładając cmentarz kształtują przestrzeń dla siebie, przestrzeń w której mają przebywać po śmierci, wielu antropologów twierdzi, że miejsca wiecznego odpoczynku mówią więcej o żywych niż o zmarłych. I służą bardziej pocieszeniu żyjących niż potrzebie zmarłych.

Dzieje cmentarzy są zwierciadłem przemian postawy wobec śmierci, stąd z wyglądu

miejsz pochówków odczytać można losy nie tylko jednostek, ale też całych zbiorowości i ich kultury.

Lokalizację, kompozycję, elementy zagospodarowania dominujące na cmentarzu należy skorelować z uwarunkowaniami społeczno-kulturowymi. Znajomość historii, norm społecznych i preferencji pozwala skuteczniej kształtować jego przestrzeń.

„stosunek do grobów zmarłych (...) jest miarą kultury”

Pasierb J. St. (1995). Ochrona zabytków sztuki kościelnej, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa, s. 137

Kolbuszewski J. (1996). Cmentarze, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław

Milewska-Ważbińska B. (2006). Ars epitaphica. Z problematyki łacińskojęzycznych wierszy nagrobnych, Wydział Polonistyki UW, Warszawa

Thomas L.V. (1991). Trup: czyli od biologii do antropologii, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Ze względu na trwałość funkcji – cmentarz trwa w krajobrazie niezmiennie – opłacany przez kolejne funkcje i zespoły przestrzenne... W wiekach średnich przestrzeń miejska była ograniczona przez mury, które z jednej strony pełniły funkcję obronną, z drugiej zaś uniemożliwiały przestrzenny rozwój jednostki. Powodowało to, że tkanka miejska zagęszczała się redukując tym samym udział przestrzeni publicznych do minimum. Obok ulicy jedynym publicznym terenem był wówczas przykościelny dziedziniec, a że to właśnie na nim grzebano zmarłych – cmentarz stał się podstawowym miejscem spotkań ludzi średniowiecza (Ariès 1989; Vovelle 2004). Ówczesna nekropolia stanowiła miejsce sądów, spektakli wystawianych przez objazdowe tropy aktorskie, postojów pielgrzymek, pochodów, przesłuchań i tortur, handlu oraz schronienie dla rzeźmieszków, złodziei. Powszechne używanie cmentarzy do codziennych czynności zaczęło zanikać z jednej strony za sprawą kościelnych zakazów, z drugiej zaś na skutek rozwoju aglomeracji miejskich. W wyniku tego ostatniego cmentarze bardzo szybko stawały się przepełnione, a atmosfera na nich nie sprzyjała kontynuacji wymienionych wcześniej funkcji. Momentem przełomowym był XVIII wiek, kiedy to na skutek filozofii Oświecenia (rozwój medycyny, coraz większy nacisk na higienę), przemian

demograficznych i urbanistycznych zaczęła się upowszechniać idea lokowania cmentarzy poza murami miast („*extra muros*”) (Kolnberger 2018). Spowodowało to, że cmentarz został ograniczony do utylitarnego znaczenia (grzebalnictwo). Położenie ówczesnych nekropoli poza granicami miast wymuszało dojazdy, a że nie każdy był uposażony w bryczkę i konia – groby odwiedzano sporadycznie. W związku z powyższym, życie zaczęło koncentrować się na miejskich rynkach i ulicach a nie jak dotąd na cmentarzach. W ostatniej ćwierci XIX wieku upowszechnił się zwyczaj, aby pikniki osadzić w scenerii cmentarzy. Spacerowanie po cmentarnych alejkach, towarzyskie rozmowy, konsumpcja w cieniu drzew i monumentalnych rzeźb sepulkralnych powodowane były względami wynikającymi z kondycji XIX-wiecznych miast (Kerrigan 2007). Z uwagi na rewolucję przemysłową, rozwój zakładów fabrycznych i napływ siły roboczej – miasta stały się niezwykle zanieczyszczone zarówno różnymi związkami chemicznymi, jak i hałasem. A oddalone od miejskiego zgiełku cmentarze stanowiły podstawowe miejsce spotkań, wypoczynku od wszystkich uciążliwości, jakie niesło mieszkanie w mieście (Ariès 1989; Etlin 1984). I tak oto historia zatoczyła krąg. Dzisiaj mieszkańcy znowu w cmentarzach upatrują wybawienia od problemów generowanych przez miasto (Woodthorpe 2011).

Ubytek terenów zieleni, wzrastające ceny nieruchomości sprawiają, że każdy metr kwadratowy powierzchni jest bezcenny. Brakuje terenów otwartych, zielonych, które pozwoliłyby zrealizować atawistyczną potrzebę człowieka do kontaktu z naturą. Z uwagi na te negatywne przemiany, którym podlegają krajobrazy miast – cmentarz jest coraz częściej postrzegany jako substytut parku pretendujący do roli miejsca spotkań (Woodthorpe 2010), miejsca edukacji przyrodniczo-ekologicznej (ścieżki przyrodnicze, bogactwo naturalnych form, bioróżnorodność) (Abernathy 1970; Löki et al. 2019), miejsca kulturotwórczego (miejsce koncertów, wystaw, spotkań okazjonalnych), miejsca rekreacji (joggingi, pikniki), miejsca wypoczynku (regeneracji, spacerów) (Harnik and Merolli 2010; Grabalov 2018; Nordh and Evensen 2018).

Abernathy R. (1970). Cemeteries as Open Space Reservations, Reed-Mullins and Associates; U.S. Department of Housing and Urban Development: Washington, DC

Ariès P. (1989). Człowiek i śmierć, PIW, Warszawa

Etlin R. (1984). The architecture of death: the transformation of the cemetery in eighteenth-century Paris. Cambridge, MIT Press

Grabalov P. (2018). Public life among the dead: Jogging in Malmö Cemeteries. Urban Forestry& Urban Greening, 33, s. 75–79

Harnik P., Merolli A. (2010). Cemeteries Alive: Graveyards are resurging as green spaces for the public. The Trust for Public Land. <http://cloud.tpl.org/pubs/ccpe-cemetery-parks-article-2.pdf>

Kerrigan M. (2007). Historia śmierci. Zwyczaje i rytuały pogrzebowe od starożytności do czasów współczesnych, Bellona, Warszawa

Kolnberger T. (2018). Cemeteries and urban form: a historico-geographical approach. Urban Morphology, 22(2), s. 119-139

Löki V., Deák B., Lukács A.B., Molnár A. (2019). Biodiversity potential of burial places—A review on the flora and fauna of cemeteries and churchyards. Glob. Ecol. Conserv., 18, s. 1–14

Nordh H., Evensen K. (2018). Qualities and functions ascribed to urban cemeteries across the capital cities of Scandinavia. Urban Forestry&Urban Greening, 33, s. 80–91

Vovelle M. (2004). Śmierć w cywilizacji Zachodu: od roku 1300 po współczesność, „Słowo/Obraz Terytoria”, Gdańsk

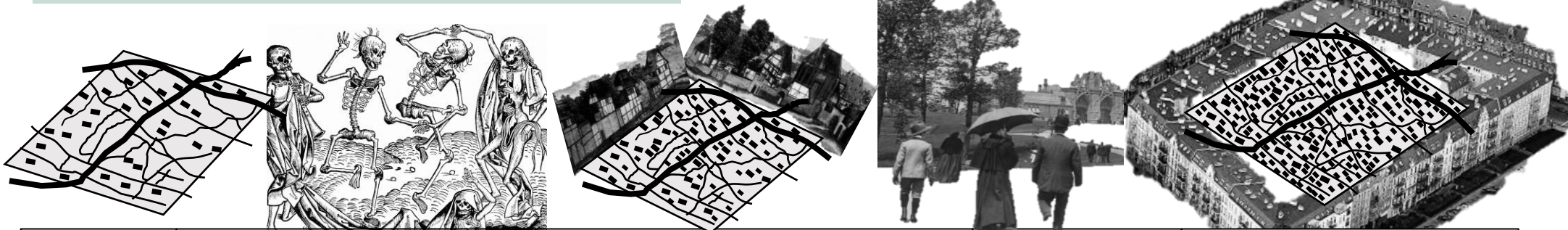
Woodthorpe K. (2010). Private Grief in Public Spaces: Interpreting Memorialisation in the Contemporary Cemetery. [w:] Hockey J., Komaromy C., Woodthorpe K. (red.) The Matter of Death. Palgrave Macmillan, London

Woodthorpe K. (2011). Sustaining the contemporary cemetery: Implementing policy alongside conflicting perspectives and purpose. Mortality, 16(3), s. 259-276

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

①	Cmentarz za miastem	Cmentarz w mieście (cmentarze przykościelne od VIII wieku)	Cmentarze przykościelne i miejsca pochówku w świątyniach przepelnione	Cmentarz przenoszony poza granice miasta	Cmentarz w mieście (stary), cmentarz poza miastem (nowy)
---	---------------------	--	---	--	--

②	Śmierć publiczna (upodobanie do widowiska umierania, cierpienia i kaźni)		Upowszechnienie upiora, symbolika śmierci	„Śmierć piękna”, godna podziwu, ale niepożądana Upodobanie do idei śmierci	Śmierć masowa, szpitalna, komiksowa
---	--	--	---	---	-------------------------------------

③	Śmierć powszechna, „śmierć zwyczajna”	Ważność własnego istnienia, „śmierć oswojona”	Lęk przed śmiercią, Danse macabre	Ars moriendi	Pompa funebris, „śmierć powszechna”	Rozwój medycyny	Śmierć dramatyzowana, „śmierć drugiego”	Laicyzacja śmierci	Pornografia śmierci, „śmierć odrzucona”
---	---------------------------------------	---	-----------------------------------	--------------	-------------------------------------	-----------------	---	--------------------	---

④	Dominacja inhumacji						Wzrost popularności kremacji Stowarzyszenie Kremacyjne Cremation Society of Great Britain, 1874		
---	---------------------	--	--	--	--	--	--	--	--

X wiek   XII wiek   XIV wiek   XV wiek   XVI wiek   XVII wiek   XVIII wiek   XIX wiek   XX wiek   XXI wiek

- ① – cmentarz w przestrzeni miasta – znaczenie
- ② – charakter, wymiar śmierci
- ③ – percepcja śmierci
- ④ – praktyka obchodzenia się z ciałem zmarłego

Ariès P. (1989). Człowiek i śmierć, PIW, Warszawa
Długozima A. (2011). Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych. Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa
Tanaś S. (2008). Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
Vovelle M. (2004). Śmierć w cywilizacji Zachodu: od roku 1300 po współczesność, „Słowo/Obraz Terytoria”, Gdańsk

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Podstawowymi aktami regulującymi kwestie zakładania i utrzymania cmentarzy w Polsce są: UCChZ, RMGK, RMI. Ponadto, przystępując do planowania i projektowania cmentarzy należy zapoznać się z zapisami Prawa budowlanego z 7 lipca 1994 roku (Dz. U. 1994, Nr 89, poz. 414), ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku (Dz. U. 2004, Nr 92, poz. 880).

Polskie przepisy prawa utożsamiają cmentarz z terenem zieleni i zalecają aby projektować i utrzymywać go jako założenie parkowe. Jednocześnie jest obiektem budowlanym oraz obiektem religijnym, na co wskazuje Polska Klasyfikacja Obiektów Budowlanych. To przenikanie się, nakładanie podejść wskazuje na **przyrodniczo-architektoniczny charakter cmentarzy** oraz konieczność stosowania zintegrowanego podejścia przy ich planowaniu, projektowaniu oraz utrzymywaniu.

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

W Polsce cmentarz jest definiowany jako obiekt budowlany, za którego projektowanie odpowiedzialny jest architekt, jednocześnie ustawodawca zalicza go do terenów zieleni, obligując zarządcę do utrzymywania go jako założenie parkowe. Ścieranie się tych dwóch podejść w procesie projektowania współczesnych cmentarzy w Polsce:

Ustawa o ochronie przyrody

Tereny zieleni (art. 5.21) to „*tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz **cmentarze**, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym*”.

Powiązane z takim ujęciem cmentarza przepisy:

Cmentarze projektuje się i utrzymuje jako **tereny o założeniu parkowym** (art. 3, RMI).

Cmentarz definiowany jako „ZC” (zielen cmentarzy) w zapisach: UPiZP oraz w Rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz.U. 2003 nr 164 poz. 1587)

Ustawa Prawo budowlane

Budowla (art. 3.3) to „*każdy obiekt budowlany niebędący budynkiem lub obiektem małej architektury, jak: lotniska, mosty, wiadukty, estakady, tunele (...), budowle ziemne, obronne (fortyfikacje), ochronne (...), składowiska odpadów, stacje uzdatniania wody, konstrukcje oporowe, nadziemne i podziemne przejścia dla pieszych, sieci uzbrojenia terenu, budowle sportowe, **cmentarze**, pomniki, a także części budowlane urządzeń technicznych (kotłów, pieców przemysłowych, elektrowni wiatrowych i innych urządzeń) oraz fundamenty pod maszyny i urządzenia, jako odrębne pod względem technicznym części przedmiotów składających się na całość użytkową*”.

Powiązane z takim ujęciem cmentarza przepisy:

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (Dz.U. 2003 nr 120 poz. 1133)

Aby zbudować cmentarz należy przygotować pełną dokumentację techniczną, za którą odpowiada osoba z uprawnieniami budowlanymi. Zgodnie z obowiązującymi w Polsce standardami zawodowymi grupą zawodową odpowiedzialną za projektowanie cmentarzy są architekci. W związku z tym tylko od dobrej woli architekta zależy, czy ukonstytuuje się interdyscyplinarny zespół z architektami krajobrazu. Podczas, gdy w Europie, za całościowe projektowanie i urządzanie cmentarzy odpowiedzialny jest architekt krajobrazu, co podkreśla także EFLA (European Foundation of Landscape Architecture), np. Belgia, Dania, Francja, Niderlandy, Niemcy, Norwegia.

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Teren zieleni

(wg ustawy o ochronie przyrody)
Obowiązek utrzymania jako założenia parkowego
(wg ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, RMI)

(wg Kolbuszewskiego 1996; Piątkowskiej 1983; Solarek 2009; Szumańskiego 2005)

Teren publiczny

Obiekt budowlany

(wg ustawy Prawo budowlane)
Obowiązek uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
(wg ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych)

Dział: Budynki niemieszkalne
Budynki przeznaczone do sprawowania kultu religijnego i czynności religijnych
(wg Polskiej Klasyfikacji Obiektów Budowlanych)

Obiekt religijny

**WIELOWYMIAROWOŚĆ CMEN TARZY
ZGODNIE Z PRZEPISAMI PRAWA I LITERATURĄ
PRZEDMIOTU**

Drembkowski, P. (2018). Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz, C.H. Beck, Warszawa

Kolbuszewski J. (1996). Cmentarze, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław

Piątkowska K. (1983). Kształtowanie obiektów i zespołów usługowych. Zielen i wypoczynek, Wydawnictwo Przemysłowy Instytut Elektroniki, Branżowy Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej, Warszawa

Sobczak A. (2005). Cmentarz w prawie i praktyce. Regulacje prawne, zarządzanie, finanse, Wydawnictwo Verlag Dashofer, Warszawa

Solarek K. (2009). Funkcje terenów zieleni kształtujących przestrzenie publiczne we współczesnym mieście, Przegląd Komunalny, 10 (82), 71–76

Szumański M. (2005). Strukturalizacja terenów zieleni, Wydawnictwo SGGW, Warszawa

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Tabela. Zestawienie przepisów prawnych warunkujących lokalizację i zakładanie cmentarzy w Polsce

ZAKŁADANIE CMENARZY W POLSCE. PRZEPISY PRAWNE OKREŚLAJĄCE:		ŹRÓDŁA PRAWA
Etapy inwestycji	FAZA DECYZJI: wykonanie dokumentacji geodezyjno-inżynierskiej uwzględniającej właściwości gruntów, stosunki wodne, głębokość i zmienność poziomu wód gruntowych, istniejące zespoły roślinne; decyzja właściwego ze względu na miejsce inwestycji Powiatowego Inspektoratu Sanitarnego; wskazanie terenu na cmentarz (ZC) w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego	UCChZ RMGK
	FAZA PRZYGOTOWANIA DOKUMENTACJI (FAZA PRZEDPROJEKTOWA): opracowanie założeń do projektu; pozyskanie materiałów wyjściowych (mapa zasadnicza do celów projektowych); ogłoszenie konkursu, rozpoczęcie procedury przetargowej na opracowanie projektu, negocjacje	UPiZP Dz. U. 2003, Nr 120, poz. 1133
	FAZA PROJEKTOWA: projekt koncepcyjny, ustalenie i uzgodnienia z odpowiednimi jednostkami administracji państwowej, projekt budowlany i wykonawczy, pozwolenie na budowę	Dz. U. 2003, Nr 164, poz. 1587
	FAZA REALIZACJI: realizacja inwestycji w oparciu o umowę zawartą między inwestorem a wykonawcą, projekt organizacji budowy, zakończenie inwestycji i oddanie do użytku (aby otrzymać zgodę na użytkowanie cmentarza niezbędne jest usunięcie wszelkich kolizji np. ze słupami elektroenergetycznymi)	RMGK
Właściwości przestrzenne terenu na cele grzebalne	<ul style="list-style-type: none"> - lokalizacja wykluczająca możliwość wywierania szkodliwego wpływu cmentarza na otoczenie; - tereny na krańcach miast, osiedli lub gromad w izolacji od zabudowań, na gruntach przeznaczonych pod zieleń publiczną lub odpowiednich na jej urządzenie, w pobliżu miejscowej sieci komunikacyjnej; - 150 m od zakładów produkujących artykuły żywności, zakładów żywienia zbiorowego bądź zakładów przechowujących artykuły żywności oraz studzien, źródeł i strumieni, służących do czerpania wody do picia i potrzeb gospodarczych; - 50 m gdy teren w granicach od 50 do 150 m odległości od cmentarza posiada sieć wodociągową i wszystkie budynki korzystające z wody są do tej sieci podłączone 	RMGK
Właściwości przyrodnicze terenu na cele grzebalne	<ul style="list-style-type: none"> - na wzniesieniu, niepodlegający zalewom; - łatwy spływ wód deszczowych; - zwierciadło wody gruntowej na głębokości nie wyższej niż 2,5 m poniżej powierzchni terenu, przy czym nie może być ono nachylone ku zabudowaniom lub ku zbiornikom albo innym ujęciom wody służącym za źródło zaopatrzenia w wodę do picia i potrzeb gospodarczych; - grunt cmentarza możliwie przepuszczalny i bez zawartości węgla wapnia; - najczęściej spotykane wiatry powinny wiać od terenów mieszkaniowych w kierunku cmentarza 	RMGK

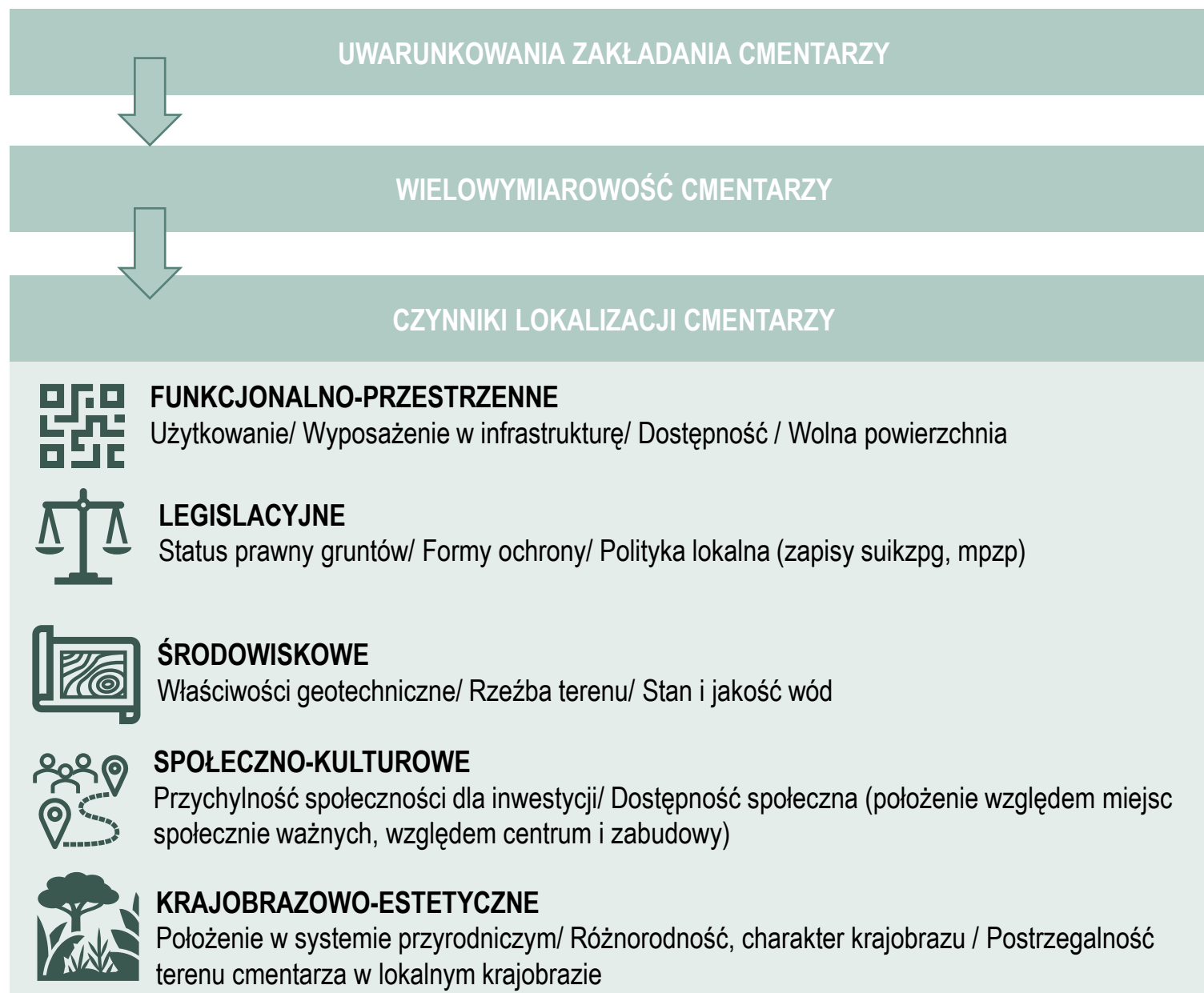

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Teren pod cmentarz powinien być lokalizowany w sposób wykluczający możliwość wywierania przez niego szkodliwego wpływu na otoczenie. RMGK precyzuje, że na funkcje grzebalne w szczególności należy przeznaczać tereny na krańcach miast, osiedli lub gromad w izolacji od zabudowań, na gruntach przeznaczonych pod zielen publiczną lub odpowiednich na jej urządzenie, w pobliżu miejscowej sieci komunikacyjnej.

Cmentarz determinuje sposób zagospodarowania otoczenia, dlatego ważne jest jego właściwe usytuowanie. Pomocna może być analiza czynników lokalizacji – kategorii uwarunkowań determinujących program, kompozycję, sposób dowiązania obiektu do istniejącej infrastruktury i kontekstu.

Wybór optymalnej lokalizacji dla cmentarza wiąże się z poszanowaniem środowiska przyrodniczego, dziedzictwa kulturowego, uwzględniając strukturę przestrzeni i sposób użytkowania oraz walory krajobrazowe, jednocześnie programując ten obszar z szacunkiem, wrażliwością, należną miejscu pamięci.

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Mpzp jako narzędzie kreacji ładu przestrzennego cmentarza oraz harmonizacji sposobu zagospodarowania z kontekstem.

Każda gmina ma obowiązek założenia cmentarza (art. 4 UCChZ).

Cmentarz komunalny może być utworzony dla kilku gmin.

Art. 3 UCChZ mówi, że cmentarz zakłada się i rozszerza na terenie określonym w mpzp. A więc, brak obowiązującego mpzp powoduje, że założenie cmentarza komunalnego nie jest możliwe. O potrzebie lokalizacji cmentarza, jego umiejscowienia w przestrzeni gminy, winien decydować organ stanowiący gminy, podejmując uchwałę w sprawie mpzp, a nie organ wykonawczy gminy w formie decyzji administracyjnej. Dlatego też organy gminy, widząc zasadność i potrzebę założenia cmentarza, powinny niezwłocznie wszcząć procedurę planistyczną, celem zagwarantowania niezbędnej przestrzeni dla lokalizacji cmentarza. Pamiętać należy, że **postępowanie planistyczne jest procedurą sformalizowaną, wieloetapową oraz czasochłonną, wymagającą zachowania określonej sekwencji czynności** (patrz: UPiZP).

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Mpzp jako narzędzie kreacji ładu przestrzennego cmentarza oraz harmonizacji sposobu zagospodarowania z kontekstem.

W związku z definiowaniem cmentarza w przepisach prawa jako terenu zieleni i obiektu budowlanego – ważna jest zawartość opracowania mpzp. Plan powinien uwzględniać powierzchnię, położenie oraz granice planowanego cmentarza.

Oprócz części opisowej powinien zawierać rysunek planu w takiej skali aby był czytelny, rozstrzygnięcie rady miejskiej o sposobie realizacji zapisanych w planie inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej oraz zasady ich finansowania, które należą do zadań własnych gminy.

Na rysunku powinny być oznaczone granice obszaru objętego planem, linie rozgraniczające tereny o różnym przeznaczeniu wraz z legendą opisującą poszczególne elementy i oznaczenia.

W mpzp opisuje się między innymi:

- wejścia na cmentarz,
- położenia kaplicy lub domu przedpogrzebowego wraz z określeniem ich powierzchni i struktury budowlanej,
- nachylenie terenu jeśli takie istnieje,
- drogi dojazdowe, dojścia pieszych, które wraz z zabudową nie powinny przekraczać 30% terenu wygospodarowanego pod cmentarz,
- wysokość zabudowy techniczno-gospodarczej,
- wysokość ogrodzenia (nie mniej niż 150 cm),
- teren usług kultury tj. kapliczka przycmentarna,
- teren parkingu przeznaczony do postoju samochodów, jednopoziomowy,
- wyznacza się teren drogi publicznej,
- fragment pasa drogowego istniejącej drogi publicznej,
- tereny lasów, zalesień jeśli takowe się znajdują na terenie planowanego cmentarza.

Z uwagi na fakt, że teren pod rozbudowę cmentarza musi spełniać odpowiednie warunki ekofizjograficzne, hydrogeologiczne (przepuszczalność, zawilgocenie gruntu, zawartość węgla wapnia, stopień kwasowości gruntu, głębokość i zmienność poziomu zwierciadła wód gruntowych, istniejące zespoły roślinne, kierunek wiatrów, położenie na wzniesieniu co ma zapobiegać zalewaniu oraz ułatwiać spływ wód deszczowych) formułując dyspozycje odnoszące się do przekształceń terenów celem dostosowania ich do pełnienia funkcji grzebalnych i spełniania restrykcyjnych przepisów prawa.

W przypadku planowania nowej inwestycji cmentarnej punktem wyjścia do opracowania wytycznych funkcjonalno-przestrzennych w mpzp powinna być koncepcja zagospodarowania dla cmentarza.

W przypadku rozbudowy istniejącego cmentarza należy w zapisach mpzp uwzględnić historyczny układ przestrzenny (dyspozycje dotyczące integracji starej i nowej części, kontynuację kompozycji przestrzennej).

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

W Polsce rozróżnia się cmentarze cywilne, na których chowane są osoby cywilne, oraz cmentarze wojenne, stanowiące miejsce spoczynku żołnierzy. Cmentarze wojenne podlegają zapisom Ustawy o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 1933, Nr 39, poz. 311). Z kolei UCChZ reguluje zasady planowania i funkcjonowania cmentarzy cywilnych, rozróżniając ich dwa rodzaje: wyznaniowe oraz komunalne.

WYZNANIOWE

*Związki wyznaniowe
Przykościelne, grzebalne*

Kietbasin

Rzepin Drugi

KOMUNALNE

*JST
Bezwyznaniowe/wielowyznaniowe (ekumenizm)*

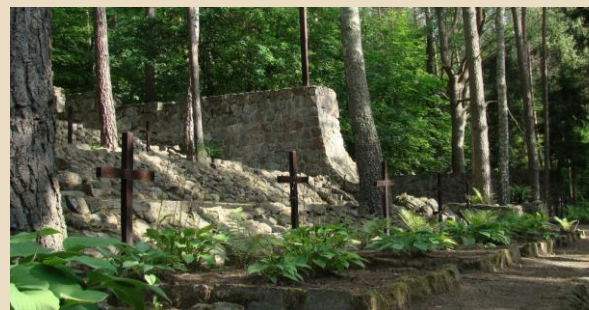

Częstochowa

Stargard

WOJENNE

Cmentarz w Drwęcku (z okresu I Wojny Światowej)

Cmentarz Powstańców Warszawy (z okresu II Wojny Światowej)

funkcjonowanie cmentarzy podlega zapisom UCChZ, 1959

funkcjonowanie cmentarzy podlega zapisom Ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, 1933

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

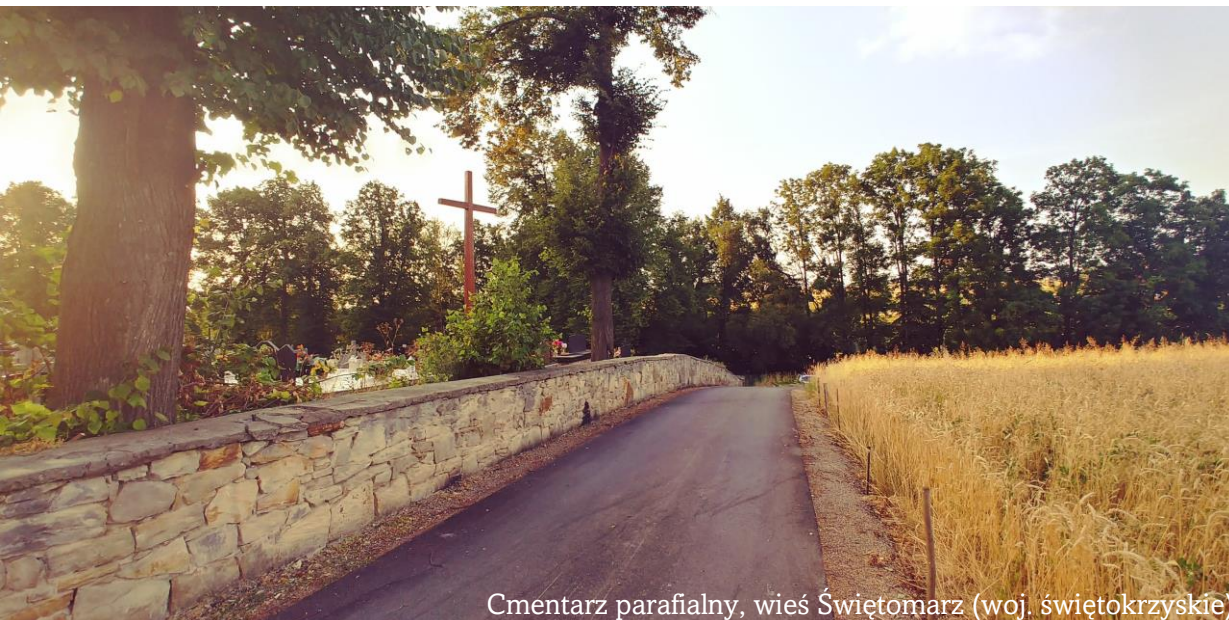
Województwo	Liczba cmentarzy				Powierzchnia cmentarzy	
	Ogółem [szt.] (1)	Cmentarze zabytkowe (2)	Cmentarze komunalne (3)	% udział (3) w (1)	Ogółem [ha] (4)	Śr. powierzchnia [ha]
Dolnośląskie	1187	335	277	23,3	1365,43	1,25
Kujawsko-pomorskie	1100	141	41	3,7	920,91	0,84
Lubelskie	1044	514	29	2,8	1299,98	1,25
Lubuskie	567	53	328	57,8	688,26	1,21
Łódzkie	648	143	12	1,9	1155,54	1,78
Małopolskie	1199	346	128	10,7	1172,12	0,98
Mazowieckie	1016	331	26	2,6	2094,73	2,06
Opolskie	762	129	41	5,4	567,42	0,74
Podkarpackie	1363	358	92	6,7	1302,86	0,96
Podlaskie	711	332	17	2,4	958,91	1,35
Pomorskie	797	136	96	12,0	901,17	1,17
Śląskie	924	105	132	14,3	1352,60	1,51
Świętokrzyskie	432	179	18	4,2	674,94	1,54
Warmińsko-mazurskie	1766	579	148	8,4	1118,53	0,63
Wielkopolskie	1309	314	59	4,5	1515,56	1,24
Zachodnio-pomorskie	1119	201	476	42,5	1204,63	1,03
ŁĄCZNIE	15944	4196	1920	12,0	18293,59	1,15

Najwięcej cmentarzy komunalnych występuje w województwach lubuskim (57,8%), zachodniopomorskim (42,5%) oraz dolnośląskim (23,3%), co jest wynikiem przemian geopolitycznych oraz prowadzoną akcją komunalizacji obiektów wyznaniowych (głównie protestanckich).

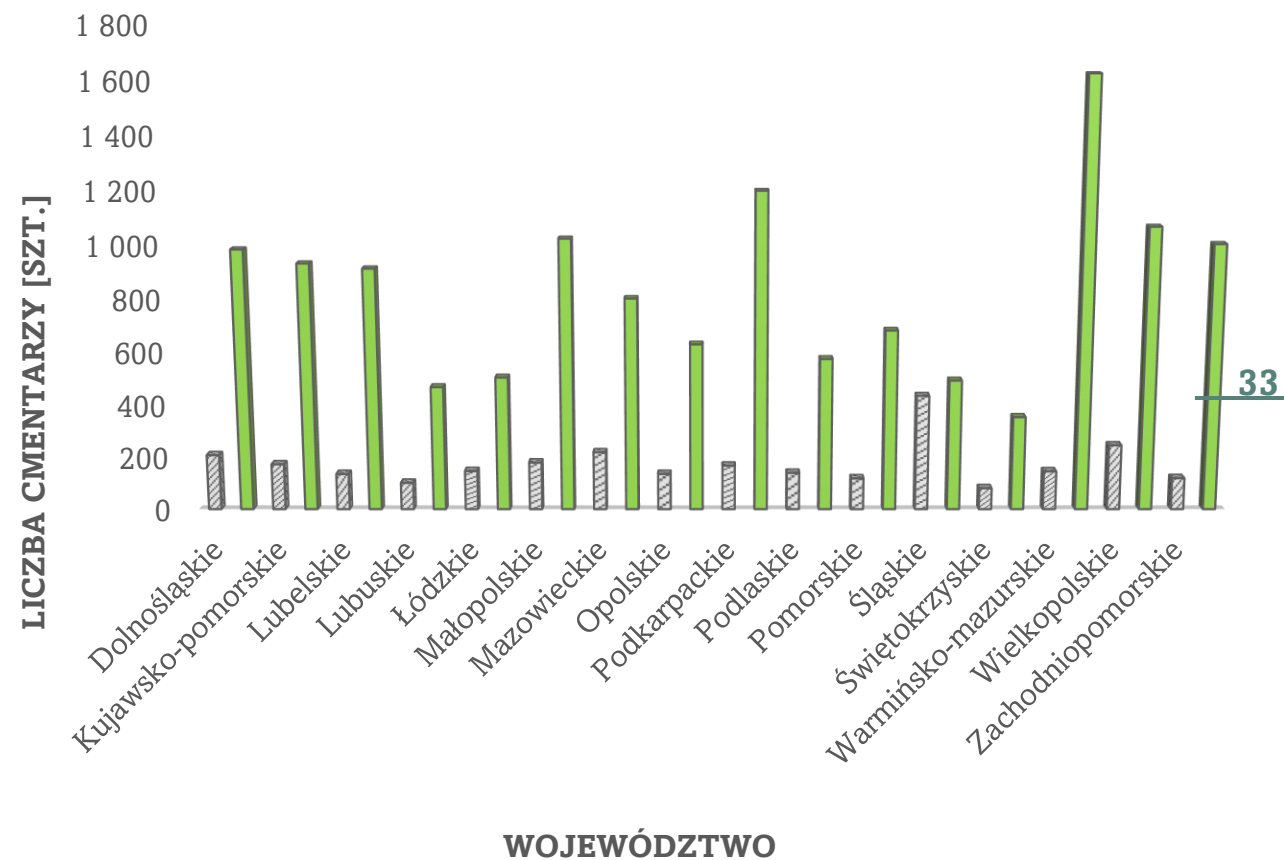
Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Cmentarz parafialny, wieś Świętomarz (woj. świętokrzyskie)

Cmentarz parafialny, wieś Sokoły (woj. podlaskie)

W 2019 roku większość cmentarzy zlokalizowana była na **obszarach wiejskich** (83%)

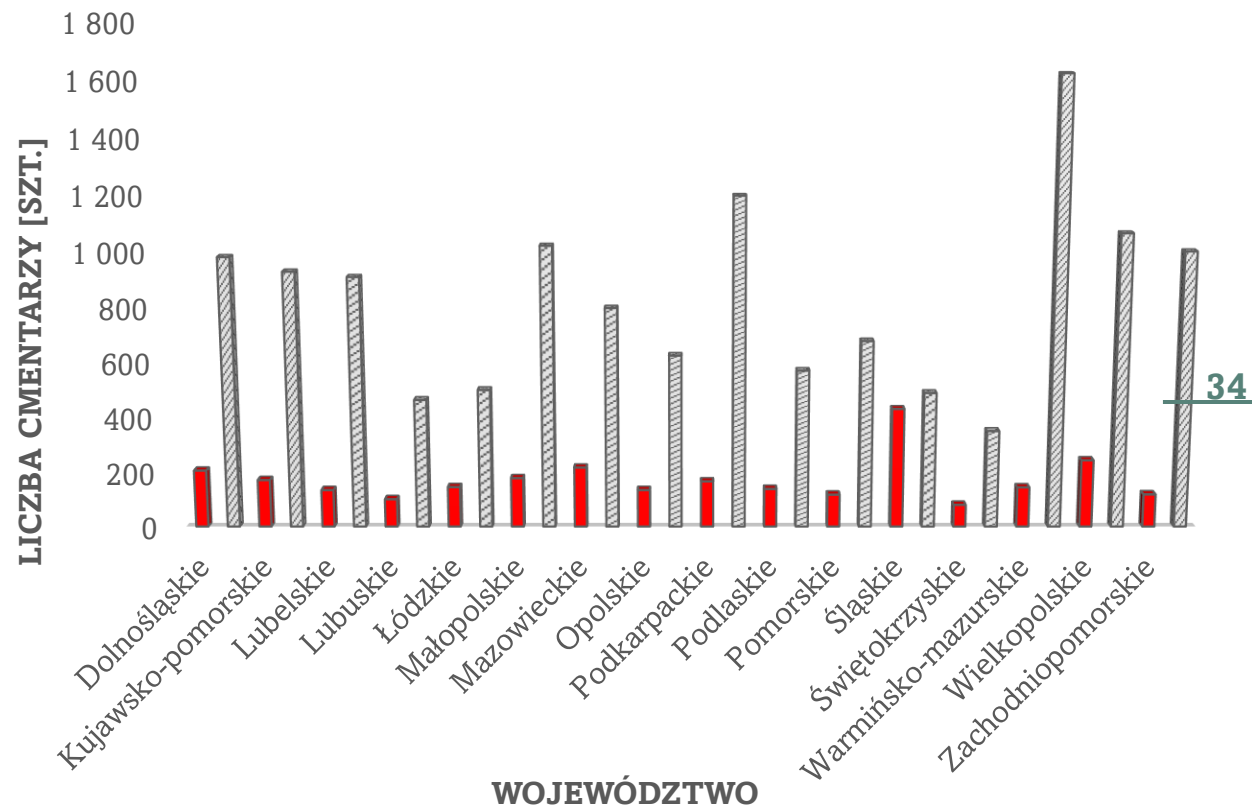
Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Cmentarz komunalny. Strzelce Opolskie (woj. opolskie)

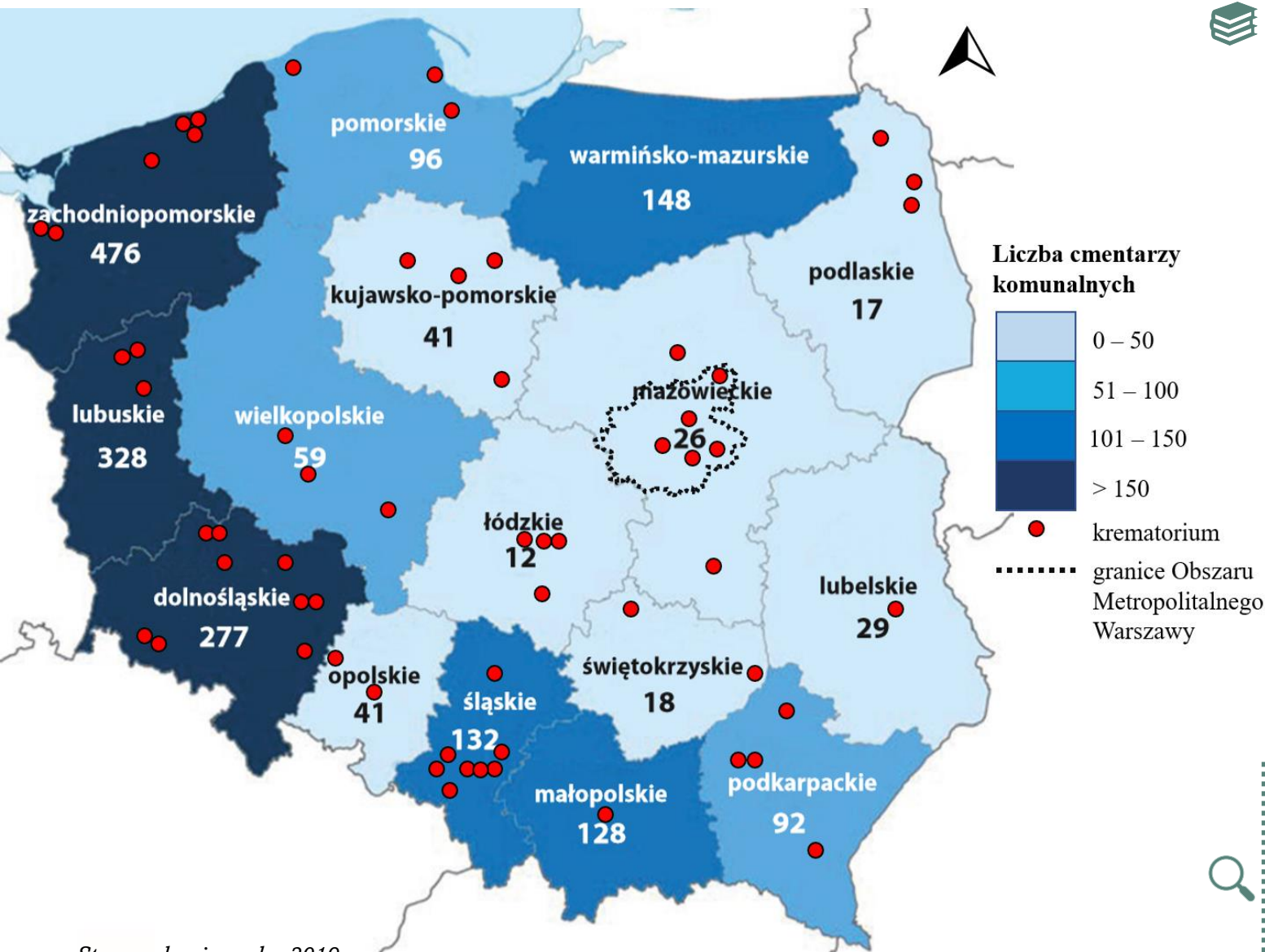
Rozbudowa cmentarza komunalnego. Kielce-Cedzyna (woj. świętokrzyskie)

Pozostałe **17%** to cmentarze zlokalizowane w granicach administracyjnych **miast**.

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Stan na koniec roku 2019

Rozmieszczenie krematoriów oraz cmentarzy (zwłaszcza komunalnych) w Polsce wskazuje na znaczne regionalne zróżnicowanie w zakresie zagospodarowania poszczególnych województw w infrastrukturę społeczną o charakterze grzebalnym. Rozmieszczenie cmentarzy komunalnych w Polsce nie jest równomierne. Najwięcej cmentarzy komunalnych występuje w województwach zachodniopomorskim (42,5%), lubuskim (57,8%) oraz dolnośląskim (23,3%) – na terenach, które zamieszkiwała ludność wyznania protestanckiego. Większość tamtejszych nekropolii, kiedyś stanowiła własność Kościołów lub związków wyznaniowych. W wyniku przemian geopolitycznych, będących następstwem II Wojny Światowej wiele cmentarzy wyznaniowych utraciło pierwotnych użytkowników, ale w okresie od lat 70. do 90. XX wieku zostały one skomunalizowane, a obecnie stanowią własność samorządu gminnego.

Długozima A. (2020). Social infrastructure of burial nature in Poland by voivodeships – conditions and changes. Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum, Nr 19(1), s. 19-31, link: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/aspal/article/view/4382/4121>

NIK (2016). Zarządzanie cmentarzami komunalnymi. Informacja o wynikach kontroli

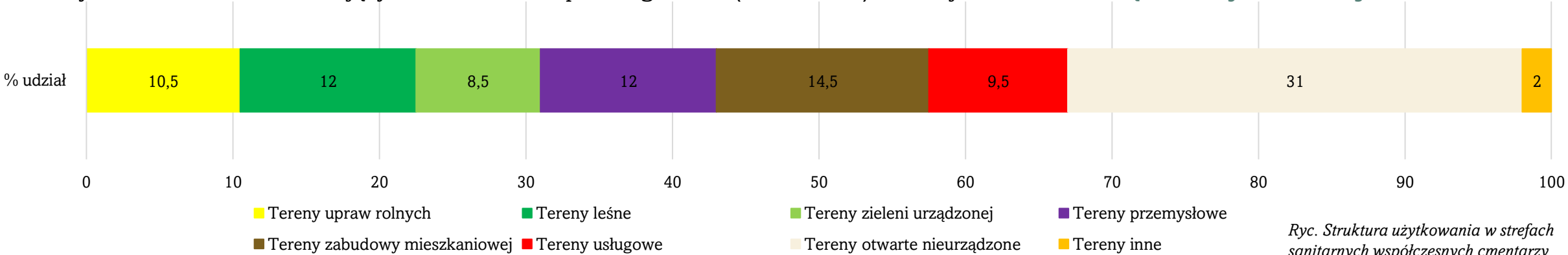
Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Otoczenie/Topos miejsca, w którym cmentarz jest osadzony wpływa na jego społeczny odbiór. Intensywność zagospodarowania otoczenia cmentarza (położenie obiektu w klastrze miejskim, podmiejskim lub wiejskim), charakter użytkowania terenów okalających cmentarz

(produkcja, logistyka, rolnictwo, mieszkalnictwo, usługi, brak użytkowania), położenie względem obiektów infrastruktury komunikacyjnej, systemu terenów publicznych budują charakter (genius loci), klimat akustyczny miejsca, jego postrzegalność (widoczność) w krajobrazie

oraz dostępność komunikacyjną. Przepracowując kompozycję przestrzenną cmentarza należy **wyjść od rozpoznania uwarunkowań zewnętrznych**. Podstawowy zakres przestrzenny obejmuje **bezpośrednie otoczenie cmentarza, czyli strefę ochrony sanitarnej**.

Ryc. Struktura użytkowania w strefach sanitarnych współczesnych cmentarzy

Otoczenie nowego cmentarza komunalnego w Zambrowie (woj. podlaskie)

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Tworzenie stref sanitarnych wokół cmentarzy wynika z nakazu zminimalizowania negatywnego wpływu chowanych ciał na otoczenie cmentarza.

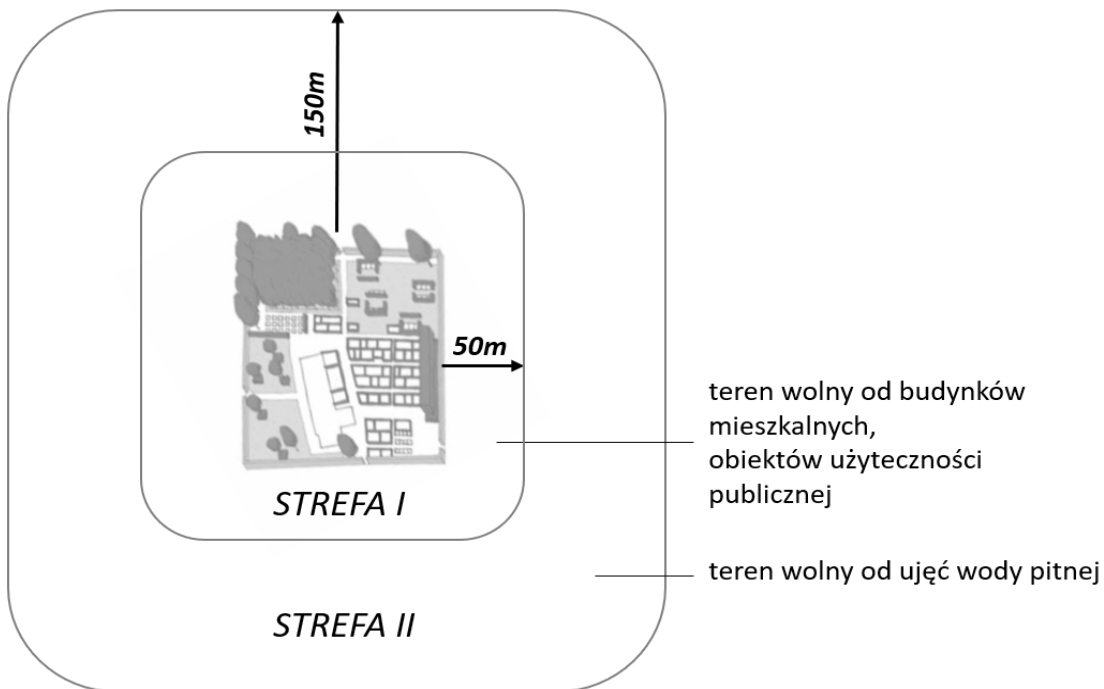
Strefa ochrony sanitarnej cmentarza, w literaturze nazywana także strefą ochronną, sanitarną, buforową jest ustanawiana wokół cmentarza i zasadniczo służy ograniczeniu form i sposobów zabudowy oraz zagospodarowania obszarów przyległych do jego terenu, potrzebnych do prawidłowego funkcjonowania cmentarza.

Naczelny Sąd Administracyjny definiując strefy sanitarne używa sformułowania: „pasy izolujące teren cmentarny od innych terenów”. Wokół cmentarza rozpościera się izochrona o promieniu co najmniej 150 m, w której to nie mogą znaleźć się zabudowania mieszkalne, zakłady produkujące artykuły żywnościowe, zakłady żywienia zbiorowego, zakłady przechowujące artykuły żywności. Może ona zostać zmniejszona do 50 m pod warunkiem, że teren w granicach od 50 do 150 m odległości od cmentarza jest zwodociągowany.

Przepisy są anachroniczne m.in. ze względu na jednakową odległość stref sanitarnych od cmentarza, nie rozróżniając formy miejsca spoczynku. Najwyższa Izba Kontroli również uważa, że obowiązujące przepisy należy zmienić.

Strefa sanitarna w sensie legislacyjnym

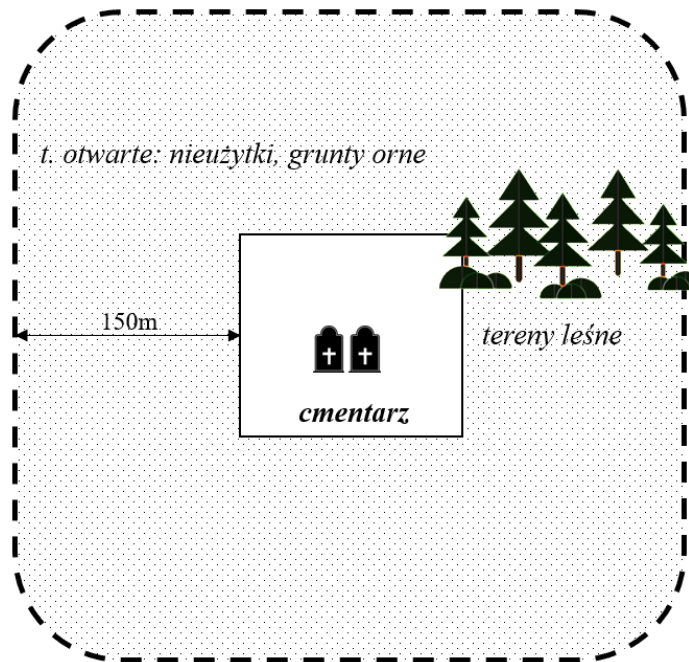

Polskie przepisy prawa oraz orzecznictwo sądowe jednoznacznie wskazują, że miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący teren planowanego cmentarza winien, z mocy art. 15 ust. 2 pkt 9 UPiZP w związku z art. 3 i art. 5 UCChZ, obowiązkowo wskazywać strefę sanitarną cmentarza przewidzianą w art. 3 RMGK. A zatem, wyłącznie plan miejscowy może określić warunki zagospodarowania określonego terenu jako cmentarz i wyznaczyć jego strefy sanitarne. Jednocześnie, brak takiej informacji w planie stanowi rażące naruszenie procedury planistycznej, a dla inwestorów po prostu brak rzetelnych informacji o ograniczeniach w możliwości zabudowy.

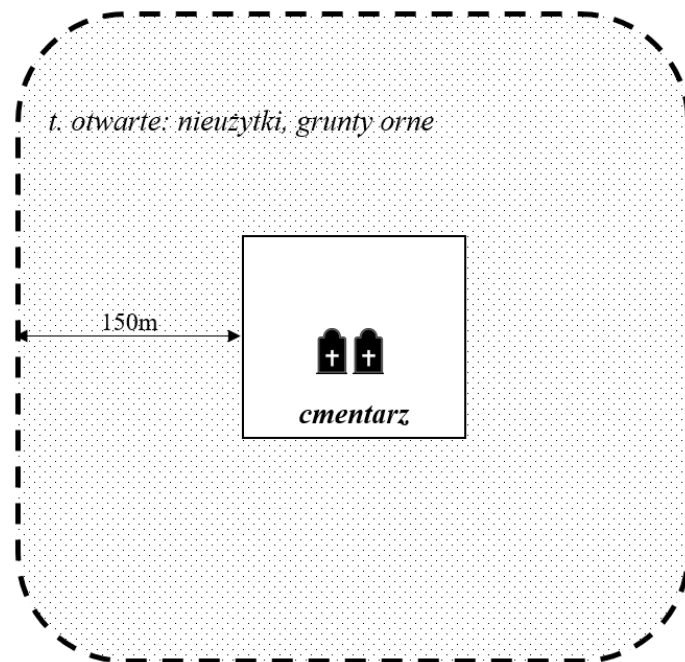
Czy możliwa jest lokalizacja cmentarza, którego strefa sanitarna będzie wykraczać poza granice administracyjne gminy? Sytuacja taka nie może mieć miejsca, ponieważ wszelkie niekorzystne oddziaływania muszą zamykać się w granicach danego planu miejscowego, a tym samym nie mogą przechodzić na obszary sąsiedniej gminy.

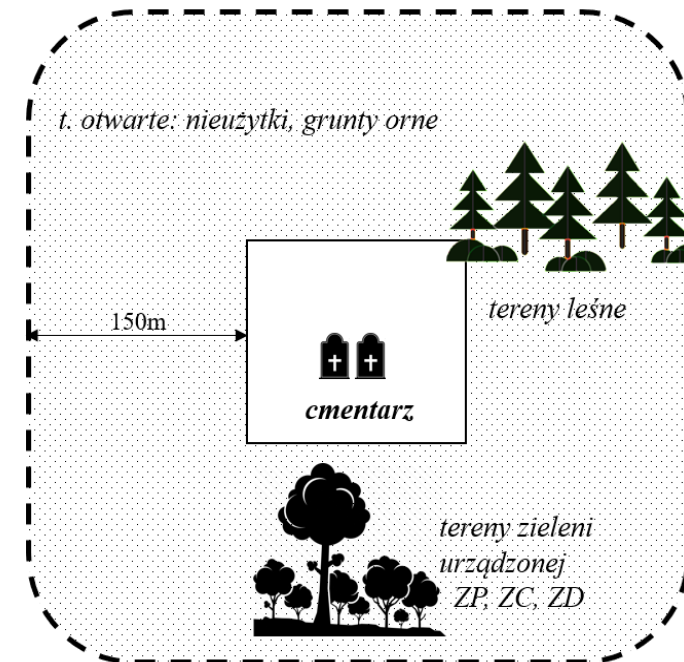
Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

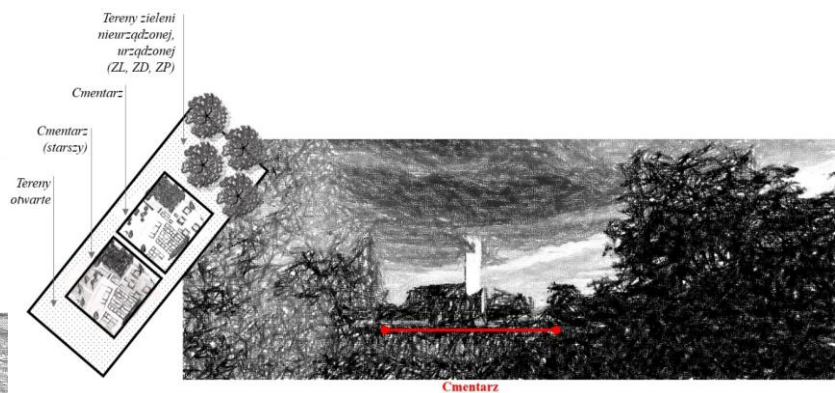
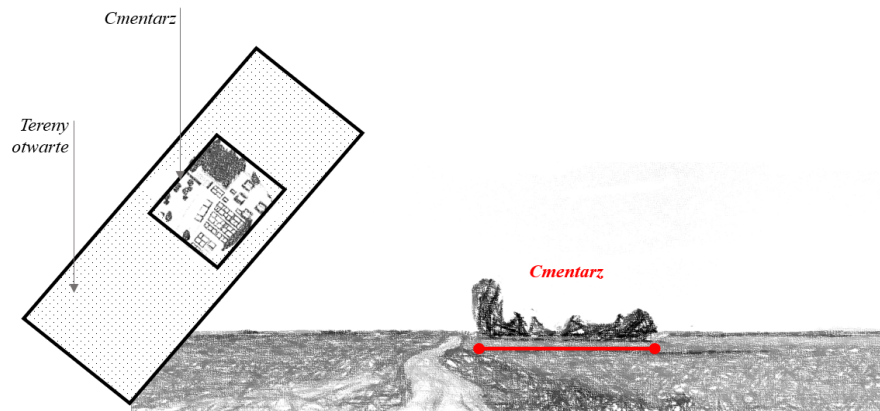
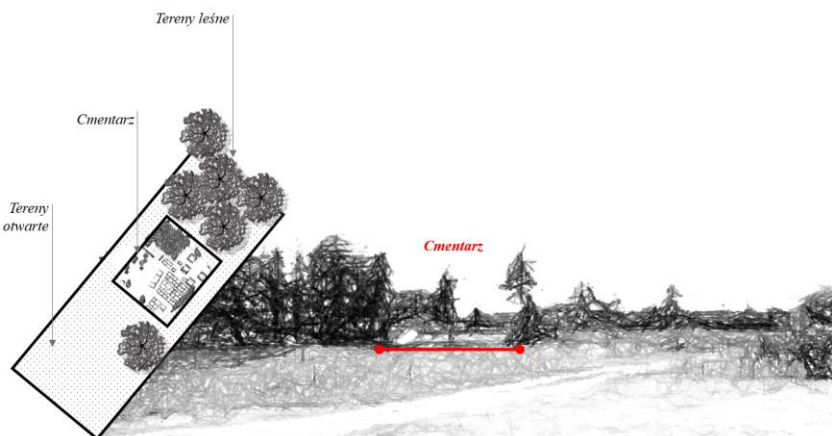
Glinojeck, Grudziądz Kobylanka, Knurów, Bartosze

Międzyrzec Podlaski, Kobylany, Opoczno, Wieliszew, Nowy Targ, Nowogrodziec, Starorypin Prywatny, Durzyn, Szczecinek, Gryfice, Rejowiec, Świdwin

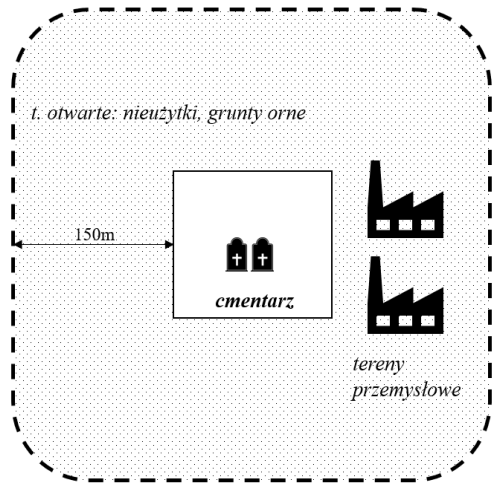

Pionki, Rdziostów, Częstochowa

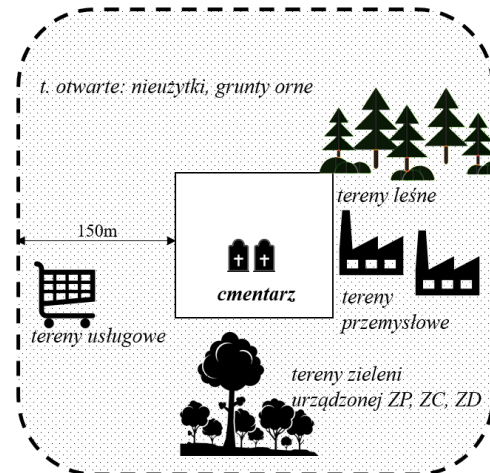

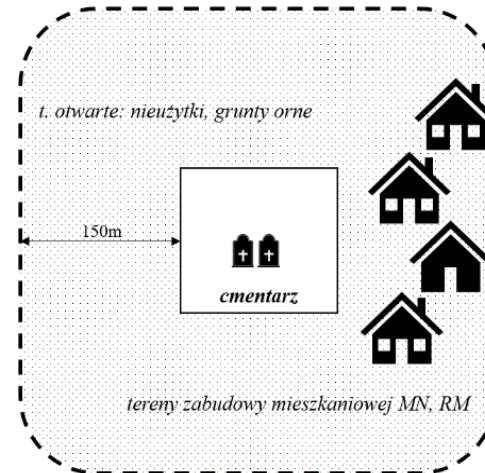
Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

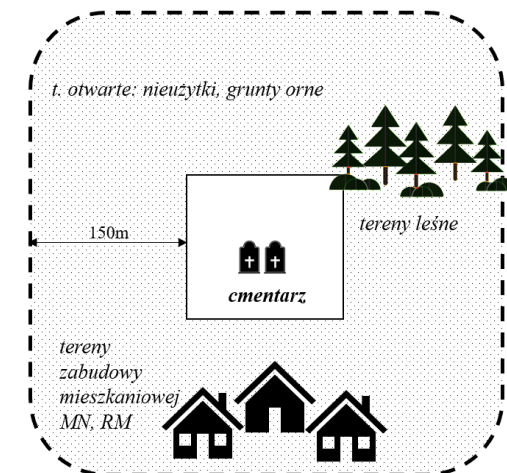
Pruszków-Gąsin, Jasków,
Strzegom, Żeleźnik, Żywiec,
Iława, Lubawa, Szczecin

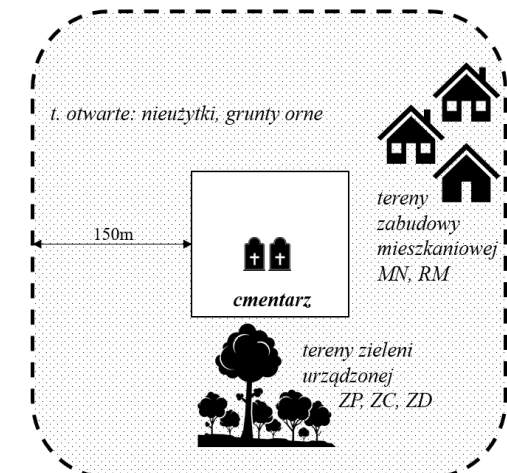
Gołdap, Luboń, Świnoujście
Przytór

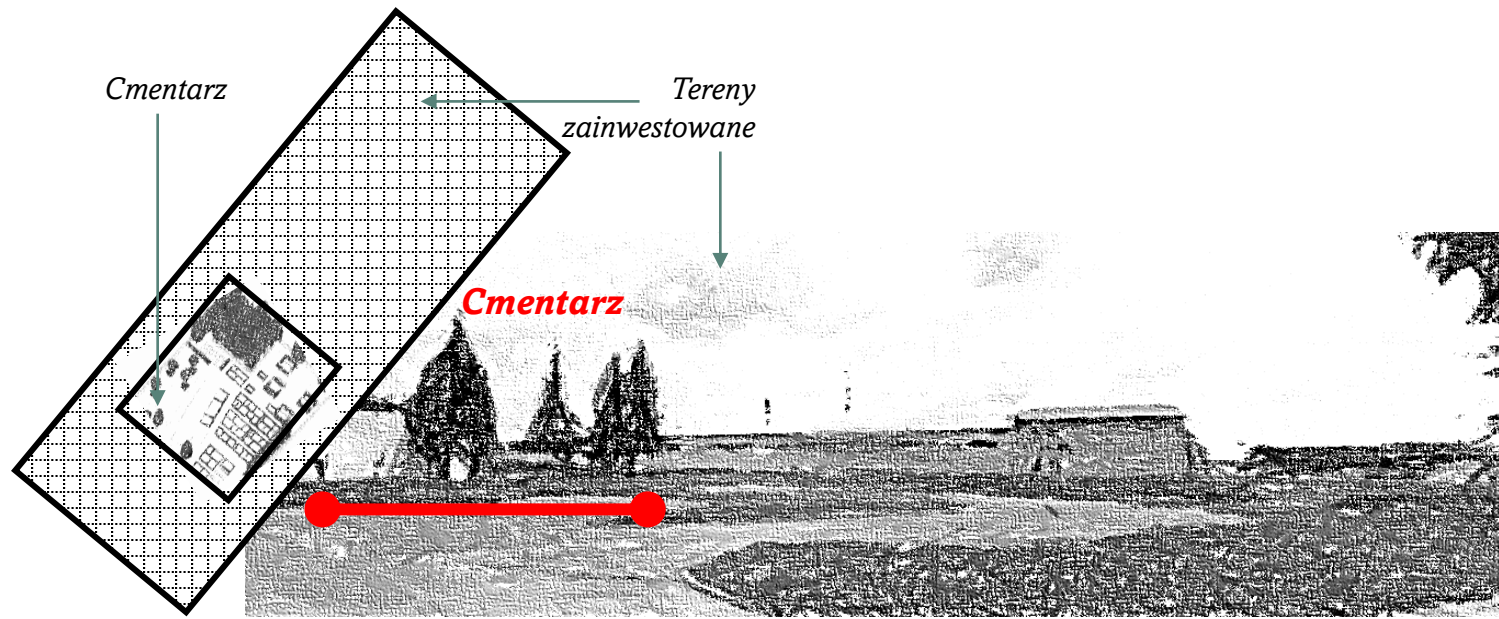
Stara Wieś, Mikołów ul.
Jesienna, Bąków, Smolec, Nowa
Chelmża, Lubaczów, Biskupiec,
Barlinek

Łuków, Antoninów, Jelenia
Góra Cieplice

Opole Lubelskie, Wieluń,
Tarnów

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Rekomendacje

1. Wpisywanie cmentarzy w system terenów zieleni
2. Wpisywanie cmentarzy w program funkcjonalno-przestrzenny otoczenia
3. „Lokalność” cmentarzy
4. Sakralizacja otoczenia
5. Dostępność komunikacyjna
6. Wpisywanie cmentarzy w lokalny krajobraz (tożsamość miejsca)

Badania cmentarzy nie mogą koncentrować się tylko na inwentaryzacji, czy badaniach strukturalnych. Równie ważna jest w ich przypadku sfera znaczeń i wartości oraz odczytanie fenomenu miejsca. Przy czym należy pamiętać o kontekście przestrzennym i społecznym tego typu przestrzeni. Analiza nie powinna dotyczyć tylko samego obiektu, ale zawsze być przeprowadzana w odniesieniu do otaczających terenów bez względu na to czy jest wykonywana w krajobrazie wiejskim, czy w miejskim.

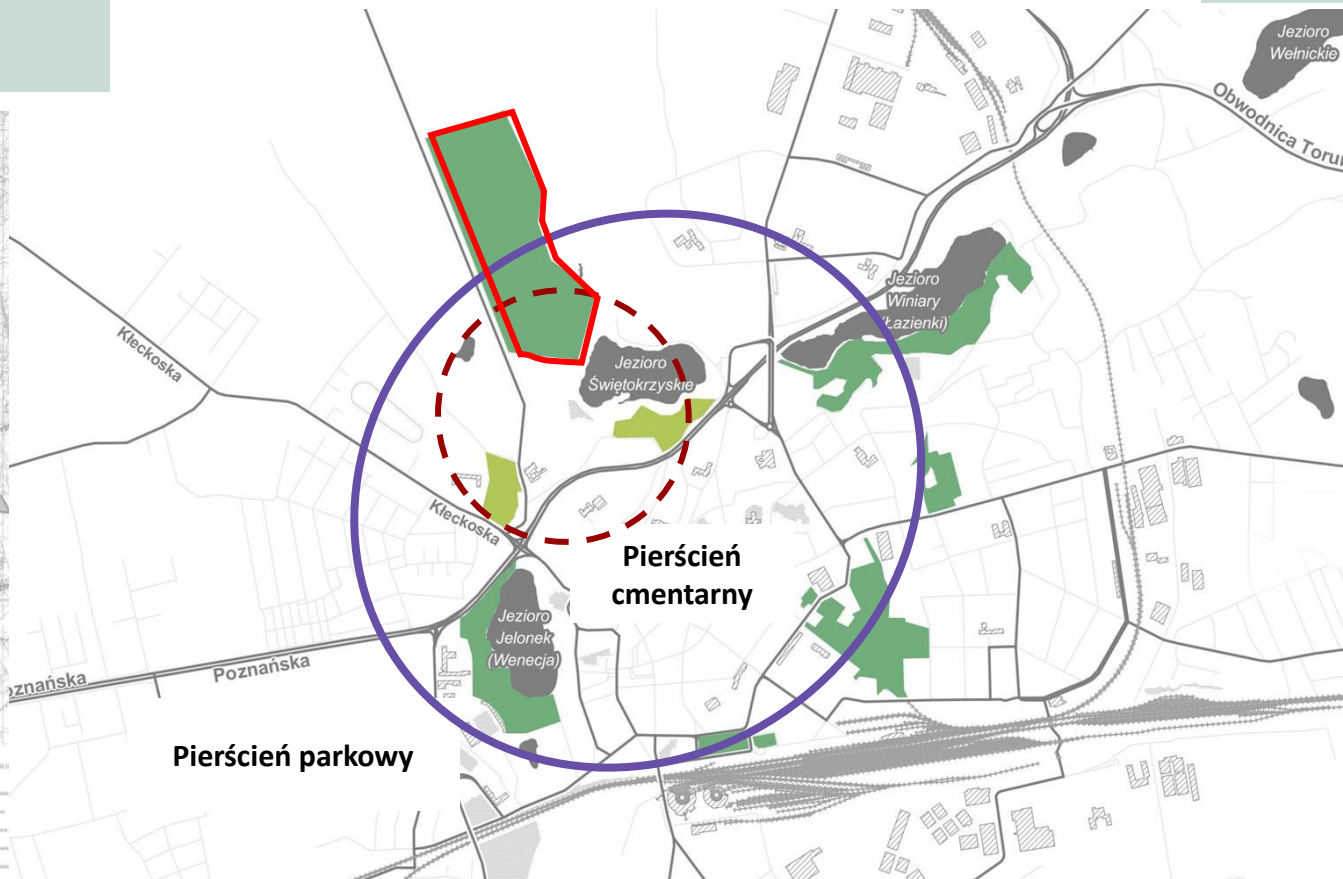
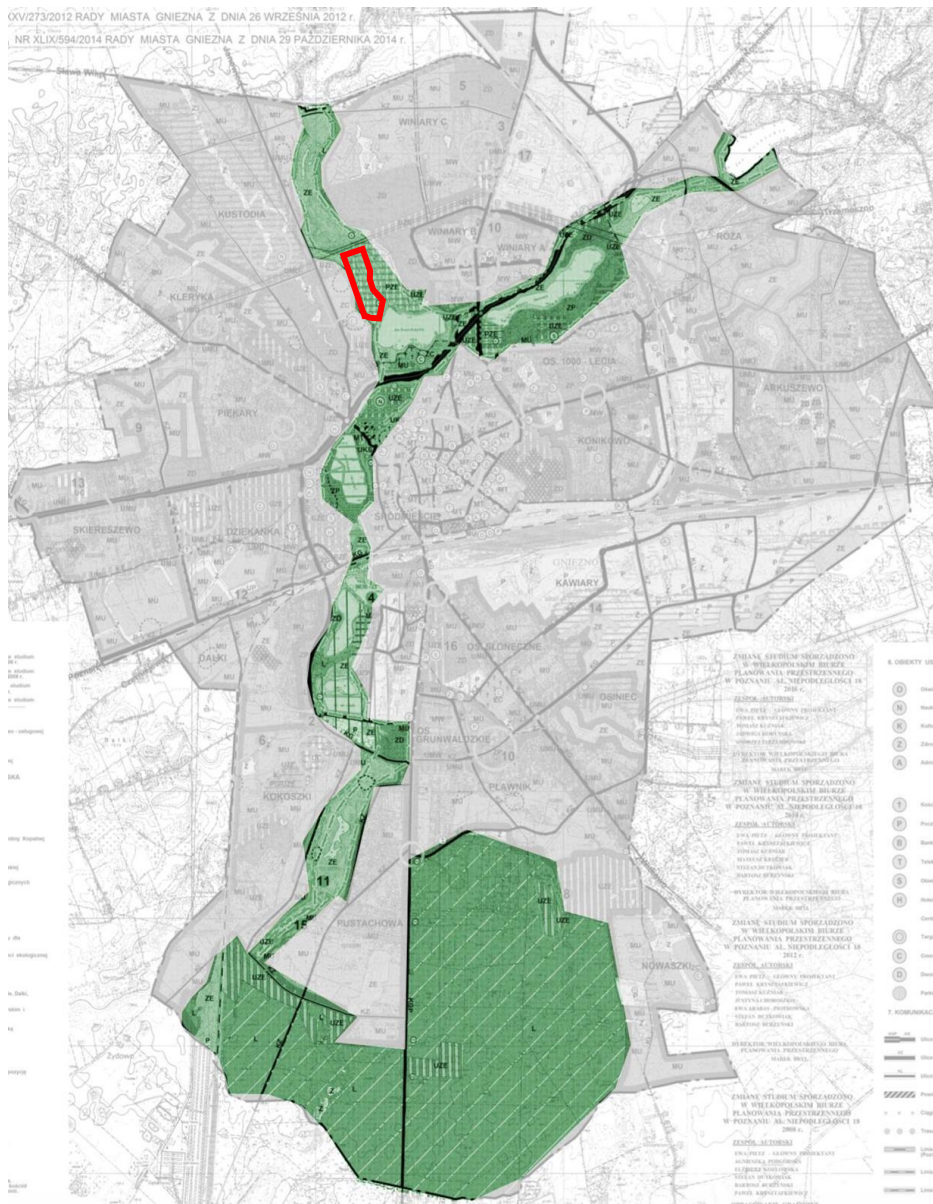

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Rekomendacja 1: Wpisywanie cmentarzy w system terenów zieleni

Cmentarz na kanwie zapisów polskiego prawa jest definiowany jako teren zieleni, założenie parkowe, co powinno determinować jego wpisywanie w system przyrodniczy miejscowości. Cmentarze wraz z innymi terenami zieleni takimi ogrody publiczne, parki, ogrody działkowe, zielen przyuliczna powinny tworzyć spójny korytarz ekologiczny, tj. być ze sobą powiązane. Ta ciągłość „zielonego programu” powinna mieć charakter nie tylko funkcjonalny, przestrzenny, krajobrazowy, ale także siedliskowy (żywność gatunkowa), sanitarny (kliny napowietrzające).

Analiza wykonana na potrzeby projektu cmentarza komunalnego dla miasta Gniezno. Opr. A.Długozima, D.Dutkiewicz, E.Kosiacka-Beck, M.Rej, D.Szarejko-Worobiej

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Rekomendacja 1: Wpisywanie cmentarza w system terenów zieleni

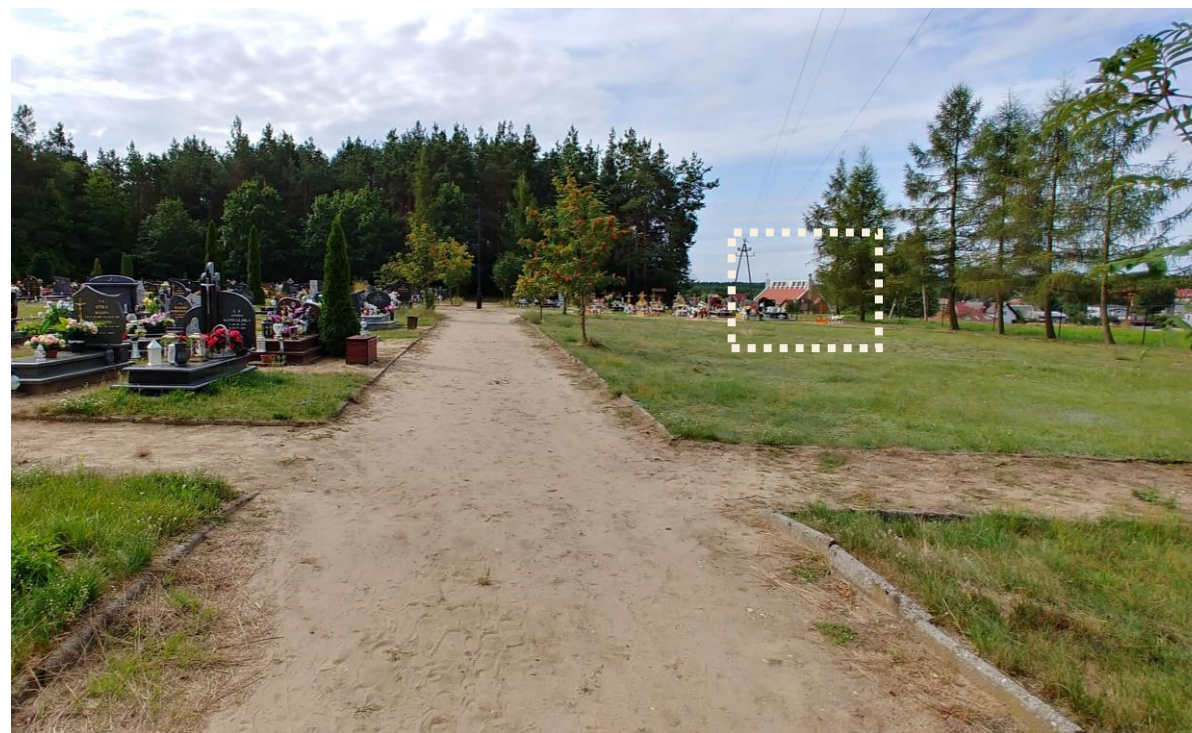
Zintegrowany z lokalnym krajobrazem cmentarz tworzy korzystne warunki do bytowania różnym gatunkom roślin i zwierząt, podnosi walory przyrodnicze, krajobrazowe miejscowości oraz w efekcie zwiększa komfort życia mieszkańców.

Aleje drzew, które zgodnie z chrześcijańską tradycją, łączyły świątynię z oderwanym od niej cmentarzem grzebalnym także i dzisiaj stanowią rozwiązanie pozwalające wyeksponować cmentarz w krajobrazie, powiązać go tak z terenami zieleni, jak i ważnymi społecznie punktami na mapie miejscowości (główna droga, kościół, plac).

Strefę buforową cmentarza stanowią tereny otwarte (grunty orne) oraz las. Te pierwsze gwarantują powiązania widokowe cmentarza z pobliskim kościołem parafialnym, zaś las iglasty jest wiecznie zielonym tłem dla pól grobowych

Aleja brzoźowa, otwarcia widokowe z terenu cmentarza na kościół w miejscowości Bratian (woj. warmińsko-mazurskie)

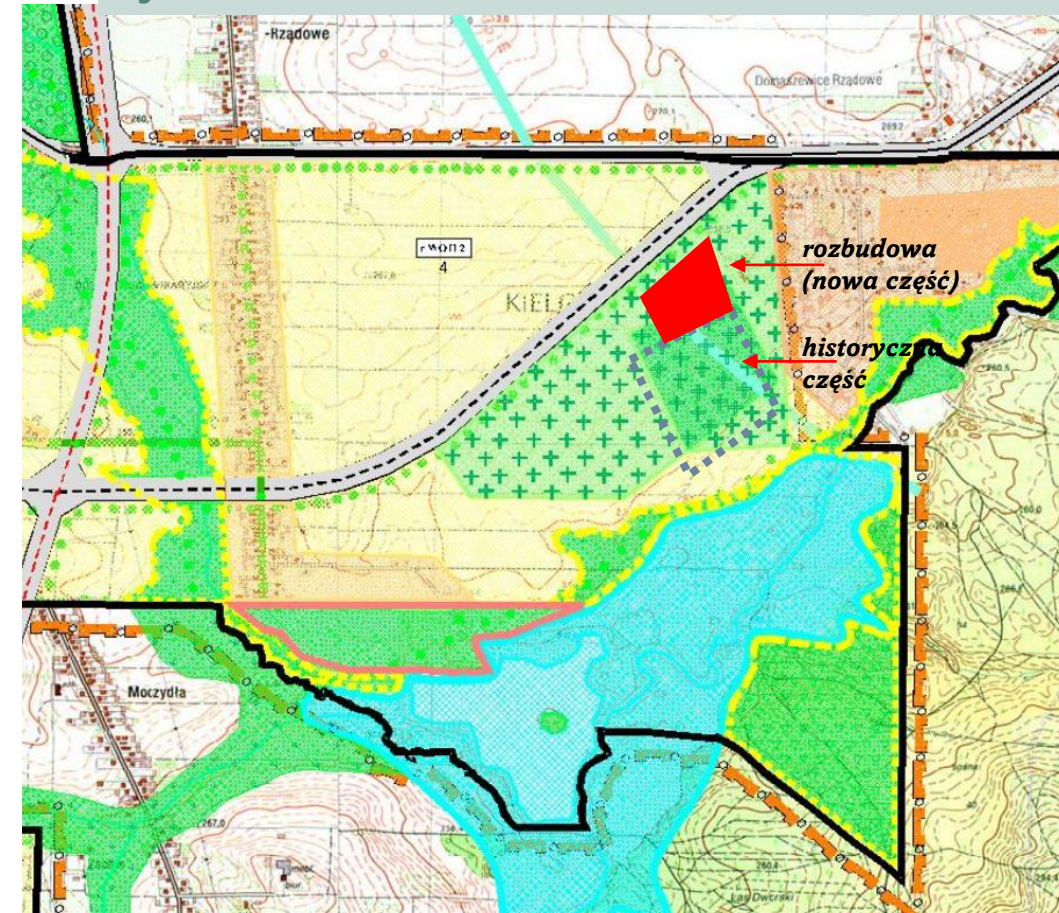

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Rekomendacja 1: Wpisywanie cmentarza w system terenów zieleni

- teren rolniczy wyłączony spod zabudowy -> zachowanie przedpola widokowego cmentarza, możliwość utrzymania powiązań widokowych z kościołem w Domaszowicach
- system ścieżek rowerowych
- granice obszarów postulowane do objęcia ochroną w ramach obszaru chronionego krajobrazu
- granice Podkieleckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu

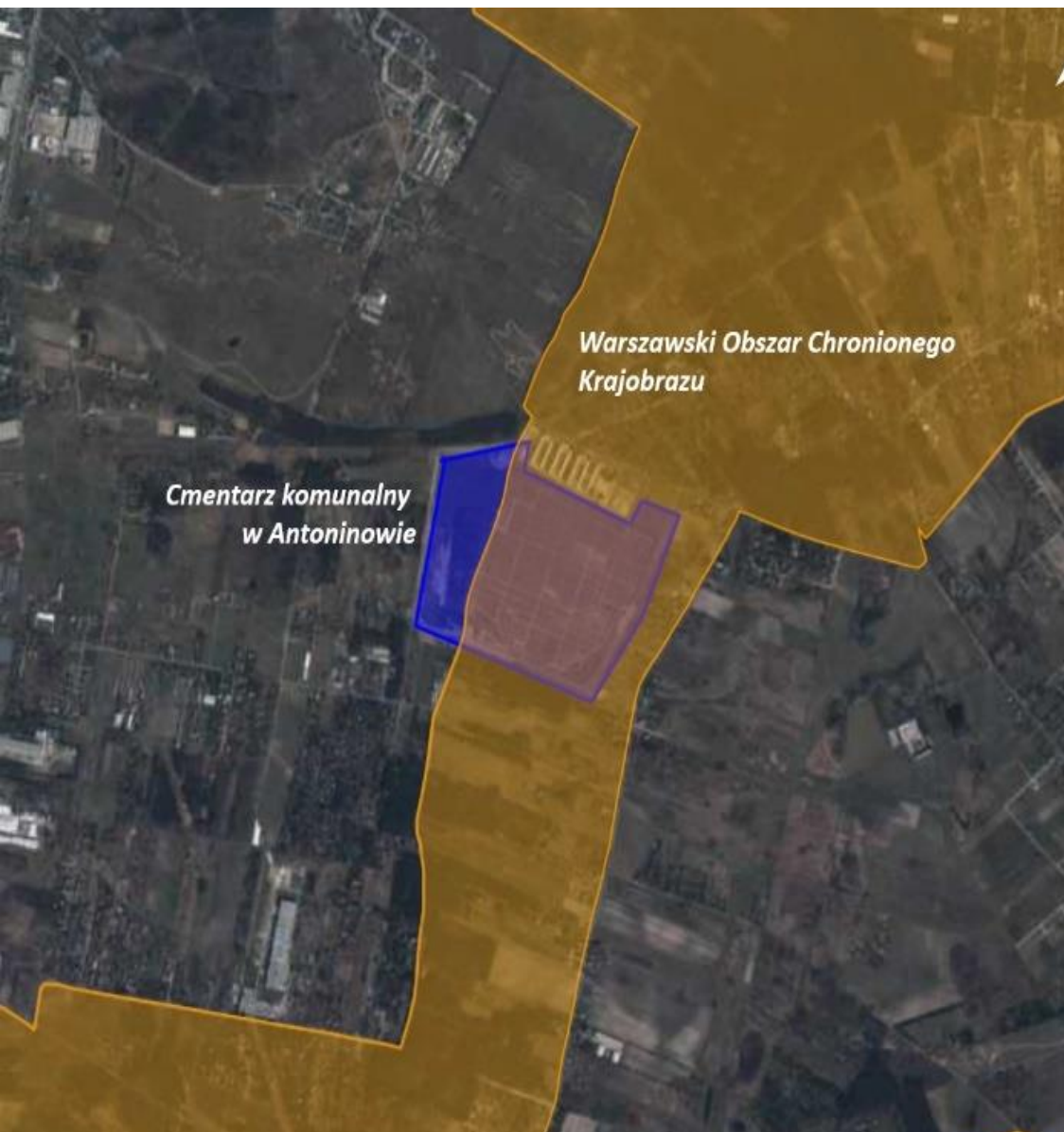
Nowa część cmentarza komunalnego Kielce-Cedzyna (woj. świętokrzyskie)

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Rekomendacja 1: Wpisywanie cmentarzy w system terenów zieleni

Wpisanie cmentarza w istniejące uwarunkowania przyczynia się do: utrzymania ciągłości krajobrazowo – przestrzennej, siedliskowej, żywotności gatunkowej, zachowania korytarzy ekologicznych oraz klinów napowietrzających. Działanie takie przyczynia się do większego zainteresowania i dbałości, rozwoju cmentarza oraz większych nakładów na jego utrzymanie.

Cmentarz Komunalny Południowy w Antoninowie został zlokalizowany na gruntach Warszawskiego Obszar Chronionego Krajobrazu. Obszary te charakteryzują się wyjątkowymi walorami krajobrazu oraz pełnią funkcję łącznika pomiędzy innymi terenami chronionymi o większej wartości przyrodniczej umożliwiając migrację gatunków roślin i zwierząt

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Rekomendacja 2: Wpisywanie cmentarzy w program funkcjonalno-przestrzenny otoczenia

Specyficzny charakter funkcjonowania cmentarzy generuje potrzebę zaplecza usługowego. Należy zweryfikować, czy w sąsiedztwie terenu predestynowanego na funkcje grzebalne znajdują się obiekty mogące wspierać i uzupełniać jego program, realizując tym samym paradygmat multifunkcjonalności cmentarza i jego dostępności społecznej (miejsce na konsolacje, kwaciarnia, kawiarnia, herbaciarnia). Projektowany cmentarz powinien wpisywać się w program obiektów tanatoarchitektury*. Z tego powodu planując cmentarz należy wykonać tzw. mapowanie miejsc śmierci (identyfikację zagospodarowania w infrastrukturę grzebalną, obiekty tanatoarchitektury tj. szpitale, ośrodki opieki paliatywnej, zakłady pogrzebowe, prosektoria, krematoria, inne cmentarze).

* „Thanatos” z języka greckiego oznacza śmierć, uosobienie boga śmierci; architektura przy użyciu środków wyrazu artystycznego, adekwatnych dla postępu cywilizacyjnego i kręgu kulturowego, odzwierciedla ludzkie podejście do zagadnienia śmierci, kreując formy przestrzenne do przeprowadzania obrzędów pogrzebowych, do obchodzenia się z ciałem zmarłego

- Granica terenu opracowania
- Jeziora i rzeki
- Bagna
- Tereny zieleni
- Cmentarze
- Ogródki działkowe
- Zabudowa historyczna
- Architektura śmierci
- Zabudowa sakralna
- Zabudowa pozostała
- Drogi
- Przystanki autobusowe

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Rekomendacja 3: „Lokalność” cmentarza

Alexander Ch. (1977). A Pattern language: Towns, Buildings, Construction, Oxford University Press, Oxford

Iserson K.V. (1994). Dust to Dust: What Happens to Dead Bodies, Galen Press Ltd, Tucson

Larkin, M.T. (2011). An Analysis of Land Use Planning Policies for Cemeteries in Ontario (Doctoral Dissertation), Ryerson University

Larkin (2011) dowiódł, że cmentarze nie obniżają wartości sąsiadujących gruntów a w rzeczywistości mogą przyczynić się do jej zwiększenia. Aby taki scenariusz był realny należy mieć na względzie społeczny, kulturowy oraz przyrodniczy charakter cmentarzy. Z tych właśnie względów nie powinny być one położone peryferyjnie. Wszak niegdyś stanowiły one ważny komponent struktury społecznej. Dzisiaj funkcjonują jako odrębne byty, z dala od życia codziennego (Larkin 2011, Iserson 1994). Wielu badaczy skłania do zrewidowania poglądów i polityki przestrzennej a propos lokalizacji cmentarzy. Aby budować więzi społeczne, poczucie odpowiedzialności za miejsce, cmentarz nie może być usytuowany marginalnie w strukturze miejscowości, bo takie działanie pogłębia zjawisko tabuizacji śmierci oraz brak społecznej akceptacji.

Christopher Alexander (1977) ostrzega by nie budować rozległych cmentarzy. Zamiast tego powinny być zakładane niewielkie cmentarze – ogrody pamięci dedykowane dla członków lokalnej społeczności, osadzone w lokalnym krajobrazie – miejsca społecznie ważne a nie oderwane od kontekstu wielkopowierzchniowe inwestycje dedykowane dla kilku, kilkunastu miejscowości zarządzane przez gminy.

Cmentarze są niezbędnym ogniwem infrastruktury społecznej i w związku z tym muszą być zakładane w miejscach dostępnych, aby zaspokoić potrzeby ludności, której służą (Larkin, 2011).

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Rekomendacja 3: „Lokalność” cmentarza

Ta rekomendacja koresponduje z heideggerowską koncepcją zamieszkiwania*. Dom, miejsce pracy, świątynia, cmentarz, park, droga, pole, centrum stanowią egzemplifikacje różnorodnych miejsc, które są spajane w komplementarną całość, w krajobraz bycia poprzez zamieszkiwanie (budowanie). Przykładowo, cmentarz komunalny międzygminny, o dużym areale, obsługujący dużą grupę użytkowników, zlokalizowany poza strefą zwartej zabudowy, jest w mniejszym stopniu związany z miejscem a zatem zdolność ludności do zagospodarowywania, użytkowania i pielęgnowania cmentarza jest ograniczona. Z kolei, ludność zamieszkująca niewielkie jednostki osadnicze, zwłaszcza te oddalone od ośrodków miejskich, cechuje poczucie terytorialności, odpowiedzialności za ziemię, związek z miejscem. Jeśli przestrzeń grzebalna jest tuż obok, ludność dokłada starań aby była uporządkowana, estetyczna, bo jest wpisana w codzienny krajobraz miejscowości, w szlak codziennych spraw mieszkańców. Ci zaś w trosce o lokalne dziedzictwo stają się jego strażnikami.

Cmentarz w Baldersheim (Francja)

* „Tylko wtedy kiedy jesteśmy zdolni do mieszkania, możemy budować”.
Być człowiekiem znaczy: być na Ziemi jako śmiertelny, znaczy: mieszkać.
Mieszkając, człowiek chroni i pielęgnuje to, co wzrasta samo z siebie, jak i
wznosi budowle, sporządza dzieła.

Warstwa 1: otoczenie cmentarzy

Rekomendacja 4: Sakralizacja otoczenia

Cmentarz jawi się nam jako strefa sacrum, muzeum na świeżym powietrzu, park, ważny element wspomagający funkcjonowanie środowiska przyrodniczego (rezerwuar fauny i flory), ważne miejsce społeczne. Jednak nade wszystko jest to miejsce spoczynku naszych przodków, dlatego ze względu na szacunek i pamięć o nich, niezmiernie istotny jest charakter otoczenia, który nie powinien negatywnie oddziaływać na wyjątkową subtelność tej przestrzeni.

Tradycja oparta na chrześcijaństwie nie dopuszcza w sąsiedztwie nekropolii prowadzenia działalności rozrywkowej. Powinno unikać się lokalizacji zakładów usługowo-przemysłowych emitujących ponadnormatywny hałas, zanieczyszczenia i odory, jak również kształtowania monofunkcyjnych „dzielnic umarłych”.

Coraz częściej proponuje się tworzenie w promieniu 20-50 m od granic cmentarzy stref przycmentarnych, które pozwolą na zaznaczenie przejścia ze strefy profanum do strefy sacrum, np. nasadzenia drzew, które będą wyróżniać cmentarz w przestrzeni. Oprócz tego nasadzenia proponuje się także wzdłuż ciągów pieszych i rowerowych zapewniających dostęp do cmentarza (wiążąc tym zabiegiem cmentarz z innymi ważnymi miejscami w miejscowości o charakterze przyrodniczym, społecznym, kulturowym).

Nowy cmentarz komunalny w Zambrowie (woj. podlaskie) położony w otwartym krajobrazie. Strefę buforową stanowią łąki, nieużytki i pola uprawne. Ekstensywny charakter użytkowania pozwala na efektowne wyeksponowanie bryły kościoła. Łąka kwietna przywodzi na myśl skojarzenia z biblijną Bożą Rolą.

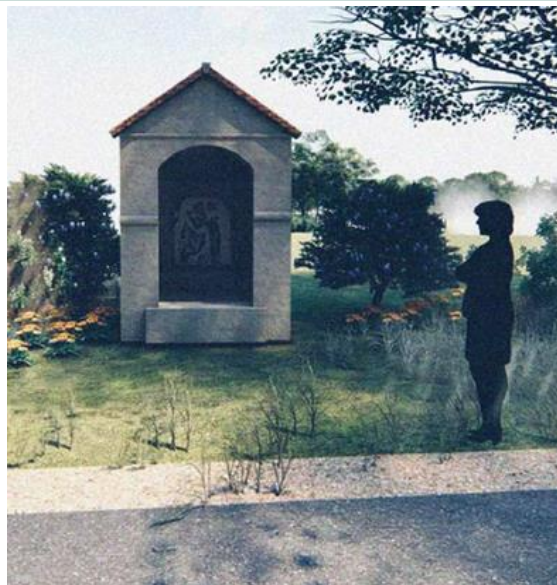

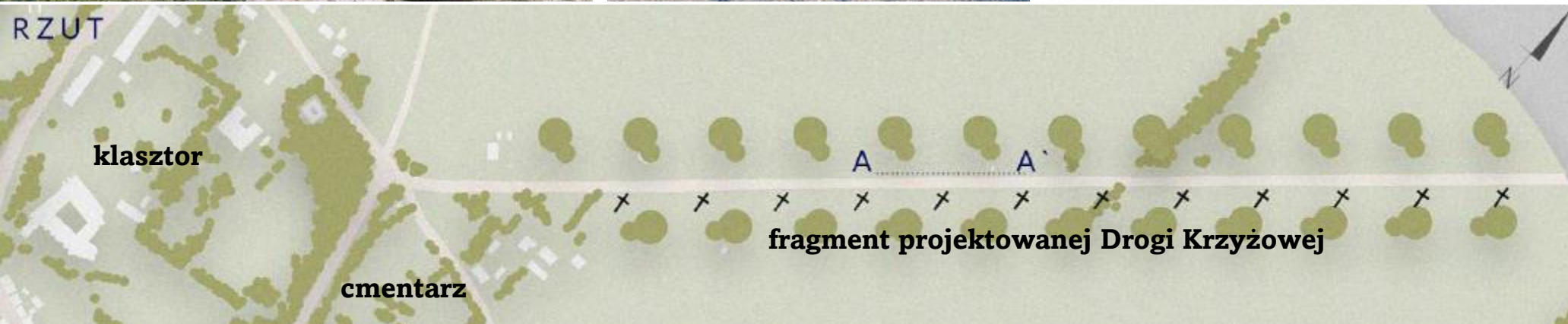
Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Rekomendacja 4: Sakralizacja otoczenia

Droga Krzyżowa: kapliczki osadzone w mazowieckim krajobrazie z zaaranżowaną zielenią nawiązującą do tradycji chrześcijańskich oraz lokalnych uwarunkowań siedliskowych stanowi zielony łącznik pozwalający zintegrować ważne ze społeczno-kulturowego znaczenia miejsca w Czerwińsku nad Wisłą, w tym cmentarz parafialny, podkreślając jego rolę w kształtowaniu krajobrazu miasteczka oraz przynależność do założenia sakralnego z klasztorem.

Projekt „Czerwińsk nad Wisłą. Duchowa stolica Mazowsza” powstał w ramach przedmiotu Projektowanie Krajobrazu Miasta realizowanego na Wydziale Budownictwa i Inżynierii Środowiska SGGW, na kierunku architektura krajobrazu. Autorki: inż. arch. kraj. M. Chodorska, inż. arch. kraj. E. Sawoniuk, inż. arch. kraj. N. Wiktorowicz

Lipa szerokolistna

Klon jawor

Dąb szypułkowy

Lilak pospolity

Róża pomarszczona

Rudbeckia błyskotliwa

Lilowiec ogrodowy

Barwinek pospolity

Kosaciec syberyjski

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Rekomendacja 5: Dostępność komunikacyjna

Co jest Pan(-i/-a) zdaniem najważniejsze w kwestii dostępności cmentarza?
Proszę o wybór maksymalnie 3 odpowiedzi (n = 300)

Spółeczne preferencje w aspekcie dostępności cmentarza w Polsce

- A: łatwy, bezpieczny dojazd środkiem transportu indywidualnego i zabezpieczony duży areal na parking
- B: możliwość dojazdu środkiem komunikacji publicznej o znacznej częstotliwości kursowania (co najmniej 1 kurs na 30 minut)
- C: dobrze rozwinięta strefa ruchu pieszego w sąsiedztwie cmentarza oraz obecność tras rowerowych (cmentarz wpisany w system przestrzeni publicznych)
- D: dobre skomunikowanie, przy głównej drodze, które jednocześnie będzie gwarantować bezpieczeństwo np. w czasie prowadzenia konduktu pogrzebowego
- E: położenie w sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej
- F: położenie w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów świadczących usługi funeralne
- G: to zależy od wielkości cmentarza

Zarządca cmentarza komunalnego w Strzelcach Opolskich (woj. opolskie) poprzez umieszczenie w strefie wejściowej stojaków na rowery oraz dowiązanie obiektu do systemu komunikacji zbiorowej poprzez zlokalizowanie przystanku autobusowego, zabezpieczenie miejsc parkingowych, w tym także dla osób niepełnosprawnych zdaje się realizować

... paradygmaty zrównoważonej mobilności oraz projektowania uniwersalnego (dostępność społeczna obiektu dla różnych grup użytkowników: rowerzystów, korzystających z komunikacji miejskiej, komunikacji indywidualnej, osób z dysfunkcjami

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Rekomendacja 6: Wpisywanie cmentarzy w lokalny krajobraz

Jednym z działań inicjujących etap projektowania cmentarza jest tzw. **studium wykonalności**, czyli analiza terenu pod względem możliwości projektowych. Studium powinno poprzedzać proces każdego projektowania, gdyż pozwala wyłonić problemy związane z lokalizacją i usytuowaniem zagospodarowywanego terenu, oraz pokazuje faktyczną wartość projektowanego obszaru. Analiza pozwala: wyłonić główne wartości oraz problemy przestrzenno-funkcjonalne obszaru; wykazać potencjalne wartości obszaru projektowego oraz najważniejszego jego wykorzystania w celu ulokowania na omawianym terenie cmentarza.

Królikowski J. T. (2006). Interpretacje krajobrazów, Wydawnictwo SGGW, Warszawa

Analiza stanowi podstawę do decyzji projektowych, planistycznych i administracyjnych, wskazując warunki rozwoju terenu, możliwości lokalizacji inwestycji przy minimalizacji kolizji i konfliktów.

Ponieważ cmentarz jest istotnym komponentem krajobrazu, warto dobrać zakres analiz w taki sposób, aby zidentyfikować walory krajobrazowe i zintegrować projektowany obiekt z otoczeniem. Rekomenduje się wykonanie tzw. **interpretacji krajobrazu**. Jest to analiza cech krajobrazu, polegająca na poszukiwaniu adekwatnej do lokalnych uwarunkowań formy przestrzennej.

Interpretacja krajobrazu Gniezna jako inicjacyjny etap prac nad kompozycją przestrzenną cmentarza

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

Analizy kompozycyjno-widokowe pozwalają zwaloryzować (ocenić) otoczenie, wskazując elementy pozytywne, negatywne oraz neutralne.

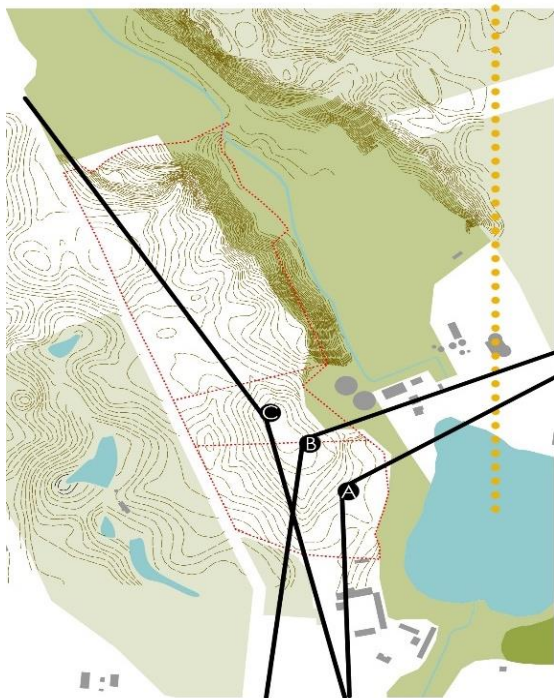
Element pozytywny: dominanta powierzchniowa (jezioro) pożądaný cel komfortowego patrzenia w dal

ZAGROŻENIA

Element negatywny: Współczesne subdominanty

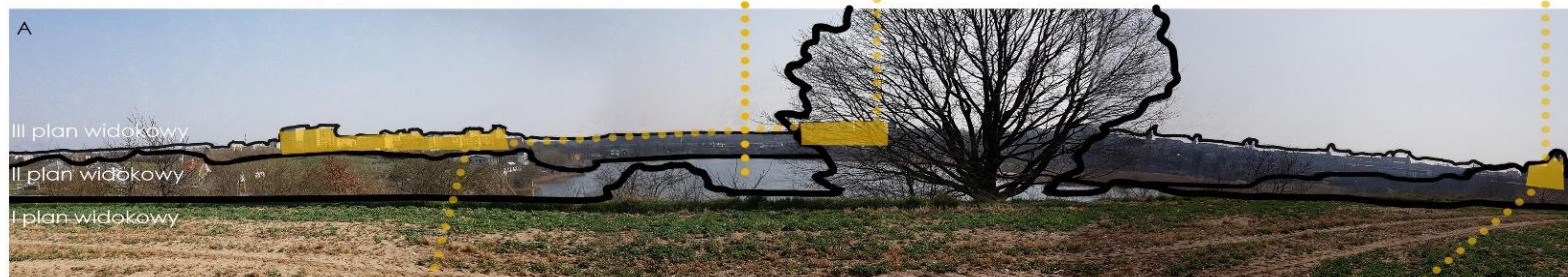
WARTOŚĆ

Element pozytywny: Subdominanta historyczna (Bazylika)

Rezerwa terenu na nowy cmentarz

plac
węzeł
ścieżka

Warstwa 1: otoczenie cmentarza

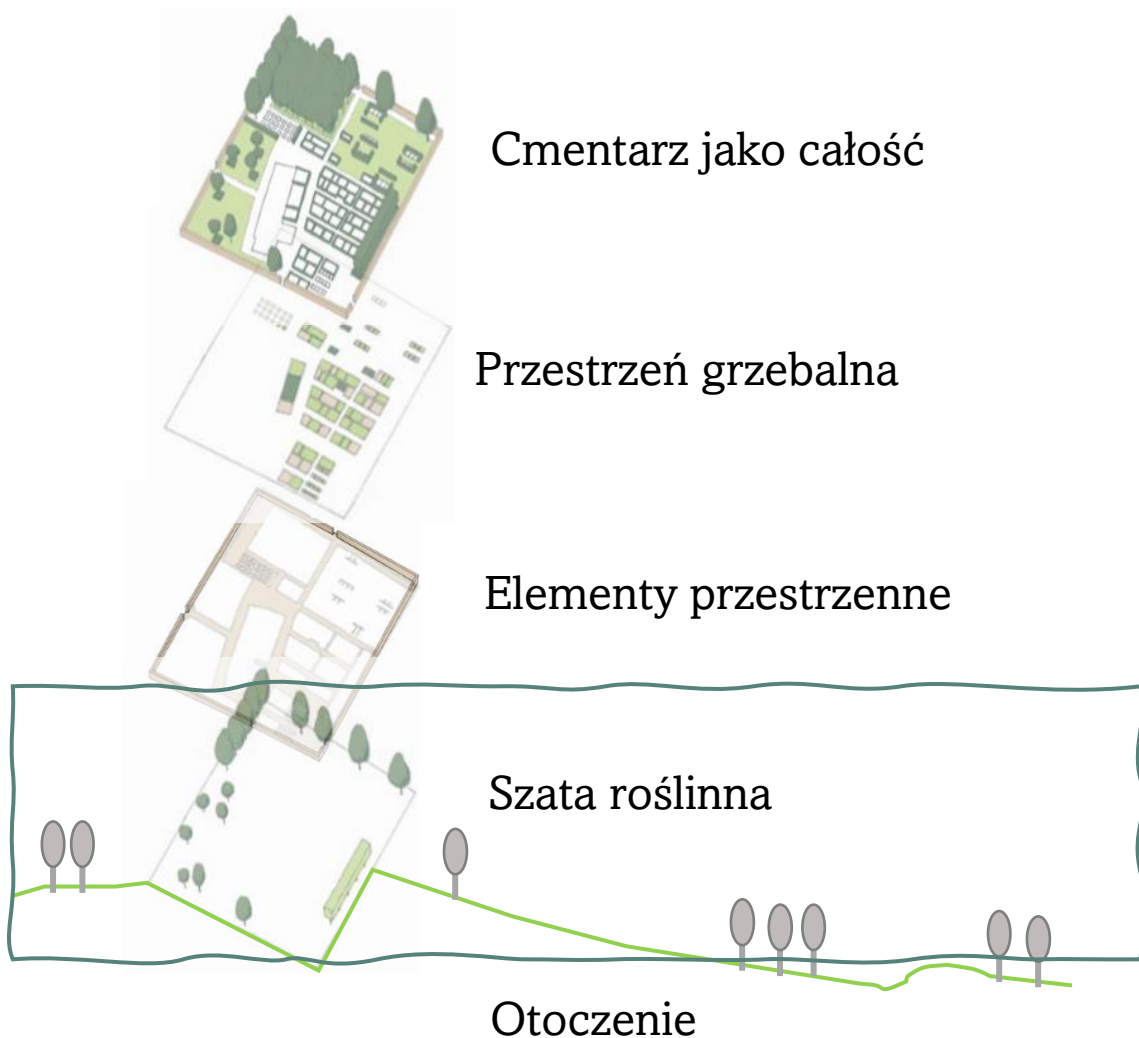
Elementy pozytywne – zieleń stanowiąca zieloną ramę krajobrazową dla cmentarza + tłumienie hałasów emitowanych przez zakłady produkcyjne + estetyzacja otoczenia

Elementy negatywne: budynki, wyposażenie infrastrukturalne strefy produkcyjno-logistycznej

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

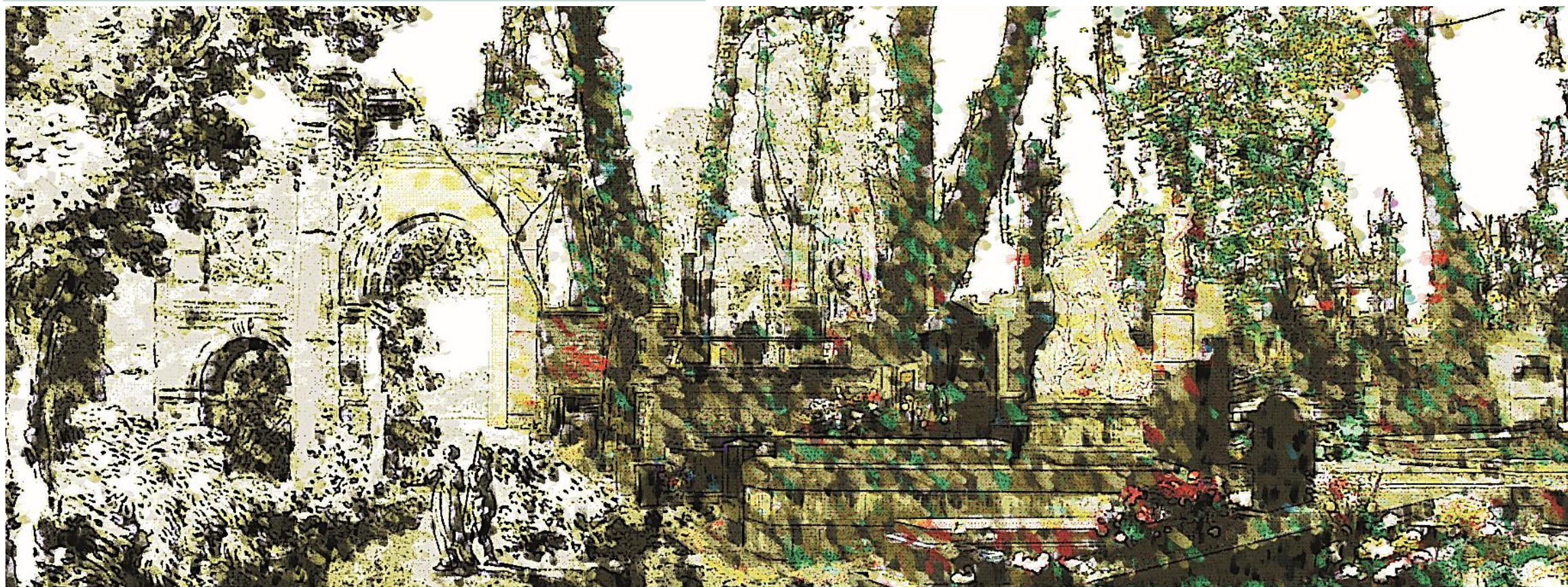

Szata roślinna jest najlepiej rozpoznaną warstwą cmentarzy w Polsce. Z analiz wykonanych przez węgierskich naukowców wynika, iż w kontekście badania flory cmentarzy w Europie prym wiodą badacze z Polski. Także tradycja projektowania cmentarzy, wrosniętych w krajobraz kulturowy jest w Polsce bardzo bogata. Wybitnymi dziełami sztuki cmentarnej, integrującymi sztukę i naturę są m.in. Cmentarz Powązkowski w Warszawie, Cmentarz Rakowicki w Krakowie, Cmentarz Srebrzysko w Gdańsku, Cmentarz Centralny w Szczecinie, Cmentarz Komunalny w Koszalinie, Cmentarz Centralny w Gliwicach... To głównie bogatej, różnorodnej zieleni przypisać należy ponadczasowy charakter tych wymienionych powyżej nekropolii.

Długozima A., Kosiacka-Beck E. (2020). How to Enhance the Environmental Values of Contemporary Cemeteries in an Urban Context?, *Sustainability*, 12 (6), 2374

Löki V., Deák B., Lukács A.B., Molnár A. (2019). Biodiversity potential of burial places – a review on the flora and fauna of cemeteries and churchyards 2019, *Global Ecology and Conservation*, 18, s. 1-14

Jedną z warstw cmentarza, niezwykle wyjątkową jest zieleń. To ona spaja, uatrakcyjnia kompozycję cmentarza, przydaje mu mistycyzmu, wzbogaca treść. Jesteśmy w stanie wyczytać z niej tak wiele na temat naszych przodków, ale najwięcej informacji dostarcza o nas – o naszej trosce o to dziedzictwo...
Dzięki roślinom cmentarz jawi się jako

ogród, elizjum, kraj wiecznego spokoju i pośmiertnej szczęśliwości, gdzie dusze wyzbyte od wszelkich cierpień i pragnień przechadzają się po łąkach, ogarnięte muzyką niewidzialnych lir. To symboliczny raj utracony, z którego się wywodzimy i do którego wrócimy po śmierci.
W czasie spacerów po cmentarzu poszukujemy symbolicznej wymowy zieleni.

Odzywają się zakorzenione w naszej świadomości asocjacje, skojarzenia, które wyrażają witalność, optymizm, chrześcijańską nadzieję na zmartwychwstanie i życie wieczne. Wszak zieleń jako barwa wegetacji ziemskiej, roślinności, krajobrazu, kojarzy się u teologów z rajskim ogrodem i nadzieją na wiekuiste szczęście.

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Cmentarz Rakowicki (woj. małopolskie)

Cmentarz komunalny w Jeleniej Górze (woj. dolnośląskie)

*„Każdy cmentarz jest jakby ogrodem,
Takie w nim mnóstwo drzew, krzewów i kwiatów.
To starannie rozjaśnia mieszkanie śmierci,
przystęp daje nadziei”*

[Klementyna Hoffmanowa]

Długozima A. (2011). Szata roślinna cmentarzy [w:] Rośliny do zadań specjalnych, Wydawnictwo PWSZ Sulechów

Długozima A. (2019). Kształtowanie przestrzeni. Miejsce kontemplacji [w:] „Zieleń Miejska”, Nr 10, s. 40-41

Knaflewska J. (2006). Zieleń na cmentarzach [w:] „Zieleń Miejska”, Nr 9, s. 13

Majdecka-Strzeżek A. (2012). Historyczne cmentarze ogrody pamięci jako wyróżniki krajobrazu kulturowego [w:] „Czasopismo Techniczne”, z. 7, s. 71-76

Rak J. (1998). Ogrody pamięci – dekorowanie grobów roślinami, Multico, Warszawa

Siciński J.T. (1982). Zieleń cmentarzy – aktualny problem ochrony i kształtowania środowiska [w:] „Rocznik Dendrologiczny”, Vol. XXXIV, s. 189-199

Woźny J. (1926). Ogrodnictwo cmentarne [w:] Pamiętnik jubileuszowy wystawy ogrodniczej w Poznaniu 25.IX – 3.X.1926, Poznań, s. 283-288

Zieliński J. (2005). Symbolika roślin na cmentarzach [w:] M. Opęchowski, A. Łazowski (red.), Nekropolie, kirkuty, cmentarze, Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość, Szczecin, s. 141- 145

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Szata roślinna niewątpliwie przyczynia się do powstawania nastroju cmentarza i jego pozytywnego społecznego odbioru. Przy projektowaniu cmentarzy niezwykle istotny jest czynnik ludzki, czyli spojrzenie człowieka na obiekt, jego estetyczne preferencje co do wyglądu, zagospodarowania tej przestrzeni. W wielkim wachlarzu metod oceny znajdują się także takie, które badają w jaki sposób ludzie percypują krajobraz. Dla określenia społecznego odbioru cmentarzy można np. posłużyć się metodą VPS (Visual Preference Survey), Scenic Beauty Estimation (SBE), badaniami ankietowymi, czy obserwacjami społecznymi.

Na podstawie badań metodą SBE można stwierdzić, jakie cechy powinien posiadać cmentarz by być odbieranym jako atrakcyjny wizualnie.

Al-Akl N.M., Nasser Karaan E., Al-Zein M.S., Assaad S. (2018).

The landscape of urban cemeteries in Beirut: Perceptions and preferences, *Urban Forestry & Urban Greening*, Vol. 33, s. 66-74

Błaszczak M., Suchocka M., Maksymiuk G. (2017). Kultura czy natura? Mechanizmy percepcji i preferencji wobec krajobrazu i form roślinnych, *PRACE KOMISJI KRAJOBRAZU KULTUROWEGO*, Nr 36, s. 21-32

Daniel T.C., Boster R. S. (1976). Measuring landscape aesthetics: the scenic beauty estimation method, *USDA Forest Service Research Paper RM – 167*, Fort Collins

Gąsowska M. (2009). Kanał Elbląski. Ocena krajobrazu, Wydawnictwo Sztuka ogrodu. Sztuka krajobrazu, Warszawa

Rylke J., Długozima A. (2009). Ocena, wycena i kształtowanie zasobów kulturowych [w:] Szyszko J. i in., *AB8C gospodarki przestrzennej w aspekcie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 255 – 285

W oparciu o wykonaną analizę SBE zauważyć można zbieżność preferencji estetycznych polskich respondentów w aspekcie aranżacji, zagospodarowania cmentarzy z ocenami uczestników analogicznych badań w innych częściach świata (USA, Daleki Wschód, Europa). Czynnikiem mającym dodatni wpływ na preferencję okazały się: pokrycie roślinnością, nachylenie terenu, złożoność krajobrazu cmentarza, wyposażenie w małą architekturę i rzeźbę sepulkralną.

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

(x) wystandaryzowana wartość SBE	$x \leq -2,00$	$-2,00 < x \leq -0,3$	$-0,3 < x \leq 1,4$	$x > 1,40$
własności obiektów wpływające na jego społeczną ocenę				
Krajobraz cmentarza płaski, monotony	•	•		
Krajobraz cmentarza zróżnicowany wysokościowo, różnice poziomów, widoczne nachylenie terenu			•	•
Wgląd w dalsze plany, widoczne tło w postaci atrakcyjnych widoków, wybitnych elementów krajobrazu (np. lokalne wzniesienia, obiekty hydrograficzne)			•	
Dominacja szaty roślinnej (znaczne pokrycie terenu cmentarza roślinnością)		•	•	•
Dominacja przestrzeni grzebalnej, zunifikowane pola grobowe, niewielki udział roślinności	•	•		
Ciekawa rzeźba sepulkralna		•	•	•
Ciekawe obiekty architektoniczne		•	•	•
Porządek swobodny		•	•	•
Porządek linearny (symetria, osiowość, kwadratura podziałów przestrzeni)	•	•		
Brak drzewostanu, obecność warstwy krzewów, zielnej (monokulturowość)	•	•		

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

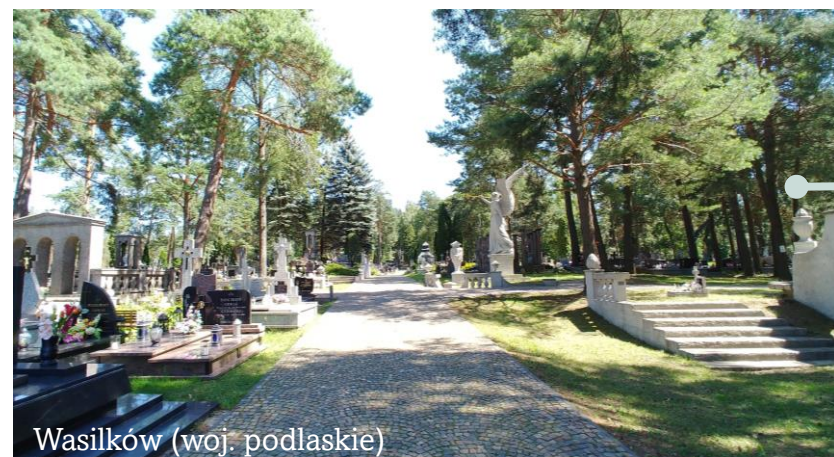
Czynniki/własności cmentarzy, które miały największy i jednocześnie dodatni wpływ na preferencję to:

nachylenie terenu i atrakcyjne tło krajobrazowe

Jelenia Góra, ul. Krośnińska (woj. dolnośląskie)

złożoność scenerii (obecność oryginalnej rzeźby sepulkralnej, obiektów architektury np. mauzolea, kaplice, katakumby, kolumbaria)

Wasilków (woj. podlaskie)

pokrycie roślinnością (dominacja drzew), różnorodność gatunkowa roślin

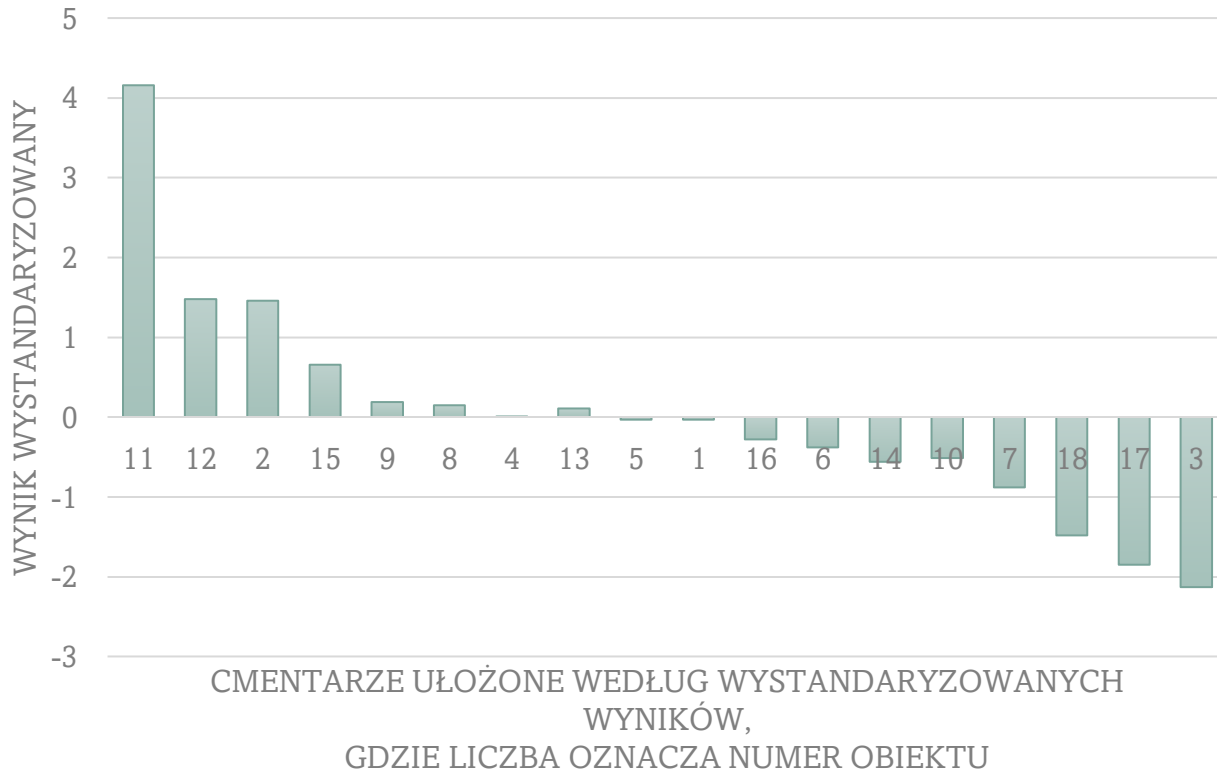
Szczesne k. Grodziska Maz. (woj. mazowieckie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Korelację pozytywną wykazuje zależność między pięknem scenerii a własnościami cmentarzy (bogactwem komponentów, co daje obserwatorowi możliwość dostrzegania wielu szczegółów). Przede wszystkim zaś pomiędzy pięknem scenerii

a zadrzewieniem. Im większe pokrycie terenu cmentarza drzewostanem, tym wyższa wartość SBE za sprawą budowania kameralnego, sentymentalnego charakteru miejsca.

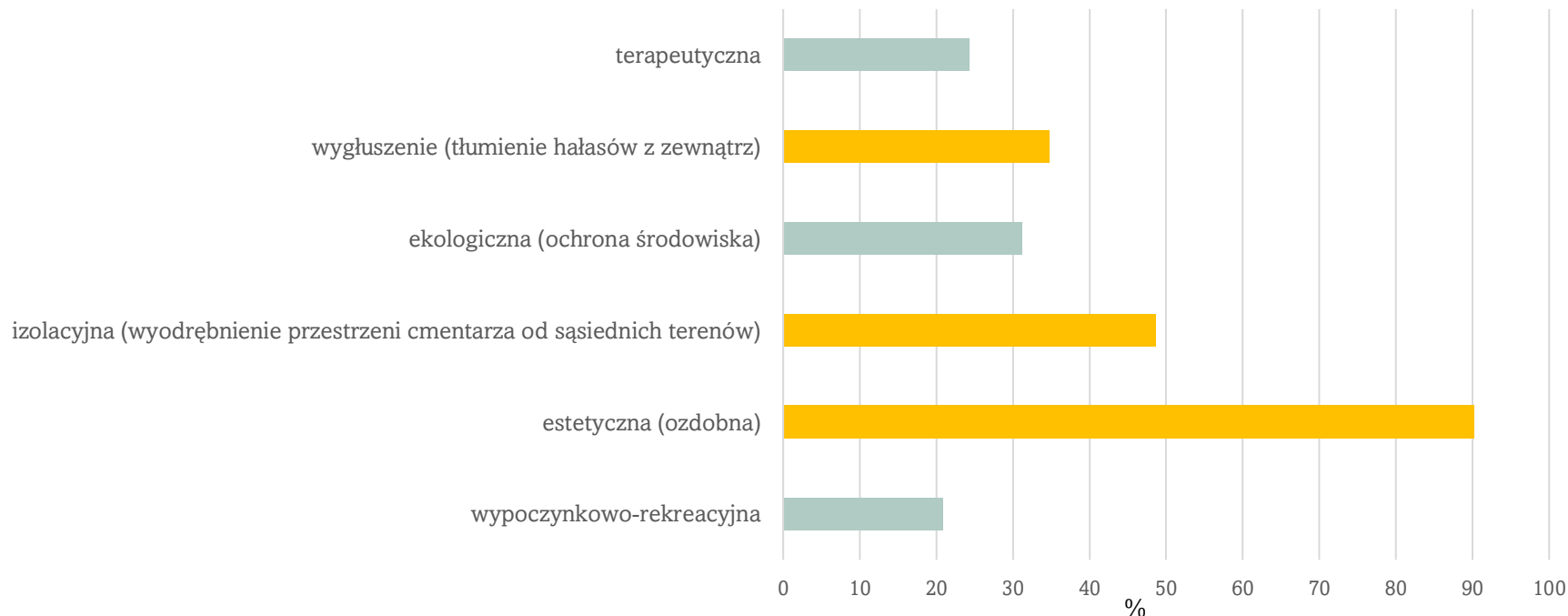
Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Ciekawych informacji a propos społecznych potrzeb, preferencji związanych z aranżowaniem zieleni na cmentarzu dostarcza wykonane w ramach projektu badawczego NCN badanie ankietowe. Respondenci zwracają uwagę na jej ważną rolę w estetyzowaniu przestrzeni cmentarza. Zieleni tworzy krajobrazowe ramy nekropolii i ułatwia jej wydzielenie, wyodrębnienie z otoczenia (izoluje cmentarz od terenów o innym programie użytkowania). Trzecia, najczęściej wskazywana funkcja zieleni cmentarnej to dbałość o klimat akustyczny miejsca. Tworzenie rytmicznych nasadzeń z zieleni

wysokiej wzdłuż granic cmentarza wraz z upływem czasu i wzrostem roślinności powoduje, że zieleni zaczyna spełniać rolę ekranu dźwiękoszczelnego. Dodatkowo, kulisowanie zieleni (różnicowanie jej, tworzenie różnorodnych wnętrz krajobrazowych) wzmacnia odbiór cmentarza jako oazy ciszy i spokoju, wolnej od odgłosów z zewnątrz.

Jakie funkcje, Pan(-i/-a) zdaniem, powinna przede wszystkim spełniać zieleni znajdująca się na cmentarzu? Proszę o wybór maksymalnie 3 odpowiedzi (n = 300)

Funkcje szaty roślinnej cmentarzy w społecznej opinii

Gdzie zieleń na cmentarzu?

- 1 • Obsadzenie wzdłuż granic/ogrodzenia cmentarza
- 2 • Podkreślenie układu komunikacyjnego, alei
- 3 • Obsadzenie kwater, podział przestrzeni cmentarza na wnętrza (strukturalizacja/strefowanie)
- 4 • Podkreślenie ważnych elementów kompozycji (np.: dominanta, wejście, nagrobek)
- 5 • Umacnianie skarp – przeciwdziałanie obsuwaniu mas ziemnych
- 6 • Maskowanie/kamuflowanie mało estetycznych elementów zagospodarowania przestrzennego cmentarza np. szaleatów

RMI:

Rozporządzenie nakłada obowiązek uwzględnienia przy obliczaniu powierzchni cmentarza zieleni o charakterze izolacyjnym i dekoracyjnym, na którą zdaniem ustawodawcy składają się w szczególności trawniki, żywopłoty, krzewy i drzewa (art. 7.1.1).

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Cmentarz jest ogrodem co ma piękna wiele – powiedział francuski poeta Guillaume Apollinaire. Również polskie przepisy prawa utożsamiają cmentarz z terenem zieleni i zalecają, aby projektować i utrzymywać go jako założenie parkowe (patrz strona 25, 26 Katalogu).

Oznacza to, że cmentarzom należy się taka sama atencja jak innym terenom zieleni czy przestrzeniom publicznym. Cmentarz jest stale obecny w życiu człowieka, stanowi istotny element otaczającego krajobrazu, w związku z tym rolą projektanta jest takie zaaranżowanie jego przestrzeni, aby z powodzeniem

spełniał wszystkie nadane mu przez przepisy prawa oraz kulturę funkcje (miejsce pochówku, park, ogród pamięci, muzeum, archiwum na wolnym powietrzu, miejsce sacrum, regeneracji, terapii).

Prawidłowo zaprojektowany cmentarz powinien być godnym miejscem przebywania człowieka po śmierci. Ponadto stanowi on miejsce ciągłych odwiedzin i spotkań bliskich ludzi, co wymusza na projektantach dobrą organizację przestrzeni oraz stworzenie parkowo-ogrodowego anturażu, który gwarantuje szata roślinna.

Cmentarz Komunalny Południowy w Antoninowie (woj. mazowieckie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacje

 Rekomendując rozwiązania dla szaty roślinnej cmentarza zaproponowano jej rozróżnienie na warstwy: drzew, krzewów, pnączy, warstwę zielną, jak również pewne ogólne wskazania.

1. Dobór roślin dostosowany do siedliska i kontekstu
2. Różnorodność, gradacja zieleni
3. Wskazania dla warstwy drzew: ramowe nasadzenia, nasadzenia alejowe, grupy drzew
4. Wskazania dla warstwy krzewów: żywopłoty wydzielające kwatery grzebalne, strefy funkcjonalne; krzewy płożące
5. Wskazania dla warstwy zielnej: łąki kwietne, nasadzenia siedliskowe
6. Wskazania dla warstwy pnączy: pnącza na obiektach kubaturowych, na podporach, konstrukcjach

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 1: Dobór roślin

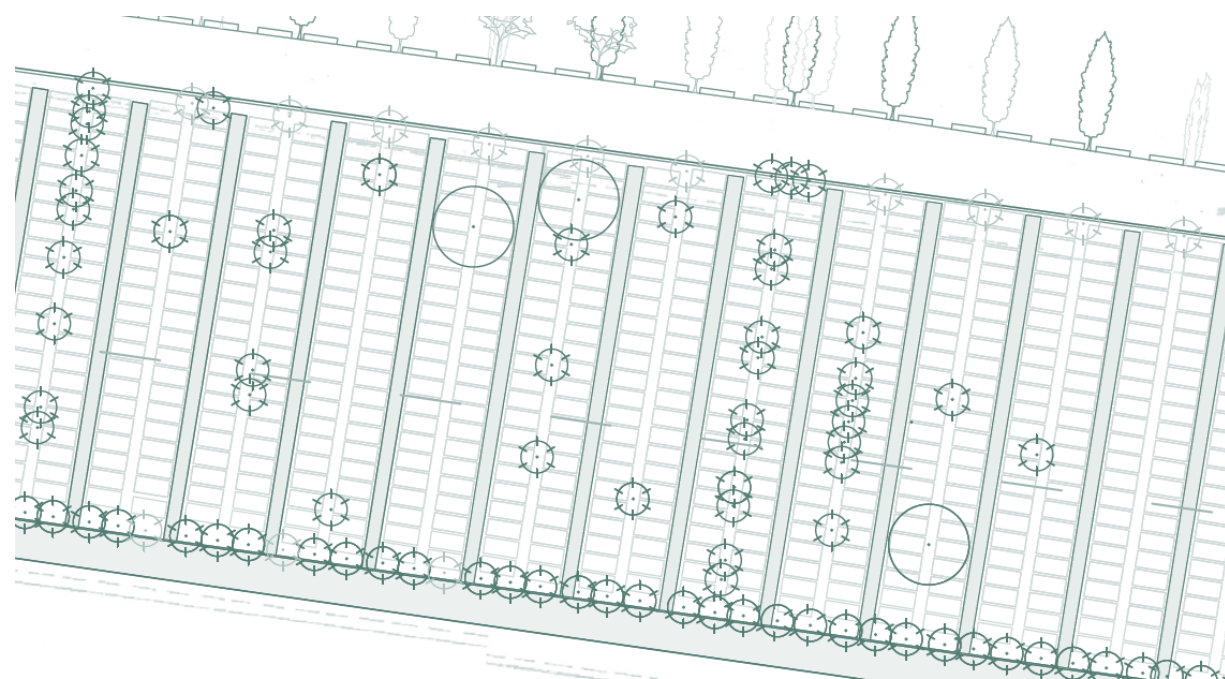
„**Planting plan**” to dobór właściwych roślin ze względu na panujące na cmentarzu uwarunkowania; dobór ich pod względem kolorystyki, pokroju, tak aby wzmocnić walory estetyczne i semantykę miejsca.

Projektując szatę roślinną cmentarza należy określić rośliny należące do naturalnego obrazu otoczenia, tradycyjnie rosnące w danym miejscu. Ponadto, ze względu na odmienną specyfikę miejsc pochówku, istotne jest prawidłowe dobranie poszczególnych gatunków roślin do warunków panujących na cmentarzu (nasłonecznienie) – cmentarze z wiekowym drzewostanem są zacienione i z wyższą wilgotnością, natomiast współczesne, lokalizowane na terenach otwartych i słabych glebach, narażone są na wiatry.

Projektując zielen cmentarza należy:

- nawiązywać do otaczającego krajobrazu (tj. brać pod uwagę krajobrazowe położenie, regionalną specyfikę i włączać cmentarz w krajobraz i kształt miejsca)
- uzupełniać istniejące ciągi, korytarze ekologiczne, tak aby na cmentarz można było dojść pieszo lub dojechać rowerem

- Stosować rośliny zimozielone (tzw. *evergreens*) jako ramy/tło dla przestrzeni grzebalnej i architektonicznej
- uwzględniać odmiany zwisające (płaczące), potęgujące wrażenia estetyczne i skłaniające do kontemplacji
- Pamiętać nie tylko o właściwościach fizycznych roślin, ale także o tych symbolicznych, które wzbogacają treść, przekaz cmentarza – obszernej księgi życia i śmierci.

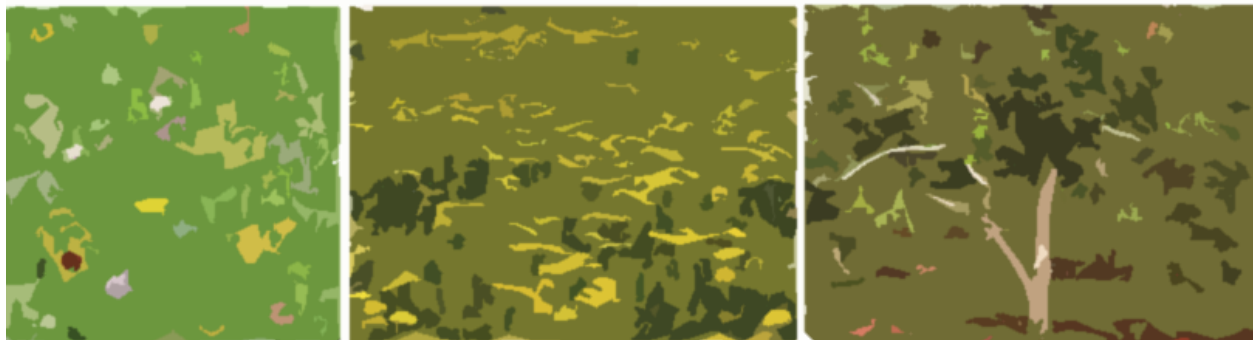

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 1: Dobór roślin

WNĘTRZE RAJSKIE

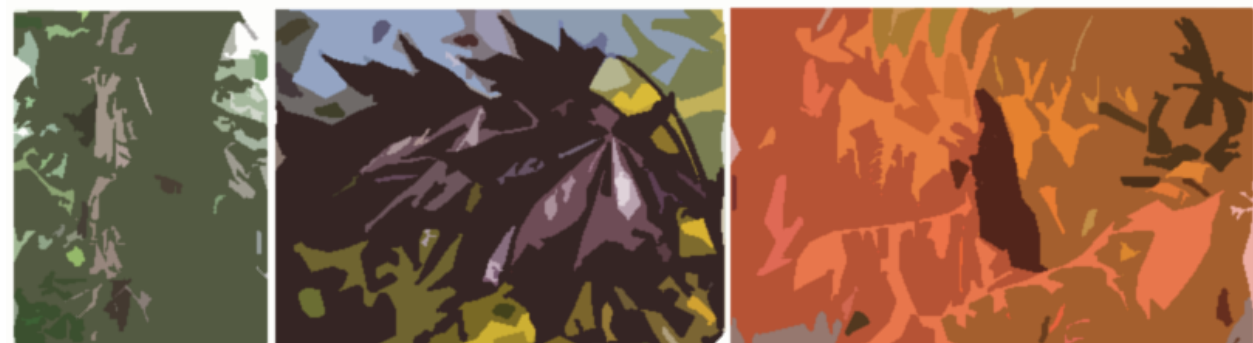
Drzewa owocowe np. jabłonie
 Łąki kwietne
 Róże
 Rośliny zielne (np. konwalia majowa, barwinek)

WNĘTRZE CZYSZCZOWE

Mieszanka traw
 Brzoza brodawkowata

WNĘTRZE PIEKIELNE

gatunki drzew przywołujące skojarzenia związane z ogniem oraz cierpieniem poprzez kolorystykę liści, kwiatów i obecność cierni, np.:
 Glediczja trójcierniowa
 Sumak octowiec

Warstwa 2: szata roślinna cmentarza

Rekomendacja 2: Różnorodność, gradacja zieleni

Grupy i kępy drzew
w kompozycji

Zielen kulisująca

Łąki kwietne

Pojedyncze drzewa
w kompozycji

Zielen izolująca

Kompozycje roślinne
integrujące cmentarz
z jeziorem

Różnorodność w szacie roślinnej polega na zastosowaniu materiału roślinnego w każdej z warstw tj. drzewa, krzewy, rośliny zielne i pnącza. Dąży się do zestawiania roślin w różnych konfiguracjach (nasadzenia soliterowe, grupowe, linearne, swobodne). Rośliny przyczyniają się do strukturyzowania, porządkowania przestrzeni cmentarza, wyodrębniania wnętrz oraz poszczególnych stref użytkowych.

Polecanym zabiegiem sprzyjającym ochronie środowiska przyrodniczego jest wprowadzanie na cmentarzach zróżnicowanej szaty roślinnej (drzewa, krzewy, byliny, pnącza, gatunki liściaste, iglaste), co regeneruje obszary dotychczasowych monokultur oraz buduje bioróżnorodność.

Coraz częściej na historycznych, zabytkowych cmentarzach podejmowane są działania mające wzbogacić, urozmaicić szatę roślinną o łąki kwietne, ogrody eksperymentalne.

Różnorodność gatunkowa przyczynia się do polepszania struktury gleby, większego pochłaniania wód, wsiąkania a nie utraty wód opadowych, zwiększania wilgotności powietrza i wzrostu bioróżnorodności.

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 2: Różnorodność, gradacja zieleni

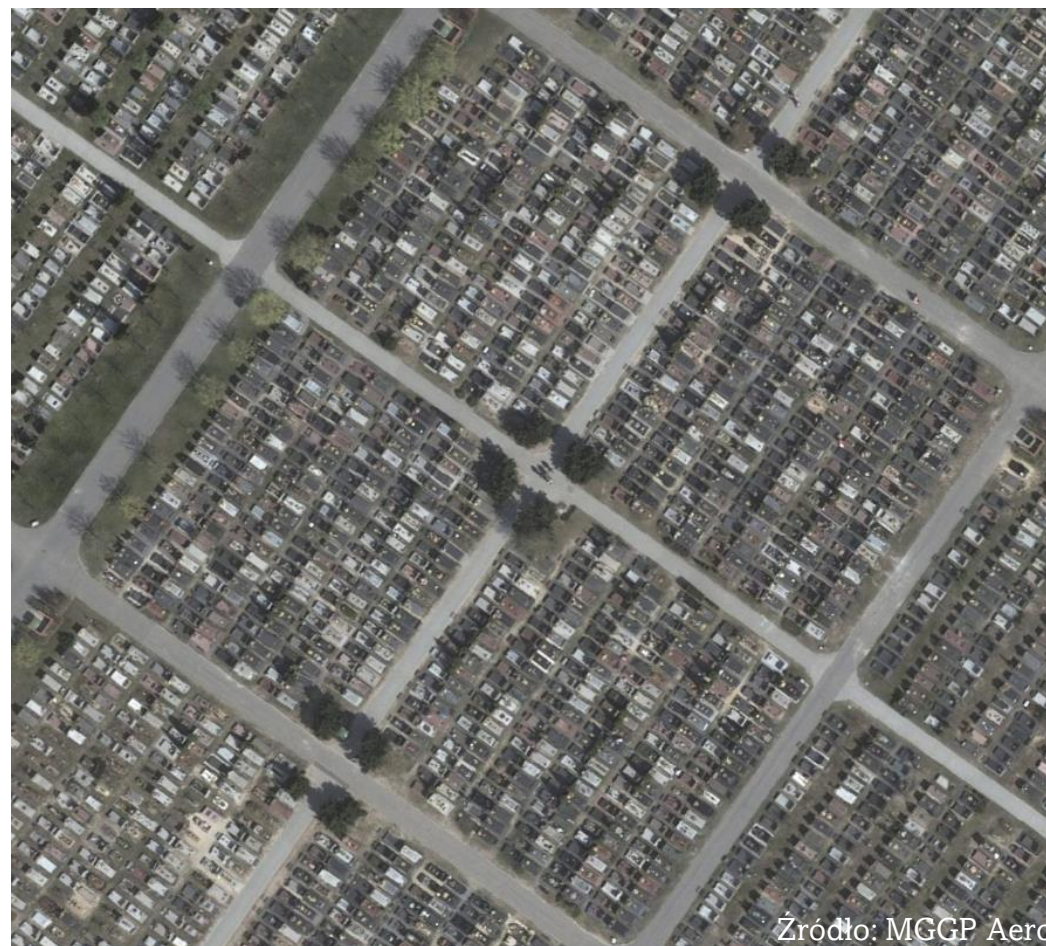
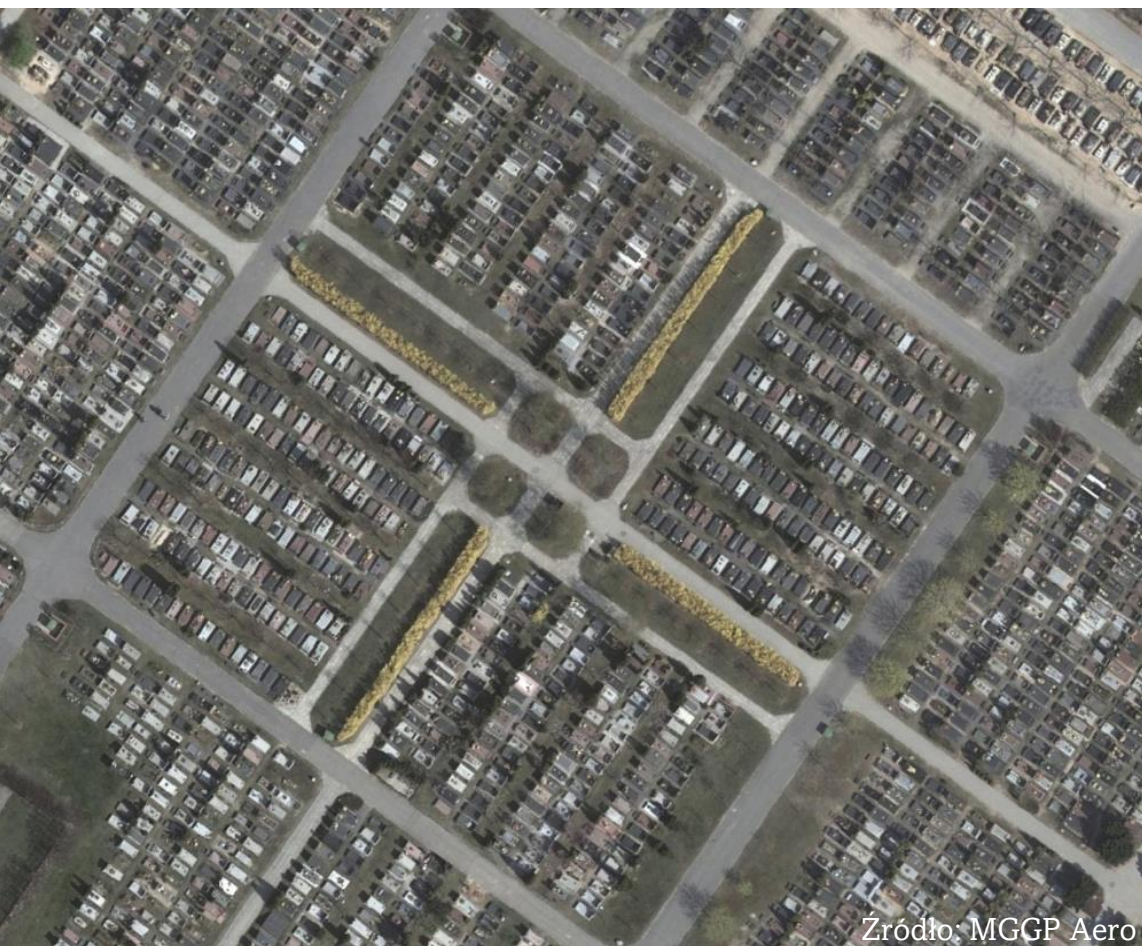
Cmentarz komunalny Dąbie przy ul. Goleniowskiej w Szczecinie: duży udział zieleni wysokiej w pokryciu cmentarza powoduje, że obiekt funkcjonuje jako wyspa zieleni. Strukturalizację, ład w przestrzeni cmentarza gwarantują formowane żywopłoty.

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 2: Różnorodność, gradacja zieleni

Powszechnie stosowane aranżacje drzew i krzewów w przestrzeniach ad quadratum, dedykowanych na pochówek tradycyjny: podkreślanie centrum, głównych alei, granic wnętrza

Na przykładzie Cmentarza Komunalnego Północnego w Warszawie, na Wólce Węglowej

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 3: Wskazania dla warstwy drzew

Rolę nie do przecenienia w społecznym odbiorze i funkcjonowaniu cmentarzy odgrywają drzewa. Ich korony wpływają na prędkość wiatru (powodują zmianę jego kierunku), są także barierą dla przepływu promieni słonecznych. W związku z tym tworzą specyficzny mikroklimat na cmentarzu. Zieleń cmentarna, w tym także drzewa, zwiększa wilgotność powietrza i wpływa na korzystną dla dobrostanu człowieka cyrkulację powietrza. Wynika to ze zdolności szaty roślinnej do oczyszczania powietrza z zanieczyszczeń pyłowych i gazowych, na produkcji fitoncydów oraz przede wszystkim na natlenianiu powietrza atmosferycznego i asymilacji dwutlenku węgla.

Szata roślinna tworzy nie tylko krajobrazową ramę cmentarza (drzewa, krzewy, byliny sadzone wzdłuż ogrodzenia, głównych alei cmentarza), ale stanowi także ważny element dekoracyjny a nade wszystko wspomagający energooszczędność budynków. Wszak zieleń przy obiektach kubaturowych chroni je przed utratą ciepła, lub nadmiernym nagrzewaniem, zapobiegając tworzeniu się wysp ciepła na cmentarzu.

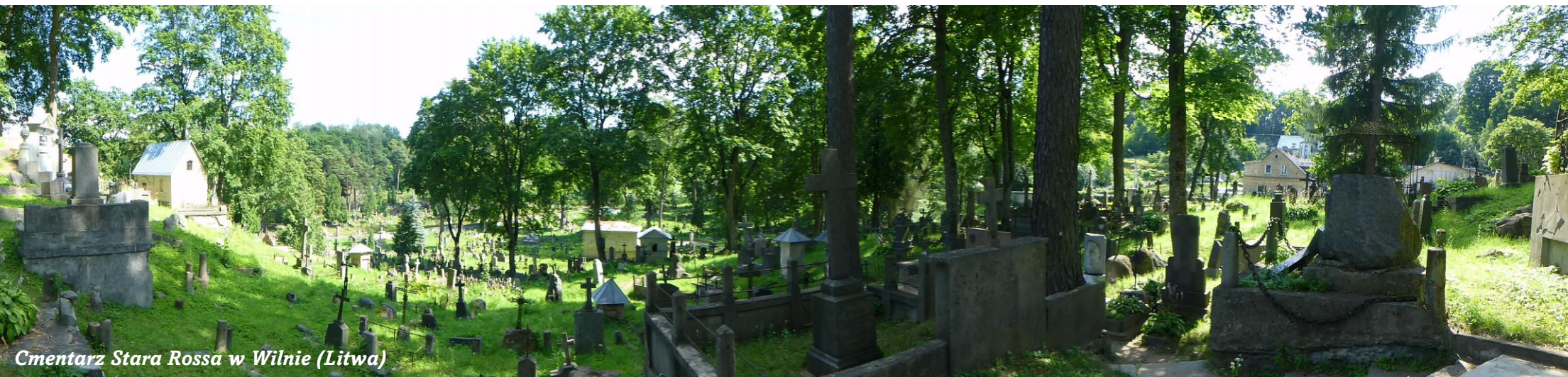
Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 3: Wskazania dla warstwy drzew

Drzewa są identyfikatorami cmentarzy w krajobrazie. Są trzonem zielonej kompozycji kształtującym ich nastrój. Dawne wierzenia ludowe głoszą, iż dusza zmarłego wciela się w drzewa bądź staje się ptakiem. Z tego właśnie powodu cmentarne drzewa są nietykalne i w świadomości wielu ludzi nieodzowne na cmentarzu. Wśród elementów kompozycji tworzonych przez drzewa jednym z bardziej charakterystycznych jest układ alejowy prowadzący z kościoła w kierunku cmentarza. Takie rozwiązanie jest środkiem wyrazu w symboliczny sposób łączącym dwie ważne strefy sacrum i jednocześnie informującym o tradycyjnym związku tych dwóch przestrzeni. Aleje drzew miały zapewniać zmarłym cień, a według etnograficznych zapisów pozwalać duszom zmarłych komunikować się przez szmer liści z żywymi... Drzewa są niezwykle plastycznym materiałem roślinnym, które wzmacniają także semantykę przestrzeni cmentarza. Wszak budują one atmosferę miejsca oraz

wpływają na helioplastykę. Ciemność kreowana przez cienie drzew oraz światłość roztaczająca się w miejscach wolnych od wysokich nasadzeń niosą symboliczne treści. Mówią o zstępowaniu w mrok i wynurzaniu się w światłości. Drzewa w kompozycji cmentarza raz zagęszczają swoje korony tworząc miejsca cieniste, by innym razem ustąpić miejsca polanom widokowym pełnym światła, przywodząc na myśl Elizjum, Bożą Rolę („Campo Santo”). Poza tymi wspomnianymi powyżej względami kompozycyjno-estetycznymi, symbolicznymi, pełnią wiele praktycznych funkcji. I tak, wprowadzenie na cmentarzach nasadzeń z drzew przyczynia się do lepszej cyrkulacji powietrza, zatrzymywania wiatrów, tworzenia korytarzy przewietrzających oraz redukcji erozji wietrznej.

Cmentarz Stara Rossa w Wilnie (Litwa)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarza

Rekomendacja 3: Wskazania dla warstwy drzew

Inwestor planujący budowę cmentarza na kilka lat przed jego uruchomieniem cały teren powinien zalesić, a potem sukcesywnie, w miarę postępu organizacji kwater grzebalnych, usuwać sadzonki z pozostawieniem najwartościowszych okazów drzew. Innym zabiegiem pozwalającym uniknąć efektu tzw. wygonu jest wykonanie przynajmniej ramowych nasadzeń zieleni w terminie poprzedzającym funkcjonowanie cmentarza (ok. 5–10 lat).

Ramowe nasadzenia wyznaczające kompozycję cmentarza w Strzelcach Opolskich (woj. opolskie)

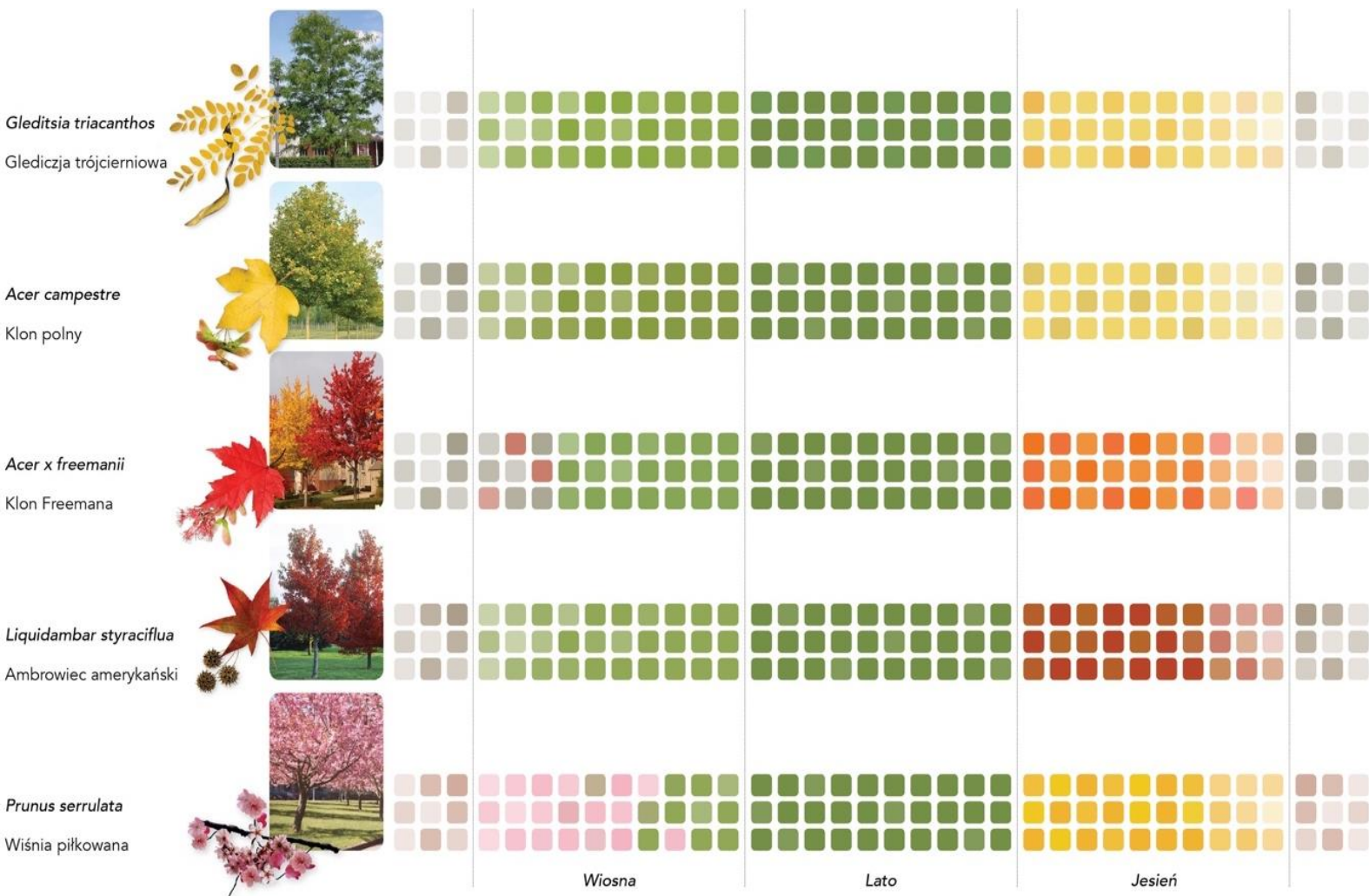
Las brzoźowy na terenie Cmentarza Komunalnego Południowego w Antoninowie (woj. mazowieckie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 3: Wskazania dla warstwy drzew

„Tak więc ta roślina, która żyła i umarła, żywą powstaje z nasienia.
Podobnie i nasze ciało żywym powstanie z prochu”.
[De verbis apostoli Serm. XXXIV]

Drzewa to organizmy żywe: rosnące, dojrzewające, kwitnące i owocujące, a z czasem zamierające. Z tego wynika całe piękno i zmienność tego piękna w zależności od pory roku, pory dnia i stadium rozwojowego drzew na terenie cmentarza. Zmienność szaty roślinnej w ciągu roku, sezonowość scenerii cmentarza obrazuje cykliczność życia, ulotność i oswaja śmierć. Łatwiej pogodzić się z prawami natury, obserwując pojawiające się na drzewach pąki, ich przekwitanie, opadanie. Kontemplowanie zmienności natury na cmentarzu odgrywa istotną rolę w procesie akceptacji przemijalności człowieka, terapii po stracie bliskiego. Zieleń normalizuje życie po stracie bliskiego. Ze względu na niezwykle cenną właściwość drzew liściastych, jaką jest ich cykliczność, która sprawia, że oprawa krajobrazowa cmentarza zmienia się w ciągu roku, w szacie roślinnej obiektu powinny występować zarówno okazy zimozielone (aby w porze bezlistnej cmentarz miał zieloną oprawę z roślin iglastych), jak i liściaste, ozdobne.

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 3: Wskazania dla warstwy drzew

Dobierając drzewa na cmentarz, należy brać pod uwagę względy estetyczne i praktyczne. Drzewa powinny charakteryzować się długowiecznością, strzelistą koroną i zwartym systemem korzeniowym, najlepiej gdyby cechowała je także: odporność na suszę i tolerancja na ewentualne uszkodzenie korzeni przy kopaniu grobów. Zaleca się drzewa niekwitające lub o sterylnych kwiatach, by nie zaśmiecać cmentarza i nagrobków owocami lub co gorsza odchodami ptaków zjadających te owoce. Drzewa na cmentarzach wykorzystywane są do obsadzania granic, tworzenia i podkreślania alei, głównych osi kompozycji, ale także na solitery, szpalery i żywopłoty tworzące m.in. tło dla pomników i innych kompozycji roślinnych. Wszechstronne cmentarne zastosowanie spośród drzew iglastych wykazują jodła koreańska (*Abies koreana*), świerk serbski (*Picea omorica*), zaś spośród drzew liściastych brzoza brodawkowata (*Betula pendula* 'Youngii'), grab pospolity (*Carpinus betulus* 'Columnaris'), lipa (*Tilia* sp.) oraz wiąz polny 'Wredei' (*Ulmus minor* 'Wredei'). Granice cmentarza najlepiej obsadzić drzewami liściastymi i iglastymi, komponując z nich powtarzające się grupy. Jeśli aleja ma zostać obsadzona drzewami iglastymi to powinny być one sadzone w dużych odstępach ok. 8-10 metrów (sadzone gęsto utworzą mroczny tunel, pozbawiony powiązań widokowych z przestrzenią grzebalną, nie aleję). Jeśli cmentarze pretendują do miana „udanych tworów sztuki ogrodniczej”, to w strukturze ich szaty roślinnej powinny się znaleźć odmiany zwisające, które potęgują wrażenia estetyczne i skłaniają do kontemplacji.

Cmentarz komunalny w Częstochowie (woj. śląskie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 3: Wskazania dla warstwy drzew

DRZEWA IGLASTE			
Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie do/jako:
Abies koreana	Jodła koreańska	Mrozoodporna	dekoracji grobów, obsadzania granic cmentarza, tło dla drzew i krzewów liściastych, nasadzeń szpalerowych, zaakcentowanie wejścia na cmentarz
Larix decidua 'Pendula'	Modrzew Europejski 'Pendula'	Mrozoodporny, toleruje zanieczyszczone powietrze	dekoracji grobów, nasadzeń szpalerowych
Picea abies 'Inversa'	Świerk pospolity 'Inversa'	Wąski charakterystyczny pokrój	akcent w kompozycjach z innymi roślinami, do dekoracji grobów i nasadzeń szpalerowych
Picea omorica	Świerk serbski	Wąski system korzeniowy, odporny na suszę	kompozycji z innymi roślinami, obsadzania granic, nasadzeń szpalerowych oraz tło dla innych roślin
Picea omorika 'Pendula'	Świerk serbski 'Pendula'	Małe wymagania glebowe, zanieczyszczone powietrze, mrozoodporny	znosi kompozycji z innymi iglakami i nasadzeń szpalerowych
Picea pungens	Świerk kłujący	Ładny dekoracyjny pokrój,	kompozycji z innymi roślinami, dekoracji grobów, nasadzeń szpalerowych
Pinus cembra	Sosna limba	Małe wymagania glebowe, zanieczyszczone powietrze	znosi dekoracji grobów, nasadzeń szpalerowych
Pseudotsuga menziesii	Daglezja zielona	Mrozoodporna, ładna korona, znosi suszę	okresową soliter, nasadzeń szpalerowych

Tab. Drzewa iglaste przydatne do ozdoby cmentarzy

Cmentarz komunalny w Radomiu (woj. mazowieckie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 3: Wskazania dla warstwy drzew

DRZEWA LIŚCIASTE			
Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie do/jako:
Acer negundo 'Flamingo'	Klon jesionolistny 'Flamingo'	Odporny na niesprzyjające warunki atmosferyczne i glebowe	dekoracji grobów
Alnus incana 'Pendula'	Olsza szara 'Pendula'	Tolerancyjna co do gleby, mrozoodporna, dobrze znosi zacienienie i miejskie powietrze	dekoracji grobów
Betula pendula 'Youngii'	Brzoza brodawkowata 'Youngii'	Tolerancyjna co do gleby, „płaczący” wygląd	dekoracji grobów, szpalery, akcentowania wejścia na cmentarz
Caragana arborescens 'Pendula'	Karagana syberyjska 'Pendula'	Tolerancyjna co do gleby, mrozoodporna, odmiana zwisająca	dekoracji grobów
Carpinus betulus 'Columnaris'	Grab pospolity 'Columnaris'	Wąski pokrój, wolny wzrost, dobrze znosi cięcie	dekoracji grobów, szpalery, na główne aleje
Catalpa bignonioides 'Aurea'	Surmia bignoniowa 'Aurea'	Odporna na zanieczyszczone powietrze, dobrze rośnie w słońcu i cieniu	dekoracji grobów
Colyrus colurna	Leszczyna turecka	Odporna na suszę, znosi cięcie	soliter, obsadzenia alei
Cornus mas	Dereń jadalny	Mrozoodporny, dobrze znosi miejskie powietrze, tolerancyjny co do gleby	dekoracji grobów
Corylus avellana 'Contorta'	Leszczyna pospolita 'Contorta'	Wolny wzrost, znosi zacienienie	dekoracji grobów
Crataegus oxyacantha	Głóg dwuszyjkowy	Mrozoodporny, tolerancyjny co do gleby, odporny na suszę	dekoracji grobów
Fagus sylvatica 'Porpurea Pendula'	Buk pospolity 'Porpurea 'Pendula'	Dobrze znosi warunki miejskie, soliter zwisający pokrój, oryginalne ciemnobrązowe zabarwienie liści	dekoracji grobów
Ginkgo biloba	Miłorząb Dwuklapowy	Regularny pokrój, mrozoodporny, dobrze znosi miejskie powietrze	dekoracji grobów, nasadzeń szpalerowych
Liriodendron tulipifera 'Fastigiatum'	Tulipanowiec amerykański 'Fastigiatum'	Wąski pokrój	dekoracji grobów

DRZEWA LIŚCIASTE			
Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie do/jako:
Magnolia	Magnolia	Dekoracyjna	dekoracji grobów
×soulangeana	Soulange'a		
Prunus cerasifera 'Nigra'	Sliwa wiśniowa 'Nigra'	Dobrze znosi cięcie, tolerancyjna co do gleby	dekoracji grobów, soliter
Prunus serrulata 'Kanzan'	Wiśnia piłkowana 'Kanzan'	Dekoracyjna, preferuje słońce	miejsca dekoracji grobów, soliter
Quercus robur 'Fastigata'	Dąb piramidalny 'Fastigata'	Długowieczny, odporny na suszę, wysoki	soliter, opiekun cmentarza przy bramie głównej
Rhus typhina 'Dissecta'	Sumak octowiec 'Dissecta'	Tolerancyjny co do gleby	dekoracji grobów
Salix babylonica 'Tortuosa'	Wierzba babilońska 'Tortuosa'	Drzewo ozdobne przez cały rok	dekoracji grobów, soliter, szpalery
Sorbus aucuparia	Jarząb pospolity	Ozdobny, tolerancyjny co do gleby	dekoracji grobów
Syringa vulgaris	Lilak zwyczajny (bez)	Tolerancyjny co do gleby, mrozoodporny, dobrze rośnie w słońcu i cieniu, odporny na suszę	dekoracji grobów, w kompozycji z innymi krzewami i drzewami
Tilia sp.	Lipa	Dobrze znosi cięcie i ogławianie; odporna na suszę	główne aleje, soliter, odmiany <i>Tilia cordata</i> 'Erecta' i nasadzenia szpalerowe 'Greenspire' nie rosną zbyt wysoko i dobrze znoszą suszę
Ulmus minor 'Wredei'	Wiąz polny 'Wredei'	Wąski pokrój, odp. na zanieczyszczone powietrze, znosi dłuższe okresy suszy	dekoracji grobów, tło dla innych roślin, kompozycji kolorystycznych

Tab. Drzewa liściaste przydatne do ozdoby cmentarzy

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 4: Wskazania dla warstwy krzewów

W warstwie krzewów zaleca się sadzenie okazów obficie kwitnących oraz o barwnych liściach. Krzewy iglaste warto kontrastowo zestawiać z roślinami liściastymi np. berberysem czy perukowcem lub z krzewami o dekoracyjnych pędach, które będą ozdobą również zimą. Chcąc w pełni wykorzystać ozdobne walory krzewów, warto łączyć ze sobą gatunki o zróżnicowanym pokroju.

Zastosowanie w zagospodarowaniu cmentarza nasadzeń w warstwie krzewów przyczyni się do przeciwdziałania monokulturom, redukcji erozji oraz wzrostu bioróżnorodności.

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 4: Wskazania dla warstwy krzewów

Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie do/jako:
KRZEWY IGLASTE			
Juniperus chinensis 'Stricta', 'Obelisk'	Jałowiec chiński 'Stricta', 'Obelisk'	Mrozoodporny, doskonale znosi cięcie i formowanie, ma małe wymagania glebowe	szpalery, żywopłoty
Juniperus communis 'Gold Cone'	Jałowiec pospolity 'Gold Cone'	Małe wymagania	j.w.
Juniperus horizontalis 'Wiltonii'	Jałowiec płozący 'Wiltonii'	Mrozoodporny, długowieczny	dekoracji grobów
Juniperus procumbens 'Nana'	Jałowiec rozestłany 'Nana'	Mrozoodporny, długowieczny	j.w.

Cmentarz komunalny w Zielonej Górze (woj. lubuskie)

Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie do/jako:
KRZEWY LIŚCIASTE			
Berberis thunbergii 'Atropurpurea'	Berberys Thunberga 'Atropurpurea'	Mrozoodporny, niewymagający	dekoracyjny, szpalery, do dekoracji grobów, żywopłoty
Berberis thunbergii 'Red Jewel'	Berberys Thunberga 'Red Jewel'	Dekoracyjny	j.w.
Berberis thunbergii 'Rose Glow'	Berberys Thunberga 'Rose Glow'	Dobrze znosi formowanie i cięcie, dekoracyjny	j.w.
Chaenomeles japonica	Pigwowiec japoński	Odporny na suszę imrozy	nasadzenia szpalerowe, żywopłoty
Cornus alba 'Sibirica', 'Elegantissima'	Dereń biały 'Sibirica', 'Elegantissima'	Mrozoodporny, dekoracyjny, niewymagający	nasadzenia szpalerowe, w grupach lub pojedynczo, do dekoracji grobów
Cornus stolonifera 'Flaviramea'	Dereń rozłogowy 'Flaviramea'	j.w.	nasadzenia szpalerowe
Cotinus coggygria	Perukowiec podolski	Mrozoodporny	szpalery, w grupach lub pojedynczo, do dekoracji grobów
Cotoneaster divaricatus	Irga rozkrzewiona	Dobrze znosi warunki miejskie	nasadzenia szpalerowe, żywopłoty
Cotoneaster horizontalis	Irga pozioma	Mrozoodporna, dobrze znosi cięcie	j.w.
Cotoneaster lucidus	Irga błyszcząca	Mrozoodporny, dekoracyjny, niewymagający	j.w.
Euonymus fortunei 'Gracilis'	Trzmielina Fortune'a 'Gracilis'	Wolny wzrost	nasadzenia szpalerowe, do dekoracji grobów
Forsythia intermedia	Forsycja pośrednia	Mrozoodporny, dekoracyjny, niewymagający	dekoracji grobów, żywopłoty, soliter
Ilex meserveae	Ostrokrzew Mesery	Mrozoodporny	dekoracji grobów, na obwódki i żywopłoty
Philadelphus coronarius	Jaśminowiec wonny	Małe wymagania glebowe, mrozoodporny	dekoracji grobów
Prunus cerasifera 'Pissardii'	Śliwa wiśniowa 'Pissardii'	Mrozoodporny, dekoracyjny, niewymagający	nasadzenia szpalerowe
Pyracantha coccinea	Ognik szkarłatny	Dekoracyjny	dekoracji grobów
Spiraea arguta	Tawuła wczesna	Mrozoodporna, wcześniej zakwita	dekoracji grobów, na żywopłoty
Spiraea japonica 'Goldmund'	Tawuła japońska 'Goldmund'	Mrozoodporna, odporna na suszę	j.w.
Spiraea xvanhouttei	Tawuła van Houtte'a	Odporna na mróz i suszę, dobrze rośnie w warunkach miejskich, wcześniej kwitnie	dekoracji grobów, żywopłoty
Tamarix pentandra	Tamaryszek pięciopęcikowy	Dekoracyjny, doskonały na ubogie gleby	dekoracji grobów, pojedynczo lub w grupach

Tab. Krzewy zalecane do obsadzeń cmentarzy współczesnych

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 4: Wskazania dla warstwy krzewów

Cmentarz komunalny w Częstochowie (woj. śląskie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 4: Wskazania dla warstwy krzewów

Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie do/jako:
KRZEWY LIŚCIASTE			
Berberis thunbergii 'Aurea'	Berberys Thunberga 'Aurea'	Odporny na zanieczyszczone powietrze, mrozoodporny, nie wymaga przycinania	nasadzenia szpalerowe, żywopłoty
Buxus sempervirens	Bukszpan pospolity	Zimozielony, długowieczny, do powolny wzrost, znosi cięcie i formowanie oraz trudne warunki	nasadzenia szpalerowe, do dekoracji grobów, typowy do obsadzania kwater dziecięcych
Euonymus fortunei 'Emerald Gaiety'	Trzmielina Fortune'a 'Emerald Gaiety'	Małe wymagania glebowe	żywopłoty
Euonymus fortunei 'Emerald Gold'	Trzmielina Fortune'a 'Emerald Gold'	Mrozoodporna, zimozielona	nasadzenia szpalerowe, okrywowo pod drzewami
Euonymus fortunei 'Sunspot'	Trzmielina Fortune'a 'Sunspot'	Mrozoodporna, dobrze znosi cięcie	zimozielony żywopłoty, okrywowo pod drzewami
Mahonia xhybr.	Mahonia mieszańcowa	Mrozoodporna, małe wymagania glebowe, owoce dekoracyjne, ale pojedynczo lub w grupach, do dekoracji grobów	okrywowo pod drzewami
Physocarpus opulifolius 'Luteus'	Pęcherznica kalinolistna 'Luteus'	Dobrze znosi cięcie, niewymagający krzew	solitery, żywopłoty, do kompozycji z innymi roślinami, do dekoracji grobów
Physocarpus opulifolius 'Diabolo'	Pęcherznica kalinolistna 'Diabolo'	Dobrze znosi cięcie, niewymagający krzew, zdolność odroślowa	cięcie, duża j.w.
Stephanandra incisa 'Crispa'	Tawulec pogięty 'Crispa'	Cenna roślina okrywowa,	żywopłoty i okrywy
Symphoricarpos chenaulti 'Hancock'	Śnieguliczka Chenaulta 'Hancock'	Szybki wzrost, liście utrzymują się do późnej jesieni	żywopłoty (niskie), soliter, okrywy pod drzewami
KRZEWY IGLASTE			
Chamaecyparis pisifera	Cyprysik groszkowy	Wytrzymały na niskie temperatury	nasadzenia szpalerowe
Taxus sp. i odmiany	Cis i odmiany	Odporny na suszę, długowieczny, dobrze znosi cięcie i formowanie	żywopłoty, do dekoracji grobów (jako tło dla rzeźb cmentarnych)
Thuja occidentalis	Żywotnik zachodni	Mrozoodporny, małe wymagania glebowe, odporny na zanieczyszczenia powietrza	nasadzenia szpalerowe, żywopłoty
Tsuga canadensis	Choina kanadyjska	Doskonale znosi cięcie i formowanie, wytrzymała na niskie temperatury,	nasadzenia szpalerowe, do dekoracji grobów

Cmentarz komunalny w Koszalinie (woj. zachodniopomorskie)

Tab. Krzewy zalecane do obsadzeń cmentarzy zabytkowych

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 5: Wskazania dla warstwy zielnej

W kontekście wzrastającej świadomości ekologicznej i promocji rozwiązań o charakterze prośrodowiskowym polecane w aranżacji cmentarzy są łąki kwietne.

Łąka kwietna nadaje przestrzeni efekt sentymentalny wplatający się w charakter obiektu cmentarnego. Swobodne i naturalistyczne, pełne koloru zapachu i dźwięku owadów, nadają kompozycji zmienności i dynamiki.

Korzenie bylin i roślin jednorocznych wchodzących w skład mieszanek, penetrują w głąb gleby – co chroni przed zastoiskami wody. Dłuższe korzenie pochłaniają mniej wody przez co są łatwiejsze w utrzymaniu, absorbują wilgoć. Łąka nie wymaga oprysków ani żadnych dodatkowych zabiegów pielęgnacyjnych (obniżone koszty pielęgnacji, redukcja nakładów pracy i środków). Obniża temperaturę, pochłania zanieczyszczenia środowiska i przeciwdziała monokulturom.

Przykładowy skład gatunkowy roślin dostępny na polskim rynku:

- Złocień zwyczajny *Leucanthemum vulgare* - gatunek dominujący
- Komonica zwyczajna *Lotus corniculatus*
- Firletka poszarpana *Lychnis flos-cuculi*
- Jaskier ostry *Ranunculus acris*
- Świerzbica polna *Knautia arvensis*
- Wyka ptasia *Vicia cracca*
- Wyka brudnożółta *Vicia grandiflora*
- Kozibród łąkowy *Tragopogon pratensis*
- Krwawnik pospolity *Achillea millefolium*
- Chaber austriacki *Centaurea phrygia*
- Marchew dzika *Daucus carota*
- Brodawnik zwyczajny *Leontodon hispidus*
- Chaber łąkowy *Centaurea jacea*
- Bukwica pospolita *Stachys officinalis*
- Krwiściąg lekarski *Sanguisorba officinalis*

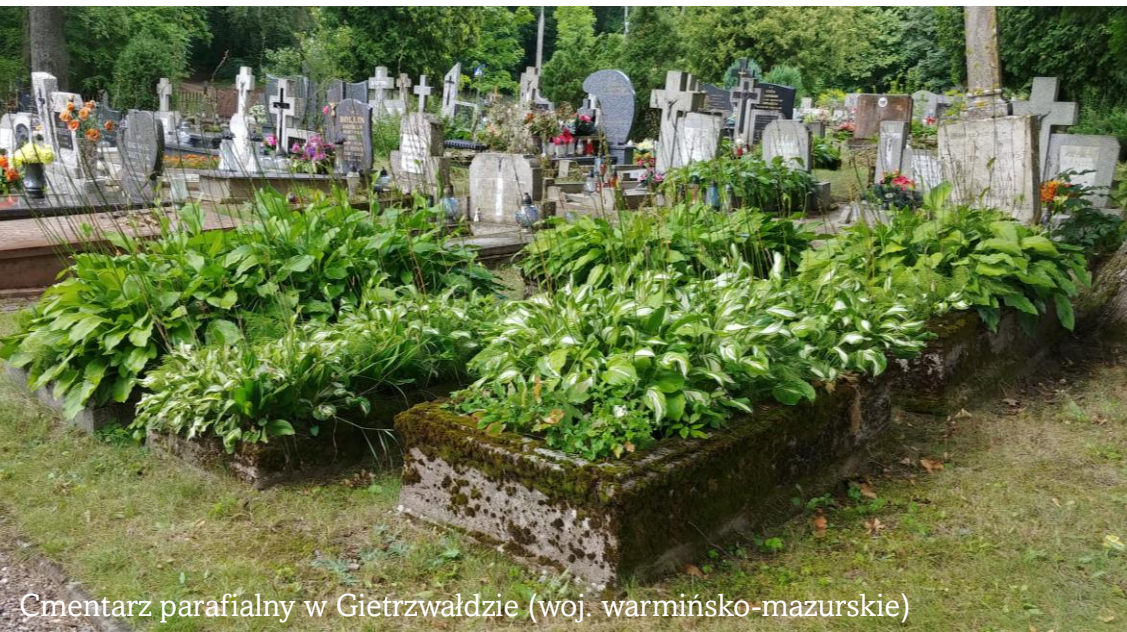
Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 5: Wskazania dla warstwy zielnej

W miejscach cienistych dobrze rosną: konwalia majowa (*Convallaria majalis*), gajowiec (*Galeobdolon*), barwinek pospolity (*Vinca minor*), ułudka wiosenna (*Omphalodes verna*). Z kolei, do **miejsc półcienistych zaleca się:** bodziszki (*Geranium*), funkie (*Hosta*), które doskonale komponują się z tawułkami (*Astilbe*), prymulami (*Primula*), czy też paprociami (*Polypodiopsida*). Ponadto, w półcieniu dobrze rosną: tojeść (*Lysimachia*), rdest pokrewny (*Polygonum affine*), żywokost (*Symphytum*), turzyce (*Carex*), pragnia (*Waldsteinia*). Inne byliny polecane do obsadzania miejsc skąpych w światło to: rodgersja (*Rodgersia*), świecznica (*Cimicifuga*) i parzydło (*Aruncus*).

Obszary nasłonecznione, a do takich niewątpliwie można zaliczyć zakładane obecnie cmentarze, stwarzają większe możliwości przy doborze roślin zielnych. Na nowych cmentarzach można sadzić np.: wrzos zwyczajny (*Calluna vulgaris*), dzielżan ogrodowy (*Helenium hybridum*), floks wiechowaty (*Phlox paniculata*), ostróżkę (*Delphinium*), przetacznik kłosowy (*Veronica spicata*), liczne rośliny skalne: rojniki (*Sempervivum*), rozchodniki *Sedum*, lawendę wąskolistną (*Lavendula angustifolia*) i wiele innych. Zwykło się mawiać, iż grób jest miniaturowym „ogródkiem uprawnym” usytuowanym wśród bogatej zieleni drzew i krzewów. W związku z tym, warto wymienić gatunki roślin zielnych, które ze względu na wartość symboliczną i tradycję stosuje się do dekorowania grobów naszych bliskich zmarłych. Są to: astry (*Aster*), aksamitki (*Tagetes*), bratki (*Viola*), niezapominajki (*Myosotis*), lilie (*Lilium*), hiacyny (*Hyacinthus*), krokusy (*Crocus*), narcyzy (*Narcissus*), suchołuski (*Helipterum*).

Cmentarz parafialny w Gietrzwałdzie (woj. warmińsko-mazurskie)

Cmentarz komunalny w Gryficach (woj. zachodniopomorskie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 5: Wskazania dla warstwy zielnej

Na starych cmentarzach dominuje wiekowy drzewostan, panuje na nich cień i półcień oraz wyższa wilgotność powietrza i lepiej dobrać gatunki tolerujące takie warunki.

Barwinek pospolity
(*Vinca minor*)

Cmentarz komunalny w Koszalinie (woj. zachodniopomorskie)

Gajowiec
(*Galeobdolon*)

Konwalia majowa
(*Convallaria majalis*)

Ułudka wiosenna
(*Omphalodes verna*)

Funkia
(*Hosta*)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 5: Wskazania dla warstwy zielonej

Na cmentarzach współczesnych, lokalizowanych na terenach otwartych, narażonych na wiatry i pozbawionych roślinności, lepiej sadzić rośliny światłolubne i odporne na złe warunki glebowe.

Dzielnik ogrodowy
(*Helenium hybridum*)

Cmentarz komunalny nr 3 w Bartoszach (woj. warmińsko-mazurskie)

Wrzos zwyczajny
(*Calluna vulgaris*)

Ostróżka
(*Delphinium*)

Rojniki
(*Sempervivum*)

Floks wiechowaty
(*Phlox paniculata*)

Przetacznik kłosowy
(*Veronica spicata*)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 6: Wskazania dla warstwy pnączy

Istotną rolę na cmentarzach należy przypisać pnączom. Stosowanie tych roślin przy ogrodzeniach, obiektach architektonicznych, małej architekturze ogrodowej, pomnikach czy grobach daje trwałe, piękne efekty. Niektóre pnącza (np. bluszcz pospolity) są doskonałymi roślinami okrywowymi, dlatego mogą być wprowadzane na cmentarze w różne miejsca, jednak zawsze poprzedzone indywidualną analizą.

Na wielu cmentarzach, zwłaszcza tych zabytkowych panują trudne warunki świetlne eliminujące wprowadzenie nań roślinności, co stwarza możliwość zastosowania cienioznośnych roślin pnących.

Stosowanie pnączy wpływa na wzrost bioróżnorodności na cmentarzu.

Cmentarz komunalny w Częstochowie (woj. śląskie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Rekomendacja 6: Wskazania dla warstwy pnączy

Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie
Actinidia kolomikta	Aktinidia pstrolistna	Mrozoodporna	Do dekoracji grobów, może wspinać się po pniu drzew
Clematis jackmanii	Powojnik Jackmana	Bardzo dekoracyjne kwiaty	Do dekoracji grobów, kutych elementach ogrodzeń
Clematis tangutica	Powojnik tangucki	Mrozoodporny, toleruje przesychnanie gleby	Do dekoracji murów cmentarza, pnie się po pniach drzew lub ogrodzeniach, do dekoracji grobów, do kompozycji z krzewami iglastymi
Lonicera periclymenum	Wiciokrzew pomorski	Szybki wzrost, znaczna ilość liści i kwiatów, mrozoodporna, nie wymaga cięcia	Do dekoracji murów cmentarza i ogrodzeń, może wspinać się po pniach drzew oraz stanowić okrywę
Wisteria sinensis	Glicynia chińska	Odporna na warunki miejskie, mrozoodporna, długowieczna, dekoracyjna	Do dekoracji murów, bram cmentarnych

Tab. Propozycje pnączy światłolubnych na cmentarze współczesne

Nazwa łacińska	Nazwa polska	Uzasadnienie	Zastosowanie
Aristolochia macrophylla	Kokornak wielkolistny	Dobrze znosi warunki miejskie, szybki wzrost	Porasta mury cmentarza, pnie się po drzewach
Hedera helix	Bluszcz pospolity	Zimozielony, doskonale pnie się po drzewach, nawet na wysokość 30 m	Do dekoracji grobów, murów, jako okrywa cmentarza, wspina się po pniach drzew
Hydrangea petiolaris	Hortensja pnąca	Pięknie kwitnie, wytrzymała na niskie temperatury	Roślina okrywowa i do dekoracji grobów
Parthenocissus quinquefolia	Winobluszcz pięciolistkowy	Szybki wzrost	Do dekoracji grobów, murów cmentarza, jako roślina okrywowa
Parthenocissus tricuspidata	Winobluszcz trójklapowy	Ma małe wymagania glebowe, dekoracyjnie przebarwia się jesienią, jest długowieczny	Do dekoracji murów cmentarza i grobów, jako roślina okrywowa

Tab. Propozycje pnączy cienioznośnych na cmentarze zabytkowe

Cmentarz komunalny w Częstochowie (woj. śląskie)

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

Warto także inspirować się rozwiązaniami w aspekcie kształtowania szaty roślinnej na cmentarzach w wybranych krajach Europy:

- **Francja:** obligatoryjnie ogrodzenie cmentarza dodatkowo obsadzone kolczastymi krzewami lub roślinami pnącymi

- **Niemcy:** cmentarz musi uwzględniać kontekst, wpisując się w system przyrodniczy
- **Włochy:** obowiązek wykorzystywania do obsadzania cmentarzy rodzimych odmian roślin, głównie cyprysów

Czy wiesz że na liczącym ponad 4 ha powierzchni Cmentarzu Sacramento w Kalifornii (USA) zielen jest utrzymywana i pielęgnowana przez około 100 ogrodników – ochotników. Zarząd cmentarza przy ich współudziale opracował szczegółową listę preferowanych i zakazanych gatunków roślin.

Warstwa 2: szata roślinna cmentarzy

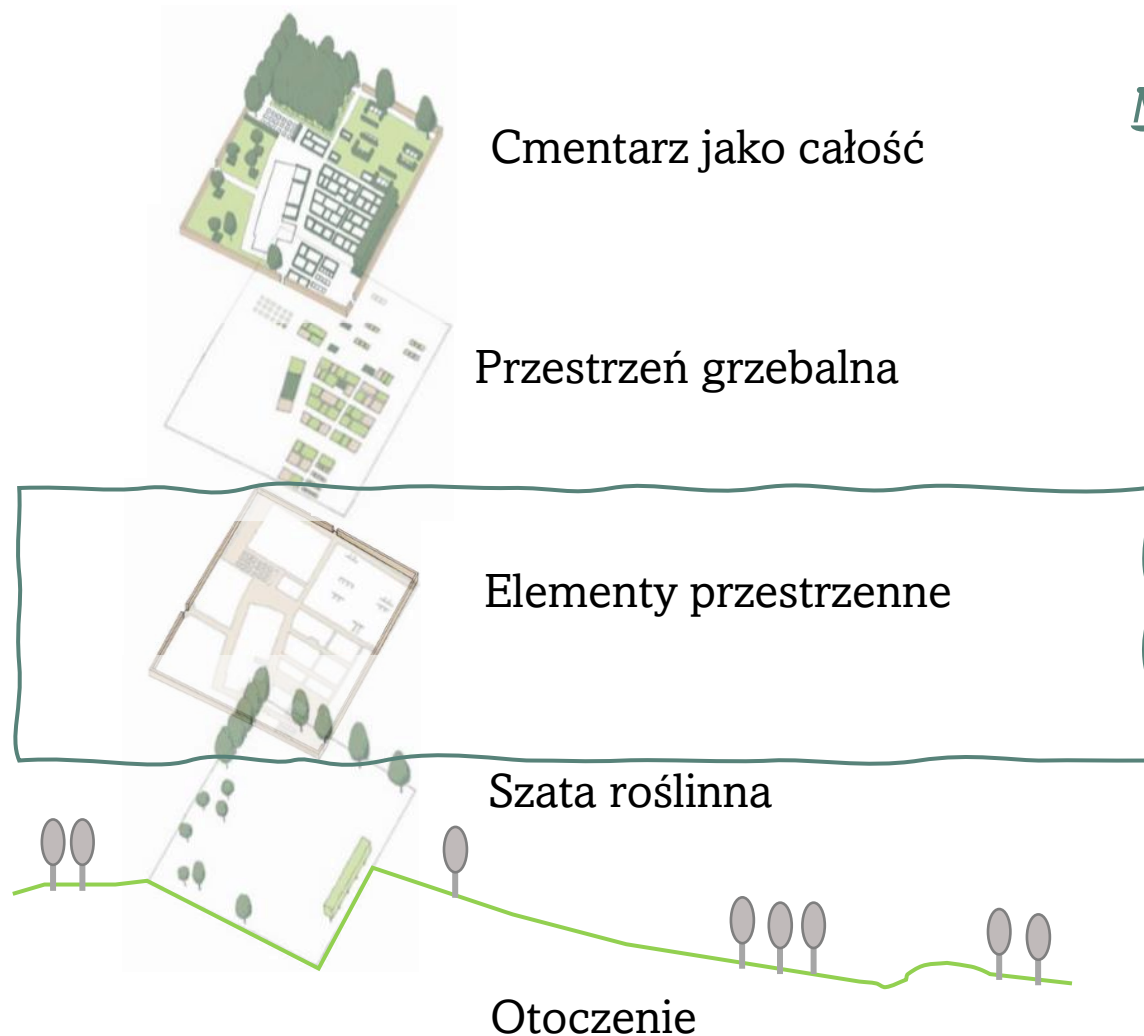

Rekomendacje dla szaty roślinnej możemy podsumować w taki oto sposób:

- uwzględniać w miarę możliwości max. zazielenienie terenu, ale brać pod uwagę: przewietrzanie terenu, stopień nasłonecznienia, łatwość kontroli wzrokowej z kilku kierunków
- nie tworzyć jednego szeregu jednakowych drzew i krzewów
- sadzić z przodu niższe z tyłu wyższe rośliny
- nie sadzić wysokich drzew i krzewów po łukach wewnętrznych alejek
- skrzyżowania pozostawiać bez nasadzeń lub wykorzystywać jako rabaty kwiatowe
- wokół dominant, elementów małej architektury (zwłaszcza przy pomnikach i rzeźbach stosować rośliny rabatowe i niskie krzewy kwitnące okresowo)
- wyższa roślinność wykorzystywana jako pasy zieleni izolacyjnej – np. wzdłuż ogrodzeń
- szpalery, żywopłoty

hałas już w granicach 35 – 70 dB nadmiernie obciąża układ nerwowy, co może powodować dodatkowe emocje u osób uczestniczących w ceremonii pogrzebowej, dlatego niezwykle ważne jest obniżenie hałasów przez właściwe kształtowanie zieleni w zależności od szerokości, gęstości i wysokości pasa zieleni

UCChZ, RMI:

Na mocy obowiązujących w Polsce przepisów przy obliczaniu powierzchni cmentarza należy uwzględnić powierzchnię grzebalną oraz:

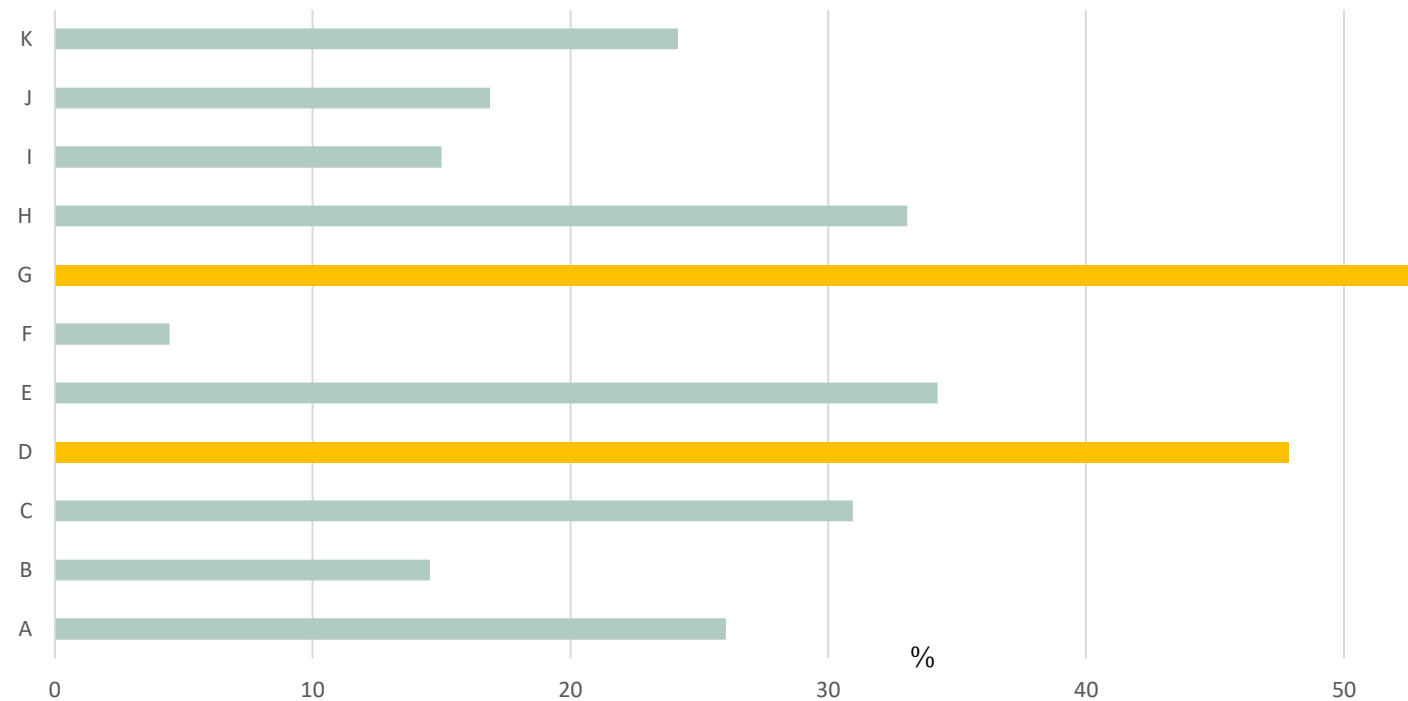
- powierzchnię zieleni o charakterze izolacyjnym i dekoracyjnym, w szczególności trawniki, żywopłoty, krzewy i drzewa;
- drogi i ciągi piesze lub pieszo-jezdne;
- place i miejsca postojowe, jeżeli nie zostały zapewnione poza terenem cmentarza;
- miejsca przeznaczone na gromadzenie odpadów, umożliwiające ich selektywną zbiórkę;
- punkty czerpalne wody;
- teren niezbędny pod kostnicę lub dom przedpogrzebowy, którego wielkość i funkcje są uzależnione od potrzeb lokalnych;
- ogólnodostępne ustępy, jeżeli nie zostały zapewnione poza terenem cmentarza, w jego bliskim sąsiedztwie.

W uzasadnionych lokalnymi potrzebami przypadkach, obliczając powierzchnię cmentarza, należy uwzględnić również: kaplicę i zaplecze administracyjno-gospodarcze.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Poza przestrzenią grzebalną, które elementy są Pan (-i/-a) zdaniem nieodzowne, aby ukonstytuował się cmentarz? (n = 300)

Elementy zagospodarowania nieodzowne na polskich cmentarzach w opinii społecznej

A: Elementy kreujące parkowy charakter cmentarza: zróżnicowana szata roślinna, mała architektura

B: Elementy umożliwiające dłuższe spędzanie czasu na cmentarzu: ustępy, miejsca siedzące

C: Elementy gwarantujące bezpieczeństwo na cmentarzu: oświetlenie, monitoring, utwardzone ciągi komunikacyjne, pielęgnowana zielen

D: Elementy gwarantujące czystość na cmentarzu: kosze na odpady, ujęcia wody

E: Elementy ułatwiające orientację przestrzenną: system informacji, oznaczenie kwater, wyeksponowane główne wejście

F: Elementy budujące multifunkcyjny charakter cmentarza: mała architektura, obiekty usługowe (kawiarnia, herbaciarnia, kwaciarnia)

G: Elementy budujące społeczną dostępność cmentarza: miejsca parkingowe, przystanki komunikacji publicznej, ścieżki rowerowe, stojaki na rowery

H: Elementy estetyzujące przestrzeń cmentarza: szata roślinna, atrakcyjny rysunek posadzki, ciekawe, spójne wzornictwo bramy, ogrodzenia, małej architektury

I: Elementy wzmacniające terapeutyczne funkcje cmentarza: szata roślinna, mała architektura, układy wodne

J: Elementy wzmacniające sakralny charakter cmentarza: szata roślinna, ogrodzenie

K: Elementy wzmacniające usługowy charakter cmentarza: dom przedpogrzebowy, krematorium, obiekty usługowe, pawilony

Badania prowadzone przez Osiekowicz i Podciborskiego (2013) oraz raport NIK (2016) wskazują, że obecny sposób zagospodarowania terenów cmentarzy komunalnych i parafialnych sprawia, że przestrzeń ta wykorzystywana jest nieracjonalnie, a poziom bezpieczeństwa osób odwiedzających groby zmarłych często pozostawia wiele do życzenia. Nie dziwi zatem, iż respondenci za niezbędne na polskich cmentarzach elementy wyposażenia uważają te praktyczne, ułatwiające korzystanie z obiektu tj. gwarantujące czystość oraz dostępność cmentarza (infrastruktura komunikacyjna). Pożądane przez

użytkowników elementy zagospodarowania cmentarza to tzw. grupa 1 wg Osiekowicz i Podciborskiego (2013), czyli elementy przestrzeni w największym stopniu warunkujące obecność ładu przestrzennego cmentarza.

Osiekowicz M., Podciborski T. (2013). Metoda oceny stanu ładu przestrzennego terenów cmentarzy komunalnych. Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 12/2, 67-75

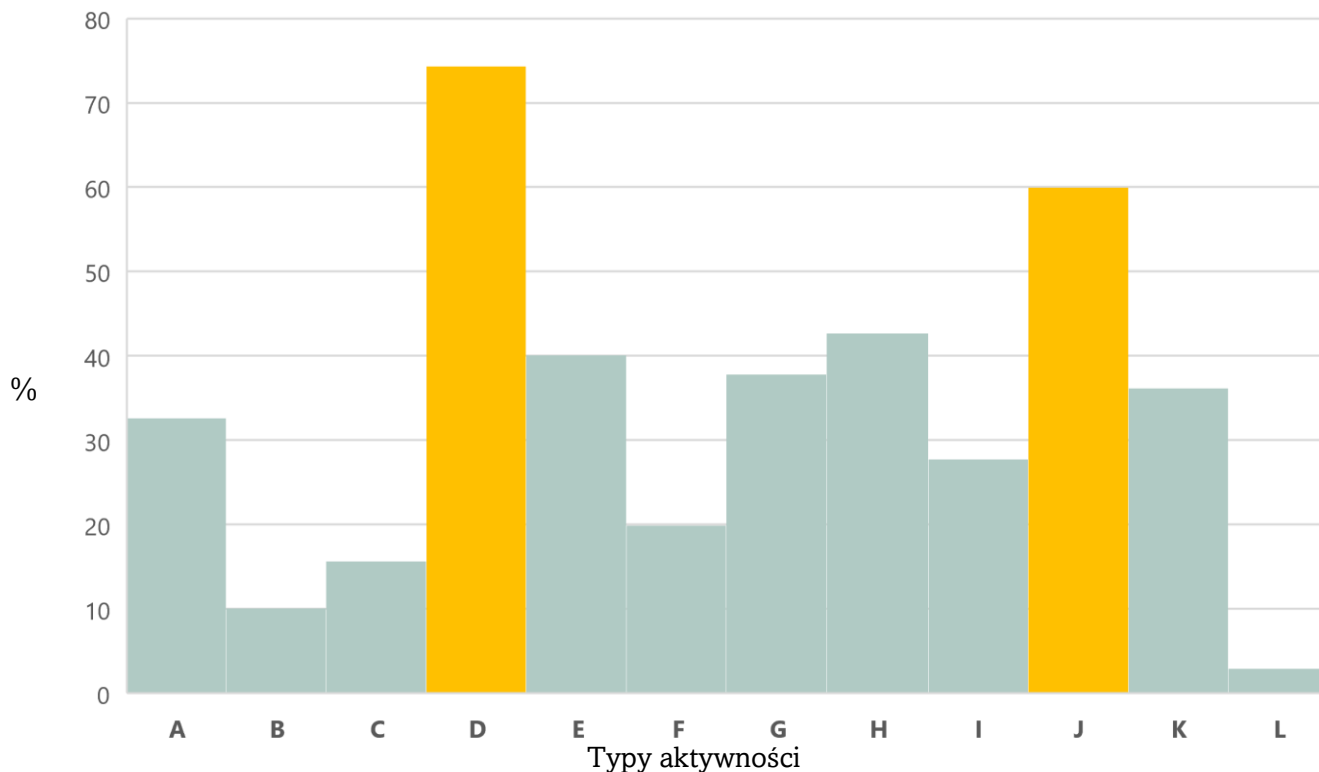
NIK (2016). Zarządzanie cmentarzami komunalnymi. Informacja o wynikach kontroli

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Jakie Pan(i/-a) zdaniem aktywności, rozszerzające grzebalny program, są dopuszczone na cmentarzu czynnym (użytkowanym)? (n=300)

Aktywności społecznie akceptowane na czynnych cmentarzach

A: jazda na rowerze

B: jazda na rolkach

C: spacery z psem

D: siedzenie na ławce, czytanie książek

E: spacery, nordic walking

F: jogging, bieganie

G: organizacja wystaw plenerowych (galeria na świeżym powietrzu)

H: organizacja kameralnych koncertów np. muzyka klasyczna, jazz

I: spotkania ze znajomymi przy kawie/herbacie (funkcjonująca kawiarnia/herbaciarnia)

J: organizacja spacerów z przewodnikiem

K: organizacja warsztatów malarskich

L: zwiedzanie indywidualne

Badania społeczne pokazują, że w Polsce utrzymuje się konwencjonalne myślenie o cmentarzu i jego programie funkcjonalno-przestrzennym: cmentarz jako miejsce zadumy, spacerów. Podczas gdy w Europie coraz powszechniejsze jest adaptowanie przestrzeni cmentarzy na potrzeby żywych, utrzymywanie ich w paradygmacie „multi-use” (miejsce terapii, uprawy roślin, rekreacji czynnej i biernej, edukacji przyrodniczo-ekologicznej, kultury i sztuki, edukacji, partycypacji).

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Cmentarz obok funkcji deponowania zwłok zmarłego stanowi niezwykle ważną część terapii po stracie bliskiej osoby. Uświadomienie tej złożoności ról pełnionych przez cmentarz jest niezwykle ważne dla zarządców cmentarzy. **Multifunkcjonalność cmentarza** zasadza się na różnorodnym programie funkcjonalnym wynikającym z definiowania cmentarza jako przestrzeni grzebalnej, publicznej, handlowej, sakralnej, symbolicznej, parkowej...

Istotne, w procesie projektowania cmentarza, jest zapoznanie się z grupami użytkowników. W tak szczególnym momencie, jakim jest pochówek osoby bliskiej ważne jest opracowanie koncepcji, która umożliwi w sposób łagodny i wzniosły przeżycie takiej chwili. Określenie użytkowników cmentarza jest ściśle powiązane z wydarzeniami odbywającymi się na nekropoliach (spacery, edukacja, kult zmarłych, pamięć, odwiedziny, czynności funeralne). Cmentarz jest miejscem interakcji i zdarzeń społecznych.

Jest to miejsce wspólne – miejsce spotkania różnych grup użytkowników. Przestrzeń cmentarza (komunalnego) powinna mieć **charakter ekumeniczny**. Celem ukształtowania przestrzeni jest stworzenie wewnątrz ułatwiających integrację użytkowników, w różnym wieku, osób z dysfunkcjami, różnego wyznania, w związku z tym zakłada pluralizm – przestrzeń cmentarza ma być dostępna i przystosowana dla wszystkich użytkowników (zgodnie z ideą projektowania uniwersalnego). Cmentarz powinien być **przestrzenią przyjazną i wspierającą terapię po utracie bliskich**. Powinien stanowić godne miejsce upamiętnienia zmarłych mieszkańców i kontemplacji dla odwiedzających groby zmarłych.

Cmentarz powinien być **przestrzenią rozważań i refleksji** samotnie lub w towarzystwie bliskich. Dzięki odpowiednim elementom zagospodarowania i programowi przestrzeń cmentarza może stać się **miejscem edukacji**, stopniowego osvajania

ludzi żyjących ze śmiercią (tanatoedukacja). Obok funkcji grzebalnej ważne jest uwzględnienie w programie cmentarza **przestrzeni o charakterze rekreacyjnym**, pozwalających na spotkania i utrzymywanie kontaktów społecznych, odpoczynek, czy też wyciszenie i ukojenie bólu po stracie bliskich poprzez obcowanie z naturą. Aranżacja przestrzeni ma stwarzać naturalną scenerię dla wyrażania uczuć towarzyszących zjawisku śmierci. Dzięki właściwej aranżacji cmentarza emocje wywołane utratą bliskiego będą transformować od szoku, zaskoczenia, buntu poprzez uczucie świadomej straty, smutku, akceptacji śmierci aż po pamięć po zmarłej osobie. Stosując gradację i strukturalizację przestrzeni można wyznaczyć miejsca o różnym charakterze i nastroju, rozpoczynając od wewnątrz reprezentacyjnych i ogólnodostępnych po wnętrza kameralne i zaciszne, dające poczucie izolacji lub możliwość spędzenia czasu z kimś bliskim.

CMENTARZ POSTRZEGANY JAKO:

MIEJSCE TERAPII

Wnętrza krajobrazowe, platformy widokowe, ścieżki, aleje, łąki kwietne; wzdłuż alei ulokowane miejsca siedzące. Doznania sensualne wzmacniane przez zbiorniki wodne. Bufor zieleni niwelująca hałasy; architektura ogrodowa (altana, pergola); budynek ceremonii

MIEJSCE UPRAWY ROŚLIN

Zróżnicowana szata roślinna, łąki kwietne, szklarnie, ule; ogrody społecznościowe; tereny upraw i recyklingu

MIEJSCE ODPOCZYNKU, REKREACJI BIERNEJ

Zróżnicowana szata roślinna, mała architektura (miejsca siedzące, oświetlenie, kosze na śmieci); architektura ogrodowa (pergola, altana, pawilon); polany parkowe; łąki kwietne; ścieżki, aleje, platformy widokowe; zbiorniki

MIEJSCE REKREACJI CZYNNEJ

Wydzielenie stref parkowych ze ścieżką rowerową i polaną do ćwiczeń, wypożyczalnia sprzętu mobilnego (hulajnoga, elektryczny wózek inwalidzki)

MIEJSCE EDUKACJI PRZYRODNICZO-EKOLOGICZNEJ

Zróżnicowana szata roślinna; łąki kwietne; polany parkowe; ule; ścieżki dydaktyczno-przyrodnicze; ogrody społecznościowe; tereny upraw i recyklingu; system informacji o terenie

MIEJSCE ATRAKCYJNE TURYSTYCZNE

System informacji, totemy ułatwiające orientację w przestrzeni; ścieżki, aleje, platformy widokowe; obiekty usługowe (kawiarnia, punkt sprzedaży pamiątek, księgarnia, galeria); muzeum

MIEJSCE KULTURY I SZTUKI

Platformy widokowe, ścieżki, aleje, obiekty usługowe; muzeum; plac wejściowy dają szansę na całoroczną organizację wystaw plenerowych i koncertów itd..

MIEJSCE EDUKACJI

Budynek wielofunkcyjny, administracyjny, biblioteka; zróżnicowana szata roślinna oraz wyposażenie w małą architekturę pozwala kreować wnętrza krajobrazowe mogące służyć do spotkań i warsztatów, konferencji, terapii po utracie bliskich oraz edukacji, spotkań wspominkowych

MIEJSCE PARTYCYPACJI

Ogrody społecznościowe; platformy widokowe; plac wejściowy; obiekty usługowe; system informacji o terenie; mała architektura

MIEJSCE USŁUGOWE

Pawilony/obiekty usługowe uwzględniające w programie m.in.: kawiarnię, herbaciarnię, kwaciarnię (centrum ogrodnicze), miejsca konsolacji, wypożyczalnię wózków inwalidzkich, hulajnóg, księgarnię, punkt sprzedaży pamiątek, dewocjonaliów

Cappuccino na cmentarzu? Czemu nie!

Od dawna jestem orędowniczką traktowania cmentarzy jako przestrzeni przeznaczonych nie tylko dla zmarłych, ale także dla żywych. Postrzeganie cmentarza jako platformy służącej spotkaniom wspólnoty żywych ze wspólnotą umarłych wiąże się z baczną, wnikliwą obserwacją społecznych preferencji. Wszystko po to, by cmentarz był stale obecny w opinii publicznej. By jego idea przystawała do aktualnych potrzeb. Aby zachodziła taka korelacja nekropolia musi odzwierciedlać ducha współczesnego społeczeństwa. A człowiek XXI wieku w zagospodarowaniu cmentarzy coraz częściej domaga się obiektów gastronomicznych.

ANNA DŁUGOZIMA

Konsumpcja w cmentarnej scenarii? Czemu nie! Zwłaszcza, że jedzenie i picie na grobach jest obecne na całym świecie, warunkowane lokalnymi tradycjami oraz religią, czy to Día de los Muertos (Dzień Zmarłych w Meksyku), czy prawosławne Prowody, czy też chińskie Święto Głodnych Duchów.

Także we współczesnej w Europie Zachodniej (coraz bardziej laickiej) zauważać można potrzebę by reperować funkcji pełnionych przez cmentarz był coraz bogatszy. By obok funkcji grzebalnych, rekreacyjnych, wypoczynkowych, terapeutycznych, kontemplacyjnych realizował także program usługowy.

Otwierane obecnie coraz powszechniej cmentarne kawiarnie (niem. Das Friedhofscafé, ang. cemetery coffeeshop), czy herbariarnie (popularne

Otwierane obecnie coraz powszechniej cmentarne kawiarnie czy herbariarnie zwłaszcza w krajach Beneluksu, stanowią reminiscencje XIX-wiecznych wywodzących się z czasów wiktoriańskich tradycji piknikowania

zwłaszcza w krajach Beneluksu, niderl. het theehuis) stanowią reminiscencje XIX-wiecznych wywodzących się z czasów wiktoriańskich tradycji piknikowania w cieniu wysokich drzew, w sąsiedztwie monumentalnych rzeźb nagrobnych. W XXI wieku pikniki przybierają coraz częściej formę tzw. wózkowych spotkań. Mamy ze swoimi pociechami chętnie wybierają cmentarze jako anturaz dla długich spacerów i rozmów o trudnych macierzyństwu. Koce piknikowe rozłożone w cieniu drzew i nagrobków i rączkujące maluchy nikogo nie wprawiają w zdziwienie. Podobnie jak głośne debaty o pielęgnacji i zdrowiu dzieci. Do niedawna synonimem udanego przyjęcia urodzinowego było zorganizowanie go pociesze w McDonalds. Niemiec rodzice podnieśli poprzeczkę. Obecnie tego typu im-

prezy są passé. Urodziny w cieniu rzeźby sepułkralnej to jest dopiero coś!

W Europie „kawiarniany ruch cmentarny” prężnie rozwija się w Niemczech, Holandii, Wielkiej Brytanii oraz Austrii.

Gdzie zatem na kawę?

Pierwszą odnoszącą sukcesy kawiarnię cmentarną w Niemczech założył w 2006 roku w Berlinie aktor Bernd Bossmann. Kawiarnia „Finovo” działa przy Großgörschenstraße 12-14 przy głównej bramie cmentarza Św. Mateusza (St. Matthaus) w dzielnicy Schöneberg. Nie bez znaczenia jest nazwa kawiarni: „Novo” oznacza nowe, a „Fin” to koniec. Obok cmentarza stał pułasty, zniszczony budynek. Bossmann przygotował koncepcję zagospodarowania obiektu i przedstawił ją zarządcy cmen-

tarza, który zaakceptował pomysły. Gdyby nie gastronomiczne atrybuty w postaci lodówek prezentujących słodkie specjalności goście „Finovo” mogliby odnieść wrażenie, że są w prywatnym domu. Na wystrój kawiarni składa się mnóstwo bibelotów i przedmiotów codziennego użytku, co buduje kameralną, domową, wręcz intymną atmosferę ułatwiając tym samym nawiązywanie znajomości. Jedno z pomieszczeń Bossmann zaadaptował na kwiatarnię. Kwiatowy asortyment rozstawiony jest także wokół budynku, w zieleni i odurzających zapachach roślin toną kawiarniane stoliki.

W maju 2013 roku na mapie Berlina (w dzielnicy Kreuzberg) pojawiła się kolejna cmentarna kawiarnia: „Café Strauss”. Architekt Martin Strauss w czasie renowacji grobowców na cmentarzu zauważył, że nieużytkowany budynek domu pogrzebowego jest na sprzedaż. Został właścicielem obiektu, którego renowacja, adaptacja na funkcje gastronomiczne trwała rok. Obecnie tylko zewnętrznie zdradza pogrzebową przeszłość miejsca. W środku jest kameralnie, przytulnie. Imponująco prezentuje się łukowe sklepienie z arkadowymi oknami. Największe wrażenie na odwiedzających robi jednak lokalizacja kawiarni – 10 metrów od pierwszych nagrobków. Początkowo obiekt spotkał się z negatywną reakcją berlińczyków. Wszak nie było czytelnej granicy między kawiarnią a cmentarzem i przestrzeń gastronomiczna, profaniczna mieszała się z tą grzebalną, sakralną. Niskie ażurowe ogrodzenie rozwiązało wszelkie problemy i społeczne opory.

Na gastronomicznej mapie Berlina zapisało się jeszcze jedno wyjątkowe miejsce osadzone w cmentarnej scenarii (w centrum zabytkowego założenia cmentarnego przy ulicy Gerlichstraße), nazwane „Mars. Silent green” (z ang. „Mars. Cicha zielen”). Tym razem to krematorium otworzyło swoje podwoje

dla restauracyjnych gości. Obiekt poza strawą dla ciała oferuje także strawę dla ducha w świetnie zaadaptowanej na te cele przestrzeni wystawowej i koncertowej. Krematorium Wedding jest obiektem zabytkowym. Było to pierwsze krematorium w Berlinie. Obiekt zbudowano w latach 1909-1910. Centralną część budynku stanowiła sala ceremonii pogrzebowych na osmioletnim planie z kopułą o wysokości 17 metrów. Dwa boczne skrzydła niższe względem sali ceremonii pogrzebowych pełniły funkcje kolumbariów mogących pomieścić tysiące urn. W 2002 roku budynek zamknięto dla dalszych pochówków. W 2013 roku rozpoczęto prace polegające na adaptacji budynku do nowego, niepogrzebowego programu użytkowania. Z uwagi na zabytkowy charakter dzieła architektonicznego zachowano jego zewnętrzne, wprowadzając nie-

Dawne kolumbarium na cmentarzu De Boskamp w holenderskim Assen zostało przekształcone przy zaangażowaniu grupy wolontariuszy w herbariarnię serwującą ciepłe napoje, słodkie specjalności i integrującą tak osoby pozostające w żałobie, jak i te samotne łaknące towarzystwa

zbędne modyfikacje wewnątrz, tak aby realizować funkcje gastronomiczne i kulturalne. Na przełomie 2014 i 2015 roku zaczęto przyjmować pierwszych gości. A cmentarz zaczął tętnić życiem.

Berlin nie jest jedynym miastem w Niemczech, w którym zaroilo się od kawiarnianych interwencji w przestrzeni cmentarza. Warto odnotować chociażby „Café am Norrenberg” zlokalizowaną na terenie zespołu cmentarzy protestanckich w Wuppertalu od strony ulicy Theodor-Fontane-Straße. Obiekt działa od 2013 roku i oferuje możliwość relaksu przy kawie i ciastku. Kawiarnia może pomieścić do 80 osób i dlatego często organizowane są tutaj prywatne przyjęcia (stypy, rodzinne uroczystości), co pięknie, symbolicznie ilustruje związek świata żywych i umarłych. Przy dobrej pogodzie krzeselka, stoliki wystawiane są na zewnątrz

a aromat kawy nieśle się hen, między pola grobowe.

Warto jeszcze w wykazie niemieckich cmentarzy z programem gastronomicznym uwzględnić: „Café Fritz” przy głównej bramie największego niemieckiego cmentarza Ohlsdorf w Hamburgu oraz „Gezeiten-Café” w Neumünster.

Także w Holandii wykształciła się kultura spędzania wolnego czasu na cmentarzu nad filiżanką ciepłego napoju, w cieniu rozłożystych drzew oraz w sąsiedztwie rzeźb nagrobnych. Wszak upowszechniają się tam herbaciarnie. Za prekursora uznaje się obiekt na zabytkowym cmentarzu **Selwerderhof** w Groningen. Historia budynku sięga roku 1948, kiedy to wybudowano małe audytorium. Szybko okazało się, że jego gabaryty unieumożliwiają prowadzenie ceremonii pogrzebowych (część wiernych musiała w czasie obrzędów pozostać na zewnątrz). W 1964 roku oddano do użytku większy obiekt, tym samym małą aulę degradując do roli miejsca do przechowywania narzędzi i sprzętu ogrodniczego. Dopiero w 2002 roku Neillan Dijkema zaproponował, aby budynek zaadaptować na kawiarnię i herbaciarnię. Rada Miejska Groningen pozytywnie oceniła plan zagospodarowania obiektu. Powołano fundację non-profit o nazwie „Accolade”. Architekci Artes opracowali projekt architektoniczny dostosowania małego audytorium pełniącego przez cztery dekady rolę magazynu do funkcji gastronomicznych, tak by pomieścić zaplecze kuchenne oraz uwzględnić charakterystyczny dla kawiarni czy herbaciarń anturaż. Remont przeprowadzono w 2002 roku na koszt miasta. Oficjalne otwarcie herbaciarń miało miejsce 15 maja 2003 roku. Za eksploatację obiektu odpowiada fundacja „Accolade”. Zaś sprawne funkcjonowanie herbaciarń zapewnia około 40 wolontariuszy (!). Równoległe z programem gastronomicznym, realizowane

jest także program kulturalny. Np. do 4 stycznia 2018 roku w herbaciarń można oglądać wystawę prac malarki Irene Meuldijk. Obiekt cieszy się dużym społecznym zainteresowaniem, co zainspirowało zarządców i przedsiębiorców pogrzebowych do podejmowania tego typu inicjatyw. O czym świadczą otwarte herbaciarne na cmentarzach **De Boskamp w Assen**, w **Orthen** (w budynku dawnej kostnicy), czy w Emmeloord (dzięki dotacjom od mieszkańców oraz firm działających na terenie gminy Noordoostpolder herbaciarń została oficjalnie otwarta 6 grudnia 2012 roku).

Także w Austrii w cmentarnej scenarii osadza się obiekty gastronomiczne. Przykładem może być kulinarny zakamarek „**Przy Cmentarzu Bezimiennych**” na obrzeżach Wiednia. Niewielka knajpka serwuje wiedeńską kuchnię domową. Sąsiedztwo niezwykłego cmentarza „Friedhof der Namenlosen” nie przeszkadza gościom zająć się kielbaskami, zupą rybną, czy innymi przekaškami. W cieniu cmentarza, przy kieliszku Sturm (młodego wina), emeryci dyskutują o dociegnięciach zdrowotnych, a młodzi rowerzyści cieszą się ładną pogodą.

Kawiarnie otwierane są nie tylko w nieczynnych dzisiaj domach pogrzebowych, krematoriach, czy kostnicach, ale coraz częściej we współczesnych projektach i realizacjach architektki

Kawiarnia „Café Strauss” w Berlinie funkcjonuje w zaadaptowanych na cele gastronomiczne murach dawnego domu pogrzebowego. Gdyby nie niskie, ażurowe ogrodzenie kawiarniany ogródek płynnie przechodził w przestrzeń grzebalną

uwzględniają miejsce na funkcje gastronomiczne i kulturalne. Doskonałym przykładem jest cmentarz **De Nieuwe Ooster** (Holandia).

Znaczenie społeczne

Dynamiczny wzrost liczby kawiarni, restauracji, herbaciarń i innych obiektów realizujących program gastronomiczny świadczy o społecznym zapotrzebowaniu na tego typu miejsca. Zjawisko to jest dowodem na konstatowanie się nowej, żywej kultury cmentarnej. Wodrestaurowanych wnętrzach (dawnych krematoriów, kostnic, domów pogrzebowych) miesza się dźwięk mielonej kawy z odgłosami rozmów i brzdękem zastawy stołowej. Dla niektórych kawiarni to pierwszy przystanek w drodze na groby bliskich lub w pasjonującej wędrówce szlakiem miejsc pochówku zasłużonych mieszkańców. Obiekt gastronomiczny dla wielu stanowi cel, miejsce schronienia, spotkania, integracji, pocieszenia, zrozumienia. Wizyta na cmentarzu nie musi być tylko smutnym, melancholijnym doświadczeniem. Załoby nie musimy pracować indywidualnie, ale dzięki kawiarniom, herbaciarńom możemy przechodzić ją wspólnie. Kawiarnia przy cmentarzu to także cenna inicjatywa dla seniorów i osób samotnych, które codziennie mierzą się z problemami zdrowotnymi, ze społeczną izolacją.

Dzięki niekonwencjonalnym kawiarnianym pomysłom temat śmierci i kultury funeralnej z podziemi wydosłał się na powierzchnię. Zaczął dryfować pomiędzy innymi zwyczajnymi sprawami

Kawiarnia „Café Strauss” w Berlinie. Przegląd prasy, spotkanie ze znajomymi przy kawie i kontemplacja życia i śmierci, do której skłania cmentarna scenaria...

Cmentarz został udostępniony publiczności w 2010 roku. Reorganizując nekropolię przyjęto jedno nadrzędne założenie: ma przynosić zysk. W związku z tym niezbędne było nadanie cmentarzowi nowych, wtórnych wobec funkcji grzebalnej, sposobów korzystania z przestrzeni cmentarza. I tak, kaplice pogrzebowe przekwalifikowano na obiekty usług kultury (konferencje, szkolenia, zajęcia jogi, tai-chi, wystawy, koncerty, występy trup artystycznych). Budynek zlokalizowany przy wejściu na teren cmentarza przemianowano na obiekt handlowy (sprzedaż pamiątek, produktów wytwarzanych w lokalnych manufakturach). W ramach renowacji jednej z kaplic pogrzebowych zbudowano jej przedłużenie w formie szklanego atrium. Od 2012 roku w tej współczesnej strukturze działa kawiarnia „**Atrium Café**” obsługiwana przez zawniętrzy podmiot (Whisk!), który to płaci czynsz i procent obrotu na rzecz Arnos Vale Cemetery Trust. Wcześniej przy cmentarzu funkcjonowała kawiarnia prowadzona przez wolontariuszy. W związku z tym otwierana była tylko w weekendy. Obiekt nie miał zaplecza kuchennego, więc asortyment dostępny w kawiarni ograniczał się do butelkowanych napojów i pakowanych, gotowych przekąsek. Decyzja o wprowadzeniu profesjonalnego, zewnętrznego

operatora (Whisk!) wpłynęła na rozbudowę bazy gastronomicznej, poszerzenie zakresu usług, pozyskanie nowych klientów a tym samym na generowanie większych zysków.

W 2012 roku temat ożywiania przestrzeni cmentarzy poprzez zakładanie kawiarni, herbaciarń i innych obiektów gastronomicznych poruszył tygodnik „The Week”. Na jego łamach zorganizowano nawet konkurs na nazwę cmentarnej kawiarni. Czytelnicy prześcigali się w pomysłach: „De-Coffinated”, „The Last Cup”, „A Better Place”, „Morning Java”. Dzięki kawiarniom temat cmentarzy zagościł na łamach prasy i stał się przez dłuższą chwilę przedmiotem zainteresowania opinii publicznej.

Dzięki niekonwencjonalnym, kawiarnianym pomysłom temat śmierci i kultury funeralnej z podziemi wydosłał się na powierzchnię. Zaczął dryfować pomiędzy innymi zwyczajnymi sprawami jak podatki, moda, zdrowie.

Nie da się ukryć, że inwestycje w przestrzeni sepulkralnej odzwierocują śmierć i cmentarze. Skłaniają opinię publiczną do refleksji. A nekropolia z aromatem świeżo mielonej kawy, brzdękem zastawy, ludźmi spożywającymi serwowane przez obiekty gastronomiczne specjalami i zapatrzonymi w cmentarny pejzaż stałe się przestrzenią żywą, głośną, dynamiczną – taką jak XXI wiek.

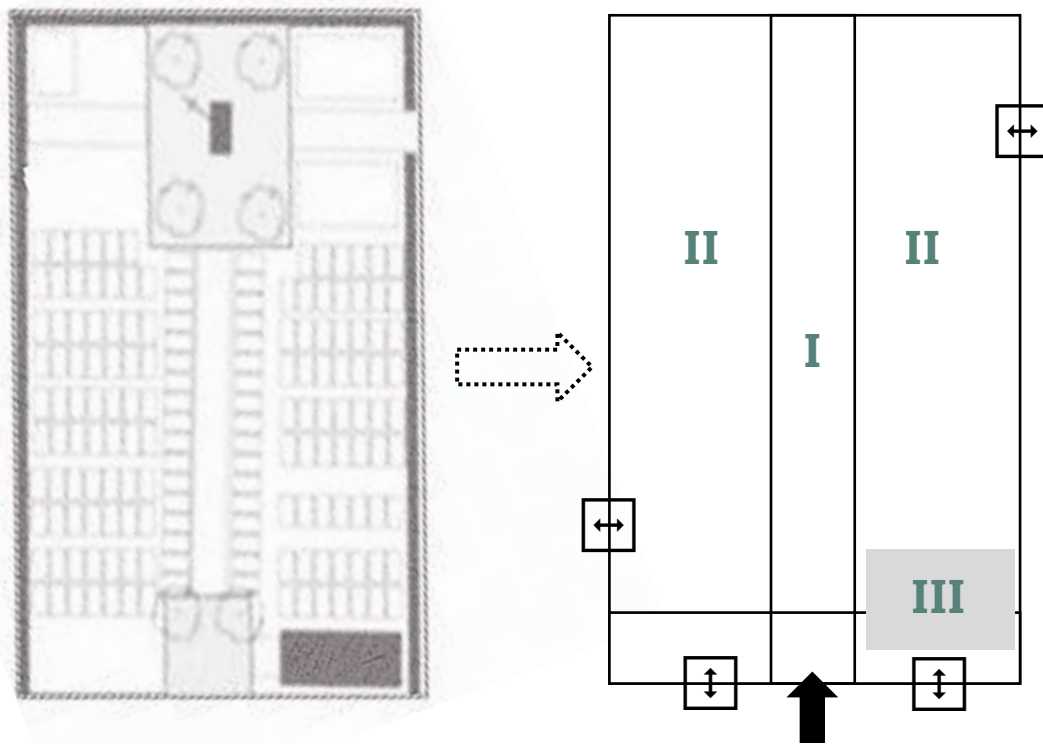

Rekomendacje

1. Strukturalizacja cmentarza
2. Architektura zrównowazona
- 3. Zbiorniki z wodą
4. Dostępność społeczna cmentarza (oświetlenie, miejsca siedzące, układ komunikacyjny)
5. Tożsamość cmentarza wyrażająca się w doborach materiałowych, kolorystycznych elementów zagospodarowania

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 1: Strukturalizacja

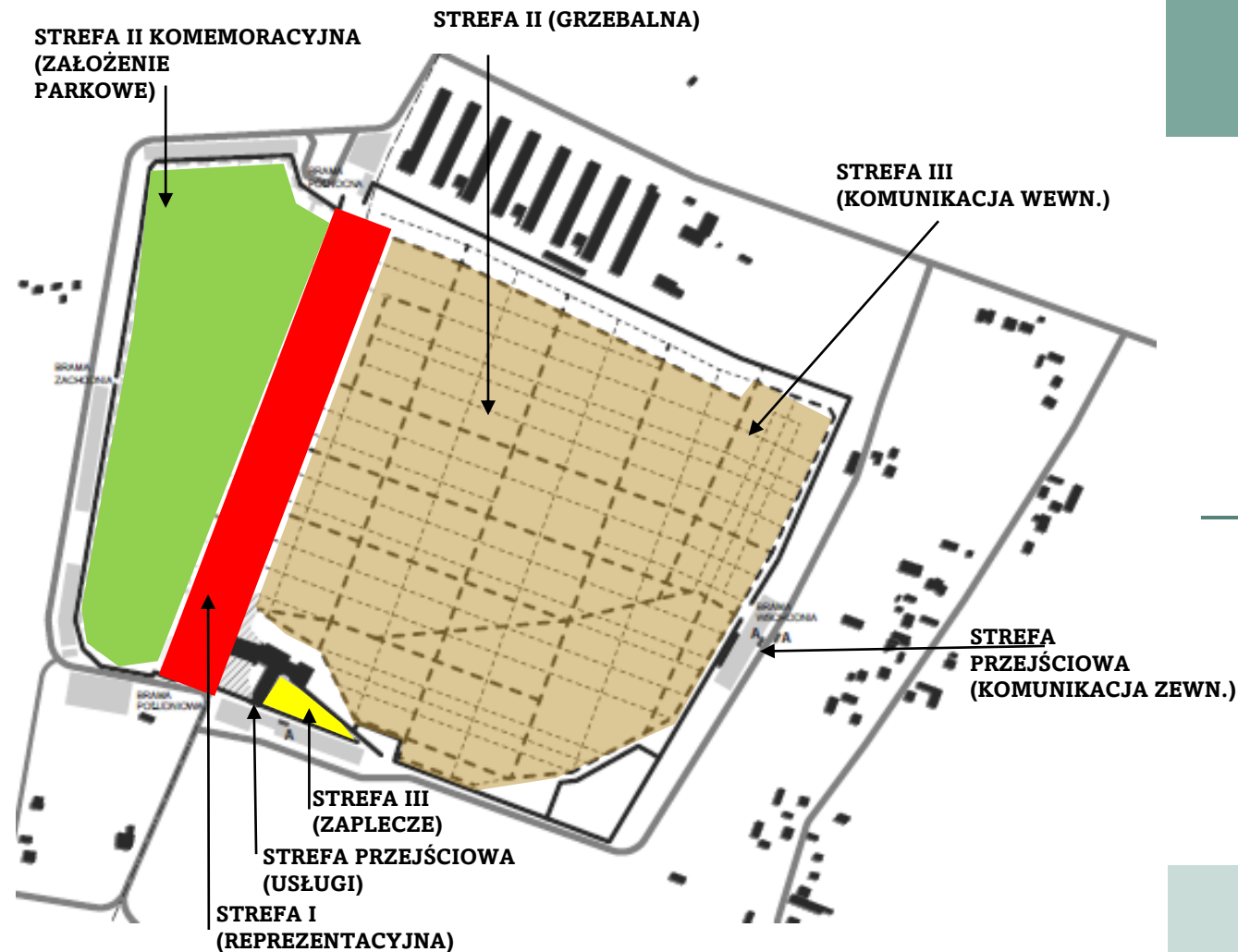
I – STREFA REPREZENTACYJNA (Z GŁÓWNYM WEJŚCIEM)

II – STREFA GRZEBALNA, KOMEMORACYJNA

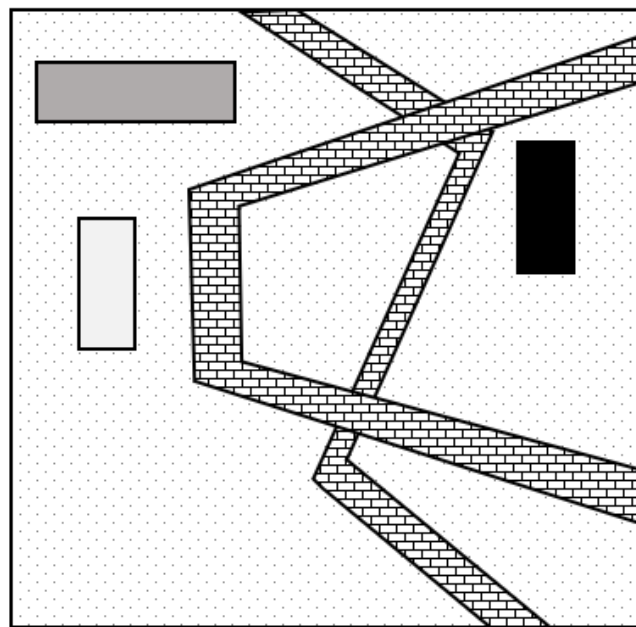
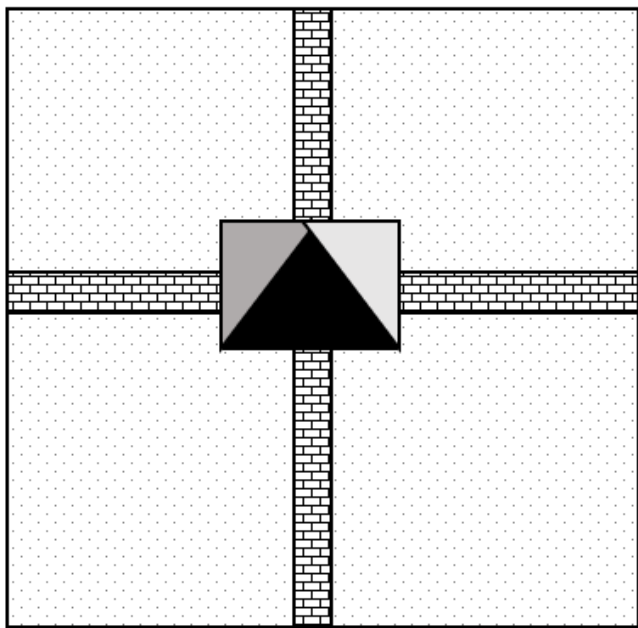
III – STREFA INFRASTRUKTURY

↔ – STREFA PRZEJŚCIOWA SACRUM – PROFANUM

➔ – GŁÓWNE WEJŚCIE NA TEREN CMENTARZA

Schemat funkcjonalno-przestrzenny na przykładzie Cmentarza Komunalnego Południowego dla m.st. Warszawy w Antoninowie

- obiekt administracyjno-usługowy
- krematorium
- dom przedpogrzebowy
- przestrzeń cmentarza
- układ komunikacyjny cmentarza

Modele rozmieszczania funkcji na terenie cmentarza

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 1: Strukturalizacja

Strefa I (reprezentacyjna) to część cmentarza będąca jego wizytówką, warunkująca jego strukturę formalną. Rozciąga się ona wzdłuż głównej alei prowadzonej od wejścia do dominanty (kaplica, dom przedpogrzebowy, budynki administracji). Strefa ta pełni funkcję komemoracyjną (aleja zasłużonych jako droga honorowa, krematorium). Związana jest z nią

także funkcja informacyjna, ponieważ w tej części cmentarza znajduje się regulamin i plan cmentarza. Zawiera ona także drogowskazy do WC, śmietnika i ujęć wody. Reprezentacyjność cmentarza podkreślają dekoracyjne kompozycje roślinne, dbałość o wygląd, ogólną dostępność i urządzenie miejsca.

Cmentarz komunalny w Częstochowie (woj. śląskie)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 1: Strukturalizacja

STREFA FUNKCJONALNA	ELEMENTY ZAGOSPODAROWANIA	POTENCJALNY UŻYTKOWNIK
<p>REPREZENTACYJNA ze strefą wejściową, w której najczęściej lokalizowany jest multifunkcyjny obiekt lub zespół budynków</p>	<p>DOM PRZEDPOGRZEBOWY - przechowywanie ciał, przygotowanie ciał do pochówku - ceremonia pogrzebowa - pomieszczenie techniczne, socjalne</p>	<p>Żałobnicy (bliscy zmarłego), pracownicy zakładów pogrzebowych Zarządcy, administratorzy cmentarzy, psychologowie, mieszkańcy, osoby w żałobie, osoby po stracie bliskiej osoby, osoby dotknięte chorobą, osoby samotne, seniorzy, mieszkańcy Pracownicy obsługujący poszczególne obiekty</p>
	<p>KREMATORIUM (funkcja kremacyjna – obiekt wyposażony w specjalne piece oraz infrastrukturę niezbędną do przeprowadzenia procesu kremacji) (budynek multifunkcyjny), w którym wyodrębniono pomieszczenia na: gastronomię (restauracja, kawiarnia, herbaciarnia), konsolacje, spotkania wspominkowe; sale integracji społeczeństwa (warsztaty, grupy wsparcia, wystawy prac lokalnych artystów); sale pod wynajem na konferencje, szkolenia, warsztaty, spotkania autorskie (z autorami książek, poradników o stracie, żałobie*), gabinety psychologii</p>	
	<p>BUDYNEK ADMINISTRACJI</p>	
	<p>KAPLICA (czuwanie, ceremonia pogrzebowa)</p>	
	<p>DZIEDZINIEC wraz z aranżacją w postaci szaty roślinnej, układu wodnego, rysunku posadzki PLAC REPREZENTACYJNY (tzw. plac wejściowy) z pawilonami przy głównym wejściu, pochylnią bezbarierową oraz aranżacją z drzew o walorach dekoracyjnych</p>	

* Potrzeby społeczne w tym zakresie są ogromne, o czym świadczy działalność organizacji społecznych, stowarzyszeń, fundacji. Np.: organizacja „Dlaczego” (ok. 5400 polubień na Facebooku), fundacja „Nagle Sami” (ponad 12800 polubień na Facebooku), fundacja „Donum Vitae”, „Instytut Dobrych Śmierci” itp. Rodzice po stracie oraz rodzice dzieci dotkniętych chorobą skarżą się, że spotkania integracyjne, terapeutyczne organizowane są tylko w dużych miastach oraz za granicą

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 1: Strukturalizacja

Strefa II (grzebalna i komemoracyjna) zawiera miejsca pochówku w postaci grobowców, katakumb, grobów ziemnych, pól urnowych, kolumbariów. Znajdują się tu aleje, kaplice, wnętrza modlitwy i kontemplacji. Miejsca o czytelnej kompozycji i wygodzie przemieszczania się.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 1: Strukturalizacja

CHARAKTER (PROGRAM FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNY)	ELEMENTY ZAGOSPODAROWANIA	POTENCJALNY UŻYTKOWNIK
ZAŁOŻENIE PARKOWE (spacery, kult zmarłych, regeneracja, kontemplacja)	Główna aleja	Bliscy zmarłego odwiedzający cmentarz, mieszkańcy odwiedzający cmentarz w celu kontaktu z naturą, regeneracji sił na świeżym powietrzu
	Place	
	Mała architektura	
	Zbiornik wodny (zbiornik retencji wody opadowej jako atrakcyjne dopełnienie pejzażu cmentarza), lustra wody	
	Kameralne, intymne zakamarki z miejscami siedzącymi, dekoracyjną, symboliczną roślinnością (place kontemplacyjne i rekreacyjne)	
	Pomosty, podesty, platformy w miejscach z wartościowymi widokami	
	Murki oporowe, łąki kwietne, zielone tarasy	
	Symboliczna instalacja, rzeźba np. pomnik dzieci utraconych – obchody Dnia Dziecka Utraconego	
GRZEBALNICTWO (przestrzeń deponowania zwłok, szczątków)	Tradycyjne pola grobowe	Bliscy zmarłego Osoby wykupujące grób za życia Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
	Pola urnowe	
	Tradycyjne pola grobowe w alei reprezentacyjnej	
	Katakumby	
	Kolumbaria (ściany kolumbariowe, kolumbaria dziedzińcowe)	
	Pola zasłużonych	
	Kwatery na groby dziecięce	
	„Groby opieczne”	

Strefa III (infrastrukturalna) odnosi się do wyposażenia w infrastrukturę komunikacyjną, techniczną. Formy przestrzenne, w których przejawia się ta strefa to obiekty zaplecza, obsługi cmentarza (WC, ujęcia wody, budynki, pomieszczenia techniczne).

Dodatkowo, strefa III to także obszar nieurządzony przeznaczony na nowe pochówki, jest to rezerwa terenu pod rozbudowę cmentarza i potencjał terenu zieleni.

Strefa przejściowa to przestrzeń styku sacrum i profanum. Obejmuje pierścień zewnętrznych usług (punkty usługowe zlokalizowane poza granicami cmentarza, w jego sąsiedztwie, ale programem wpisujące się w specyfikę obiektu), komunikację zewnętrzną (przystanki, parkingi).

Przenikanie się wnętrza z zewnątrz obejmuje także takie formy przestrzenne jak:

- Reklamy zakładów kamieniarskich umieszczane przy wejściu na teren cmentarza;

- Stragany z kwiatami i zniczami rozstawiane wzdłuż ogrodzeń cmentarza przed corocznymi świętami kościelnymi;
- Przenikanie się strefy publicznej związanej z ustawowymi rozumieniem cmentarza jako terenu zieleni publicznej i strefy prywatnej związanej z postrzeganiem grobu jako domu zmarłego, punktu orientacyjnego dla rodziny zmarłego;
- Ogrodzenie i brama cmentarza.

Cmentarz parafialny we wsi Sokoły (woj. podlaskie) i dom przedpogrzebowy vis a vis

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 1: Strukturalizacja

STREFA FUNKCJONALNA	ELEMENTY ZAGOSPODAROWANIA	POTENCJALNY UŻYTKOWNIK
USŁUG	PAWILONY USŁUGOWE: - centrum ogrodnicze - kwaciarnia (centrum florystyczne)	
INFRASTRUKTURY. OBSŁUGA KOMUNIKACYJNA I DOSTĘPNOŚĆ TERENU	Zespół parkingów System ciągów pieszych, pieszo-jezdnych Pochylnia bezbarierowa Ogrodzenie Bramy Wejścia boczne Rampa rowerowa Schody	Osoby odwiedzające groby bliskich, mieszkańcy
ZAPLECZA GOSPODARCZO-OBSŁUGOWEGO	Ujęcia wody Place gospodarcze Place gospodarcze z ławkami i ujęciami wody	

Ogrodzenie

Plac wejściowy północny

Aleja cmentarna

Amfiteatr, schody terenowe

Główny plac wejściowy

Aleja cmentarna

Plac wejściowy południowy

W sąsiedztwie parkingów dedykowanych dla użytkowników cmentarza powinno znaleźć się zaplecze handlowo-usługowe świadczące usługi komplementarne z programem cmentarza tj. dedykowane usługom ogrodniczym, florystycznym, kamieniarskim i obsługi cmentarza. W wewnętrznej strukturze cmentarza, w związku z realizacją programu grzebalnego, komemoracyjnego, parkowego należy uwzględnić:

- plac wejściowy o charakterze reprezentacyjnym,
- budynki założenia centralnego (krematorium, dom pogrzebowy, budynek administracji i budynek wielofunkcyjny) z dziedzińcem,
- ozdobne zbiorniki wodne, lustra wody,
- główna aleja cmentarna,
- place kontemplacyjno-rekreacyjne wyposażone w siedziska,
- wnętrza kontemplacji wśród zieleni, polany kontemplacji,
- punkty i otwarcia widokowe wyposażone w podesty i platformy widokowe,
- place gospodarcze z ujęciem wody,
- wejścia na obiekt zaopatrzone w kosze na śmieci i źródła czerpalne,
- pochylnie bezbarierowe,
- różnorodne formy pochówku,
- obiekty usługowe oferujące usługi komplementarne względem programu.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

Sztuka od zawsze stanowiła odzwierciedlenie ludzkiego podejścia do zagadnienia śmierci będąc tłem dla zjawiska zgonu, kreując miejsca do obrzędów pogrzebowych i struktury do przechowywania zwłok.

Tanatologia wymaga od typów architektury funeralnej poszukiwania nowych form, które stworzą odpowiednie tło dla uczestnictwa w obrzędach pogrzebowych, nie skrywając umierania za fałszywą symboliką, lecz raczej ukazując śmierć jako element nierozzerwalnie związany z życiem, będąc jednocześnie wyrazem współczesnego podejścia do projektowania. Bezpośredni kontakt ze zwłokami bliskiego zmarłego to przeżycie niezwykle silne, które powinno być indywidualnie przepracowane.

Bil J. (2014). Współczesne projektowanie obiektów służby zdrowia oparte na dowodach naukowych [w:] *Przestrzeń i Forma*, nr 22, s. 69-80

Gawlak A., Springer P. (2018). Sztuka projektowania przestrzeni schyłku życia. *Przestrzeń Urbanistyka Architektura*, Vol. 1, s. 107-118

Hamilton K. (2006). Evidence based design and the art of healing [w:] *The architecture of hospitals*, Wagenaar C. (red.), Nai Publishers, Rotterdam, s. 271-280

Dom Przedpogrzebowy z krematorium na Cmentarzu Komunalnym Południowym w Antoninowie (woj. mazowieckie) posiada dwie sale ceremonialne, do których dzienne światło wpada przez świetliki w formie piramid. W pomieszczeniach panuje półmrok. Snop światła pada na granitowy katafalk, na który to trumna w czasie uroczystości wyjeżdża z podziemi.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

Okoliczności, w jakich nastąpi taki kontakt niejednokrotnie są zapamiętywane na całe życie. Tym samym w pamięć zapada krajobraz, w którym dokonuje się obcowanie ze zmarłym. Sposób i jakość aranżacji cmentarza, obiektów tanatoarchitektury i ich najbliższego otoczenia w znaczący sposób wpływa na tłumienie lub uwalnianie emocji.

Estetyczna, dobra architektura budynku oraz aranżacja wnętrza wpływają na postawę współczesnego człowieka wobec śmierci, umierania i kultu zmarłych.

Współcześnie projektowane i oddawane do użytku obiekty typu Thanatos (tj. krematoria, domy przedpogrzebowe, kaplice) cechuje prosta architektura, brak ornamentyki, wkomponowanie w kontekst otoczenia, spójna kolorystyka. Ta synergia elementów i środków wyrazu tworzy atmosferę spokoju, zadumy, wprowadza harmonię i elegancję. Dodatkowo, klasycznie, minimalistycznie wyposażone wnętrza sprzyjają dyskrecji oraz skupieniu.

Bil J. (2014). Współczesne projektowanie obiektów służby zdrowia oparte na dowodach naukowych [w:] *Przestrzeń i Forma*, nr 22, s. 69-80

Gawlak A., Springer P. (2018). Sztuka projektowania przestrzeni schyłku życia. *Przestrzeń Urbanistyka Architektura*, Vol. 1, s. 107-118

Hamilton K. (2006). Evidence based design and the art of healing [w:] *The architecture of hospitals*, Wagenaar C. (red.), Nai Publishers, Rotterdam, s. 271-280

Dom Przedpogrzebowy z krematorium na Cmentarzu Komunalnym Południowym w Antoninowie (woj. mazowieckie) posiada dwie sale ceremonialne, do których dzienne światło wpada przez świetliki w formie piramid. W pomieszczeniach panuje półmrok. Snop światła pada na granitowy katafalk, na który to trumna w czasie uroczystości wyjeżdża z podziemi.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

Na całym świecie promuje się architekturę realizującą zasady zrównoważonego rozwoju, zintegrowaną ze środowiskiem, nacelowaną na ochronę zasobów naturalnych, obniżanie kosztów eksploatacji i emisji ciepła oraz wzrost świadomości społecznej (tzw. architektura ekologiczna, zielona). Zespoły projektowe postulują stosowanie na cmentarnych budynkach technologii wykorzystujących energię odnawialną np. kolektory słoneczne (rozwiązania fotowoltaiczne) oraz technologie zielonych dachów.

Zielone dachy (zakładanie ogrodów na dachach) oraz **zielone ściany** (wykorzystywanie pnączy na elewacjach budynków) stanowią naturalną termoizolację (redukuje energię zużytą do ochładzania bądź ocieplania budynków) oraz zwiększają powierzchnię biologicznie czynną cmentarza.

Zielony dach obiektu wielofunkcyjnego na Cmentarzu Komunalnym Południowym w Antoninowie (woj. mazowieckie)

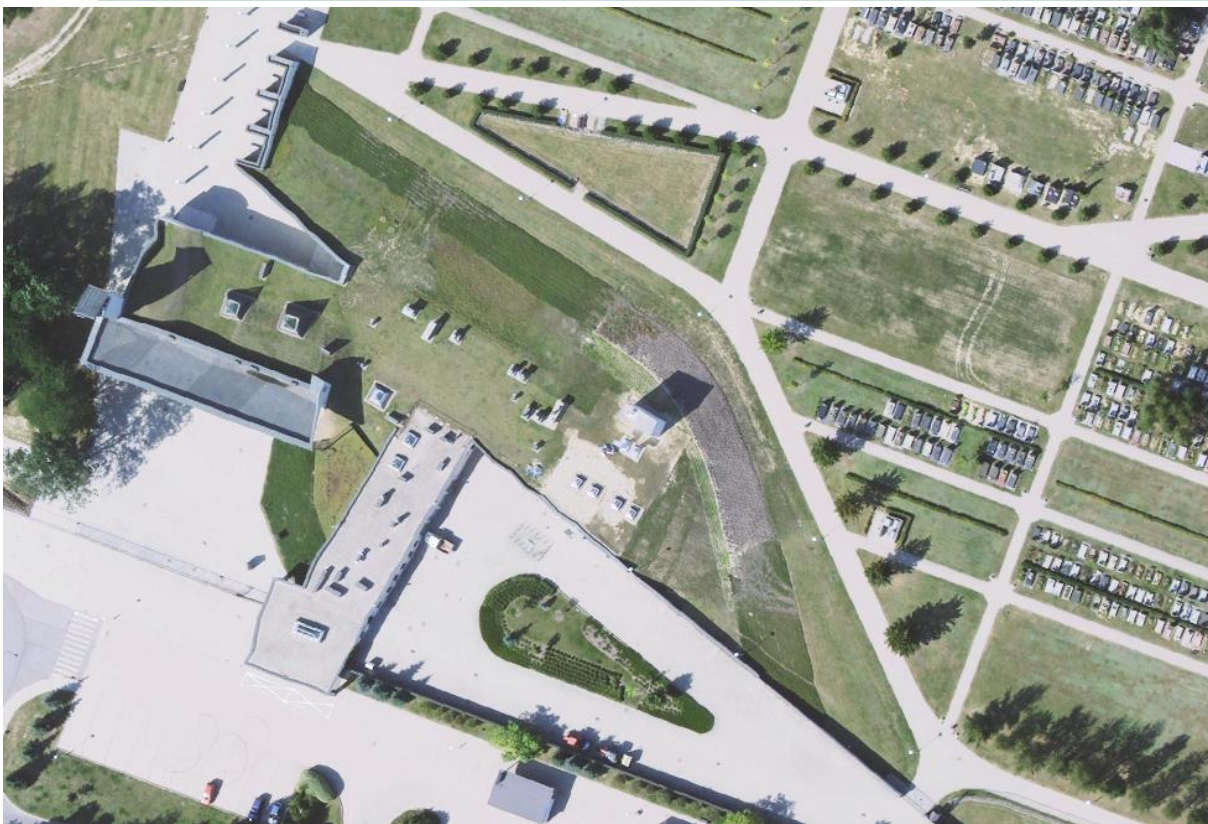
Zielona ściana. Pnący się malowniczo po budynku ceremonii pogrzebowych winobluszcz trójklapowy na cmentarzu komunalnym w Częstochowie (woj. śląskie)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

Na Cmentarzu Komunalnym Południowym w Antonowie (woj. mazowieckie) zbudowano multifunkcyjny obiekt (administracja, dom przedpogrzebowy, krematorium), którego forma przestrzenna przywodzi skojarzenia z prasłowiańskimi kurhanami. Posiada on odsłonięty fronton ozdobiony surowymi kolumnami (odnaleźć tu można echa portyku „Woodland Crematorium” autorstwa arch. Gunnara Asplunda). O proekologicznym charakterze obiektu decyduje ukrycie części funkcjonalności poniżej poziomu terenu i przekrycie dachu zielenią (macierzanka, murawa, płozące krzewy).

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

Cmentarz Komunalny Południowy w Antoninowie. Widok dachu przekrytego zielenią (macierzanka, murawa, płożące krzewy) w 2006 roku.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

W Częstochowie budynek ceremonii pogrzebowych w kształcie elipsy wykończono klinkierem. Boczne żelbetowe skrzydła stanowią monumentalne konstrukcje podporowe dla pnączy.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona (dom przedpogrzebowy)

Szczególnym typem obiektów związanych ze śmiercią jest dom przedpogrzebowy. Zgodnie z zapisami UCChZ dom przedpogrzebowy powinien znajdować się na każdym cmentarzu (art. 5 ust. 2), w wydzielonej jego części, z bezpośrednim dojazdem do bramy. Najpóźniej po upływie 72 godzin od chwili zgonu zwłoki powinny być usunięte z mieszkania celem pochowania lub w razie odroczenia terminu pochowania – złożone w domu przedpogrzebowym lub kostnicy do czasu pochowania. W związku z funkcjami nałożonymi na dom przedpogrzebowy (obiekt służy do składania ciał osób zmarłych do czasu ich pochowania, do wykonywania oględzin zwłok ludzkich dla celów sądowo-lekarskich, sanitarnych oraz policyjnych oraz do wykonywania innych czynności związanych z chowaniem zwłok) powinien on posiadać pomieszczenia przeznaczone: 1) do przechowywania zwłok i szczątków; 2) do wystawiania

trumien ze zwłokami lub szczątkami oraz do odprawiania ceremonii pogrzebowych; 3) do przechowywania sprzętu związanego z ceremonią pogrzebową; 4) do przechowywania sprzętu porządkowego oraz środków do mycia i dezynfekcji pomieszczeń, wyposażone w instalację ciepłej i zimnej wody; 5) do przygotowywania zwłok do pochówku; 6) dla pracowników zatrudnionych przy przygotowywaniu zwłok i ich pochówku (tzw. pomieszczenie socjalne). Kreowanie domu przedpogrzebowego tak aby przez jakość rozwiązań, symbolikę, formę oswajać śmierć to misja ambitna, ale nie beznadziejna. W Polsce powstaje coraz więcej obiektów, których forma, zastosowane środki wyrazu artystycznego wprowadzają nastrój równowagi, harmonii, stanowiąc tło do przeżywania żałoby po śmierci bliskiej osoby...

Dom przedpogrzebowy usytuowany na placu centralnym nowego cmentarza komunalnego w Zielonej Górze (woj. lubuskie)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona (dom przedpogrzebowy)

Dom Pogrzebowy „Służew” (Warszawa, woj. mazowieckie): zespół prostych budynków skupionych wokół wewnętrznego dziedzińca. Projektanci z pracowni 90 Architekci postawili na skromny detal i powściągliwość formy, co było inspirowane charakterem wiejskiej zabudowy (wieś Służew została włączona do Warszawy przed II wojną światową, a jeszcze dzisiaj w krajobrazie tej części stolicy odnaleźć można relikty wiejskości). Główny projektant założenia funeralnego Piotr Czarnecki tłumaczy, że bryła domu przedpogrzebowego stanowi współczesną interpretację tradycyjnej mazowieckiej chałupy. Dodatkowo, białe kamienne elewacje (biały piaskowiec szydlowiecki) dostojnie współgrają z wysoką zielenią okalającą budynki. Dzięki zastosowaniu kamienia w elewacjach wszystko jest majestatyczne i masywne, a jednocześnie naturalne i prawdziwe. Uwypukła to istotę przemijania, podkreśla rangę rytuału przejścia do innego świata.

115

Na pierwszym planie wiejska drewniana chałupa będąca inspiracją do wypracowania bryły budynku domu przedpogrzebowego (w tle)

Zespół budynków składających się na „Dom pogrzebowy Służew” w sąsiedztwie cmentarza parafialnego Św. Katarzyny (Warszawa, woj. mazowieckie)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona (kaplica cmentarna)

Bryła kaplicy cmentarnej (proj. arch. Marek Szurlej) na cmentarzu komunalnym w Jeleniej Górze (woj. dolnośląskie) wpisująca się w rzeźbę terenu oraz wynikająca z lokalnej architektury to także przejaw troski o środowisko przyrodnicze i postawa proekologiczna. Światło pięknie załamuje się na nieregularnościach, wypukłościach kamieni, co dynamizuje przestrzeń cmentarza i wzbogaca jego odbiór o warstwę symboliczną...

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona (krematorium)

Krematoria to obiekty funeralne podlegające innym prawom, nazwanym przez Lewicką (2011) prawami enklawy. Przynależą do przestrzeni, ale niejako są z jej wyodrębnione ze względu na przeprowadzany w nich „proces tanatyczny”, w czasie którego społeczeństwo w oparciu o utrwalone normy społeczno-kulturowe „obchodzi się z trupem”. Należy uświadomić sobie **wielowymiarowość spopielnarni zwłok**. Polskie przepisy klasyfikują krematoria zarówno jako obiekty architektury sakralnej, jak i przemysłowej. Dla przykładu, PKOB zalicza krematoria do klasy 1272 („Budynki przeznaczone do sprawowania kultu religijnego i czynności”, jako obiekty sacrum zapewniające uczestnikom pogrzebu warunki do przeżycia mistycznego). Podczas gdy UCChZ czy rozporządzenie Ministra Zdrowia z 2001 roku zwracają przede wszystkim uwagę na technologiczny charakter obiektu i możliwość przeprowadzenia w nim spopielenia zwłok (zapewnienie higienicznych warunków pracy załogi, spełnienie wymagań w zakresie ochrony środowiska). Wynika z tego, że w budynku krematorium łączą się świętość i świeckość, duchowość i użyteczność, izolacja potrzebna do indywidualnego pożegnania, „przepracowania” straty bliskiej osoby i wspólnota żałobników gromadząca się nad ciałem zmarłego. Ważny jest zarówno wymiar materialny, wyrażający się w estetyce, harmonii rozwiązań bryłowych, dekoracji plastycznych, powiązaniach z krajobrazem, jak i niematerialny (symulowanie natury, dynamika światła, symbolika, akustyka), które zapewniają uczestnikom kremacji warunki do kontemplacji, terapii, godnego przeżywania żałoby.

FUNKCJA

Spopielenie, grzebalnictwo
Oszczędność przestrzeni (ekologia, urbanistyka)
Pożegnanie, pogrzeb
Terapia

TREŚĆ

Zgromadzenie (wspólnota)   Samotność (izolacja, kameralność)
Ceremonia (kult, rytuał, procesja)
Pamięć
Sacrum   Profanum

FORMA

Architektura sakralna

Harmonia
Estetyka
Mistyka

Architektura przemysłowa

Bezpieczeństwo
Higiena
Ochrona środowiska

SYNTEZA

KREMATORIUM

Wielowymiarowość krematorium wyrażająca się w funkcji, treści i formie obiektu

Długozima A. (2020). How might landscapes be better designed to accommodate increasing cremation practices in Europe? Landscape Online, Vol. 87, s. 1-31, link: <https://www.landscape-online.org/index.php/lo/article/view/LO.202087/102>
Lewicka B. (2011). Cmentarze – miejskie enklawy sacrum [w:] Miasto i sacrum, Kowalewski M., Królikowska A.M. (red.), Szczecin, 2011, s. 183-195

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona (krematorium)

W Polsce dynamicznie wzrasta liczba krematoriów. Na początku 2021 roku, zgodnie z danymi Polskiego Stowarzyszenia Pogrzebowego, na terenie naszego kraju funkcjonowało 67 krematoriów (dla porównania: w latach 2007, 2012, 2014, 2017 odpowiednio: 10, 21, 38 i 52 obiekty). Mimo rosnącej społecznej akceptacji dla kremacji, wciąż brakuje katalogu dobrych praktyk wskazujących właściwe rozwiązania w zakresie formy przestrzennej czy estetyki krematorium. Liberalizacja przepisów spowodowała, że spopielnienie przestało podlegać rygorom oceny oddziaływania na środowisko i zaczęły stanowić dla przedsiębiorców intratną inwestycję (dużo łatwiejszą do przeprowadzenia niż miało to miejsce, gdy obowiązywało rozporządzenie Rady Ministrów z 2004 roku w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko). Wskazać można inwestycje dopasowane do lokalnego kontekstu, których sposób zaplanowania, urządzenia koresponduje z charakterem miejsca. Starannie wykończonym i wartym uwagi obiektem jest oddana do użytku w 2002 roku spopielnia „Zielen” w Gdańsku. Marmurem wyłożono obramowanie frontowego wejścia i fragmenty elewacji. Niezwykle ciekawie prezentuje się także bryła „Spopielnia Opole”. Jest ona prosta i elegancka zarazem dzięki umiarkowaniu w zakresie stosowanych środków wyrazu (tj. skala kolorystyczna, materiał, forma). Budynek został obłożony czarnymi granitowymi płytami. Aby podkreślić wejście (symbol bramy, przejścia ze strefy profanum do sacrum) wykorzystano białe płyty. Także w krematorium „Sacrum. Popiół i Pamięć” w Żorach w elewacji zastosowano kamień (piaskowiec). Na granit zdecydował się architekt Marcin Bartz z zespołem, projektując krematorium w Gorzowie Wielkopolskim. Jest to inwestycja świetnie wpisująca się w kontekst miejsca oraz oddająca powagę należną śmierci i ceremoniałowi pogrzebowemu – co doceniła kapituła konkursu Lubuskiego Mistra Budowy, uznając w 2016 roku krematorium za najlepszy obiekt w województwie w kategorii budownictwo użyteczności publicznej.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

W zagospodarowaniu cmentarzy komunalnych m.in. w Antoninowie, Częstochowie, we Wrocławiu (tzw. Psie Pole), w Zielonej Górze budynki tanatoarchitektury (krematorium, kaplica, dom przedpogrzebowy) odgrywają ważną rolę w kompozycji, strukturalizując przestrzeń cmentarzy. W Antoninowie wielofunkcyjny budynek stanowi **bramę** wprowadzającą do założenia sepulkralnego. W Częstochowie,

Zielonej Górze oraz we Wrocławiu obiekt podkreśla **centrum** układu oraz uczytelnia podział przestrzeni na część reprezentacyjną oraz grzebalną. Budynek zaznacza punkt zbiegu, który wraz z otaczającą go przestrzenią zamkniętą wyraża przyswojenie przestrzeni. Budynek jest ogniskiem, wertykalnym symbolem wspólnoty. Krystalizuje sytuację, stwierdza „Oto miejsce”. „Nie szukaj dalej, to tu” (Cullen, 2011, s. 26).

Cullen G. (2011). Obraz miasta. Wydanie skrócone. Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, Lublin

Długozima A. (2020). How might landscapes be better designed to accommodate increasing cremation practices in Europe? Landscape Online, Vol. 87, s. 1-31, link: <https://www.landscape-online.org/index.php/lo/article/view/LO.202087/102>

Kompozycja cmentarza komunalnego Wrocław – Psie Pole z główną osią kompozycji, na którą „nanizano” budynek krematorium – dominantę przestrzenną oraz założenie kolumbariów.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 2: Architektura zrównoważona

Reasumując, najważniejsze właściwości obiektów tanatoarchitektury to:

PROSTOTA. Architekci bardzo skromnie operują elementami dekoracyjnymi. Bazują na uniwersalnych znakach, które nie maskują zjawisk śmierci i umierania za fałszywą symboliką, ale ukazują je jako elementy nierozdzielnie związane z życiem.

Podczas kształtowania przestrzeni stosowane są zabiegi budujące metafory odnoszące się do życia i śmierci, do smutku i nadziei, do ciągłości i nieprzerwalności, do ziemi i nieba. Powszechne jest symulowanie natury.

MATERIAŁY. Stosowanie kamienia we wnętrzu wpływa na grę światła oraz na akustykę – zjawiska nieodczuwane przy kreowaniu nastroju wyciszenia, powagi i godnego uhonorowania ostatniej drogi zmarłego.

PALETA KOLORÓW. Charakter ludzkich upodobań jest trwale ukształtowany przez naturę. Dlatego człowiek w swoim otoczeniu preferuje barwy ziemi, co przekłada się na paletę stosowanych w elewacjach, we wnętrzach obiektów

kolorów (barwy pastelowe, głównie szarości, beże oraz barwy brązowe i rdzawe). Taka gama kolorystyczna powiązana jest z symboliką. Odcienie te wskazują na przemijalność, związek człowieka z ziemią („z prochu jesteś, w proch się obrócisz”).

WERNAKULARYZM. Dzięki wykorzystaniu lokalnych materiałów, takich jak granit, krzemień, wapień, piaskowiec i drewno, obiekt staje się integralną częścią swojego otoczenia geograficznego. Często traktowane jest jako rodzaj rzeźby krajobrazowej.

Budynek krematorium przy cmentarzu komunalnym w Karakulach (woj. podlaskie)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 3: Zbiorniki z wodą

Z badań wynika, że właściwości terapeutyczne posiadają tereny zieleni wyposażone m.in. w układy wodne. Zbiornik z wodą daje możliwości czynnego i biernego wykorzystania w procesie leczenia (hydroterapia). Woda koi w bezpośrednim kontakcie dotykowym, emituje uspokajające, kojące dźwięki. Woda płynąca, tryskająca, szeleszcząca buduje specyficzny klimat akustyczny cmentarza. Gwarantuje wyciszenie, kontemplację. Dla przykładu, ważnym elementem zagospodarowania szwedzkich założeń przestrzennych typu „Minneslund” oraz „Askgravlund” (prochy zmarłych rozsypywane są we wspólnym obszarze) jest element wodny.

Dzięki wykorzystaniu motywu wody miejsca te pełnią rolę przestrzeni kontemplacji sprzyjając refleksji oraz melancholii. Ponadto, woda jest elementem skupiającym uwagę o znaczeniu terapeutycznym i symbolicznym. Strumień wody wypływający z różnym natężeniem w symboliczny sposób opisuje przemijanie życia człowieka, które czasem nabiera tempa, czasem zwalnia, aż w końcu zamiera...

Zbiornik wodny na terenie cmentarza w konwencji Minneslund (Szwecja)

Adamczyk K. M. (2011). Kształtowanie przestrzeni jako czynnik integrujący osoby niepełnosprawne ze społeczeństwem i przyrodą. Wrocław: Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu [maszynopis pracy doktorskiej]

Berry M. (1992). Designing for Eternity – The Cemetery Landscape as a Therapeutic Environment. Melbourne: University of Melbourne

Długozima A. (2016). Cmentarze jako przestrzenie terapeutyczne [w:] Utrata i żałoba. Teoria i praktyka, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 47-62

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 3: Zbiorniki z wodą

Woda jest elementem urozmaicającym założenie przestrzenne cmentarza. Działa na percepcję wzrokową oraz estetyzuje otoczenie.

Obok ziemi i powietrza, stanowi najważniejszy element krajobrazu. To od niej zaczyna się życie. Jest prapoczątkiem. Z tego powodu, w kosmogonii, mitach i rytuałach symbolizuje narodziny, płodność, ruch i związane z nim przemijanie. Woda odgrywa istotną rolę w obrzędach religijnych. Rytualne ablucje w rzece oznaczają w wielu religiach oczyszczenie i nowe narodzenie, porzucenie dawnej postaci i przejście do nowego życia. Np. na cmentarzach żydowskich przy bramie powinno być ujęcie wody (studnia, pompa) lub zbiornik do rytualnego obmycia rąk przed opuszczeniem nekropolii. Rytuał ten wynikał z faktu, że Żydzi uznają cmentarz za miejsce nieczyste.

Układy wodne są stymulatorami rozwoju niegrzebalnych funkcji cmentarza. Dzięki elementom wodnym cmentarz jest postrzegany nie tylko jako miejsce deponowania zwłok i szczątków, ale także jako miejsce odpoczynku. Urządzenia wodne w formie fontann, basenów, czy cieków dopełniają kompozycję cmentarza, który kojarzy się z romantycznym parkiem, skłaniając do spaceru, rozmowy, przysiadnięcia na ławce.

Postuluje się uwzględnianie w zagospodarowaniu przestrzeni

cmentarzy zbiorników ponieważ są nie tylko elementem uatrakcyjnającym wygląd cmentarza, ale mają charakter zbiorników retencyjnych. W pozyskiwaniu wody opadowej mogą również pomóc ogrody deszczowe zlokalizowane przy rynnach i miejscach powierzchniowego spływu wody oraz doły odsączające (które są niezbędne na cmentarzach ze względu na nieprzepuszczalny grunt). Takie rozwiązania gwarantują stały obieg wody, zmniejszenie odpływu powierzchniowego oraz minimalizację utraty wody opadowej.

Zbiornik wodny na terenie cmentarza Carantec (Francja)

Zbiornik wodny na terenie cmentarza Diestseveld Leuven (Belgia)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

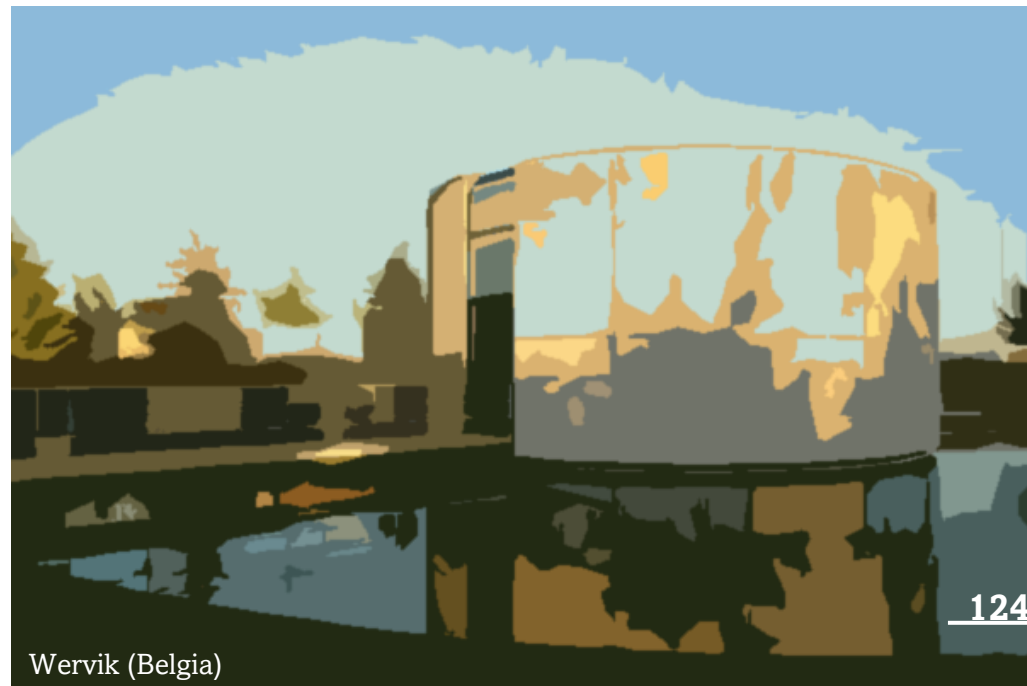

Rekomendacja 3: Zbiorniki z wodą

Zbiornik z wodą stojącą (ang. reflecting pool) stanowi reminiscencję starożytnego impluvium, czyli układu wodnego w posadzce przestrzeni reprezentacyjnej gromadzącego wodę opadową. Zbiorniki z wodą stojącą nazywane są „studniami pamięci”. Woda w takiej formie na cmentarzu przypomina zwierciadło, w którym odbijają się nagrobki, roślinność i inne elementy zagospodarowania. Efekt odbicia w statycznym lustrze wody pozwala na zwielokrotnienie formy, wzmocnienie, optyczną zmianę proporcji, „wniebowzięcie”. Stojąca woda często jest zintegrowana z obiektem kubaturowym.

Płytke zwierciadło wody okalając budynek czyni zeń symbol wyspy, podkreśla jego niedostępność (co można interpretować jako niedostępność tajemnicy śmierci i życia wiecznego). Dzięki temu zabiegowi odnosi się wrażenie, że budynek lewituje, unosi się, zawieszony między niebem a ziemią, np. pawilony na cmentarzach De Nieuwe Noorder (Niderlandy), Zuiderveld (Niderlandy), Pedreguer (Hiszpania), Piratello (Włochy), Maggiore (Włochy), Bagnollo Mella (Włochy), Wervik (Belgia).

Inne cmentarze atrakcyjnie współcześnie zaprojektowane z uwzględnieniem zbiorników wodnych to: am Hörnli (Szwajcaria), Moraleja (Hiszpania), Havstein (Norwegia), Täby (Szwecja), Baldershiem (Francja), Carantec (Francja).

Wervik (Belgia)

Bagnollo Mella (Włochy)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 3: Zbiorniki z wodą

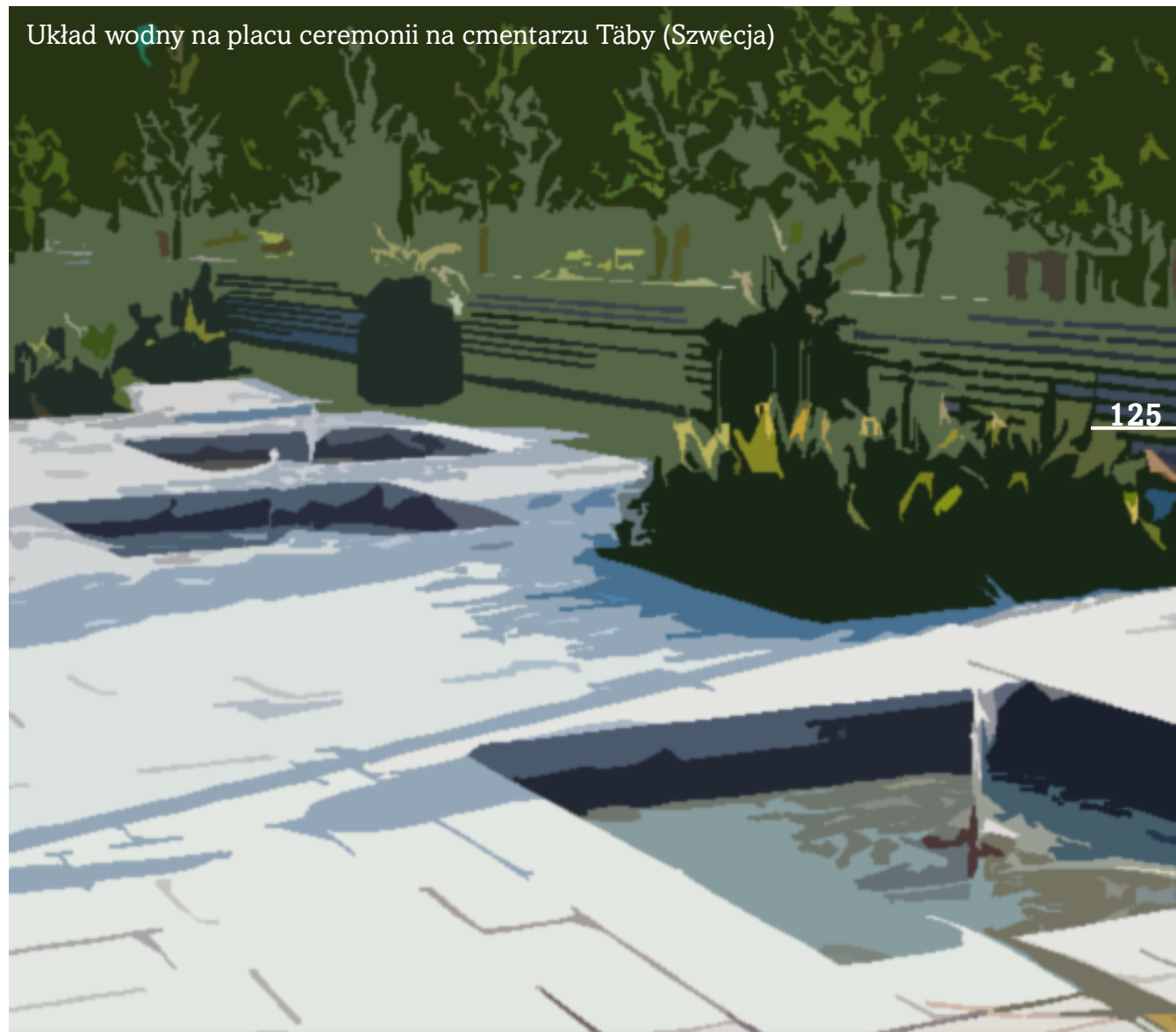
Fontanna zwana też w sztuce ogrodowej wodotryskiem (ang. outdoor water fountain) zaliczana jest do dynamicznych urządzeń wodnych ze względu na tryskającą wodę. Przybiera różną postać: od kamiennych „ciurkadełek” (ang. swirl fountain), niewielkich form rzeźbiarskich, kamiennych zbiorników w formie obszernych mis, masywnych kamieni z dyszami wyrzucającymi wodę (ang. boulder fountain, basalt dome fountain) aż po rozbudowane budowle architektoniczne.

Dynamiczna forma wody wyraża witalność, siłę. Wyrzucanie przez fontannę wody na cmentarzu jest często uznawane za symbol pamięci o zmarłych.

Dość często praktykowane jest rozwiązanie polegające na łączeniu statyki z dynamiką (duży zbiornik z wodą stojącą oraz ciurkadełko).

Tego typu rozwiązania wykorzystujące wodę są coraz popularniejsze z uwagi na wzrost wskaźnika kremacji i budowanie założeń kolumbariowych, których atrakcyjnym dopełnieniem jest element wodny.

Układ wodny na placu ceremonii na cmentarzu Täby (Szwecja)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 3: Zbiorniki z wodą

Woda jako osnowa kompozycji cmentarza. Woda odgrywa ważną rolę w kompozycji całego założenia. W wielu miejscach takich jak: Langedijk (Belgia), Brion-Vega (Włochy), Les Sorinieres (Francja) układ wodny jest ramą, kłamrą spinającą założenie sepulkralne: prowadzi żałobników i odwiedzających cmentarz od wejścia, przez obiekty kubaturowe takie jak budynki administracyjne, celebracji, poprzez przestrzeń grzebalną aż ku terenom zieleni o charakterze kontemplacyjnym, terapeutycznym. Cmentarze, w których organizacji przestrzennej pojawia się woda projektowane są jako kompleks wnętrza reprezentacyjnych oraz kameralnych, pozwalających zarówno na wspólne przeżywanie żałoby (tereny publiczne, place, założenia kolumbariowe), jak i na prywatność, chwilę zadumy (kameralne „pokoje” zaaranżowane zielenią i małą architekturą).

126

Cmentarz Les Sorinieres (Francja) (projekt Atelier Philippe Madec, 2006-2009). Układ wodny stanowi oś założenia, do jego meandrującego przebiegu dostosowano rozplanowanie regularnych kwater. Rangę układu wodnego podkreśla umieszczony w północnej części cmentarza pawilon (obiekt do celebracji pogrzebowych).

Zbiornik wodny na terenie cmentarza Diestseveld Leuven (Belgia)

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 4: Dostępność społeczna

Cmentarz to przestrzeń specjalna o publicznym, ogólnodostępnym charakterze, dlatego też przy jej zagospodarowywaniu należy stosować się do zasad projektowania uniwersalnego, co oznacza, że przestrzeń cmentarza powinna być dostosowana do potrzeb ludzi o różnych dysfunkcjach, być multisensoryczna (możliwa do poznawania, rejestrowania za pomocą różnych receptorów), wielofunkcyjna, z niwelacją barier przestrzennych.

O wpisywaniu cmentarzy w system istniejącej infrastruktury komunikacyjnej (zewnętrznej) była już mowa (w ramach warstwy 1: otoczenie cmentarzy). W tym punkcie należy skupić się m.in. na komunikacji wewnątrz obiektu prezentując rozwiązania udostępniające przestrzeń nekropoli wszystkim zainteresowanym, programując ją w sposób inkluzyjny przy jednoczesnym poszanowaniu środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych miejsca.

Zgodnie z ideą „universal design” (tj. projektowania uniwersalnego) przestrzeń cmentarza powinna być: niewykluczająca, niedyskryminująca, niesegregująca użytkowników, otwarta, integrująca, dostępna, różnorodna, atrakcyjna, trwała, ergonomiczna.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 4: Dostępność społeczna (układ komunikacyjny)

Do cmentarza należy zapewnić dojścia i dojazdy przystosowane do sposobu jego użytkowania.

Miejsca postojowe, a także dojścia i dojazdy do powierzchni grzebalnych, powinny posiadać nawierzchnię utwardzoną, urządzoną w sposób uniemożliwiający odpływ wód opadowych na miejsce przeznaczone na groby ziemne i murowane.

Drogi, ciągi piesze i pieszo-jezdne powinny być dostosowane do obciążenia i natężenia ruchu zależnego od potrzeb i uwarunkowań lokalnych, z uwzględnieniem potrzeb osób niepełnosprawnych.

Z uwagi na potrzeby adaptacji do zmian klimatycznych i dostosowywanie się do polityki proekologicznej na cmentarzach postuluje się stosowanie nawierzchni przepuszczalnych oraz zwiększanie udziału powierzchni z murawą wydepczyskową, co ma przyczyniać się do wzrostu powierzchni biologicznie czynnej oraz ochrony, magazynowania wód (woda dzięki takim rozwiązaniom nie odpływa, ale powraca do naturalnego obiegu).

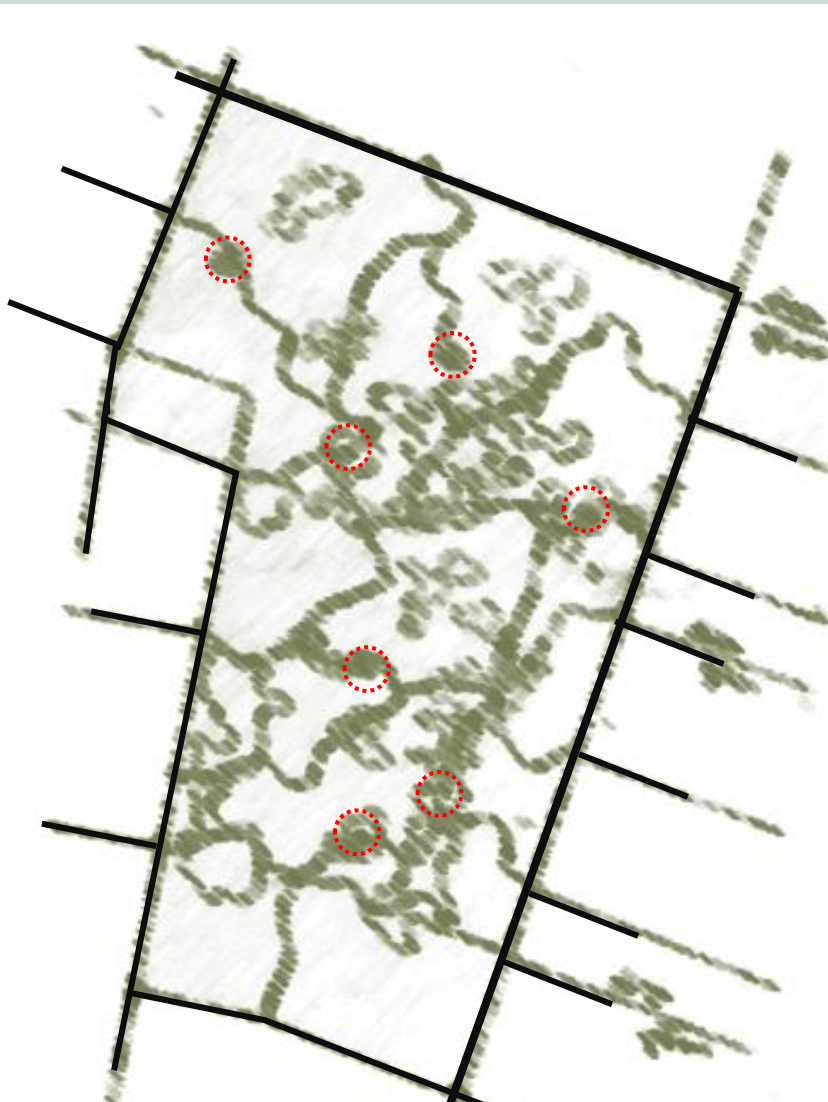
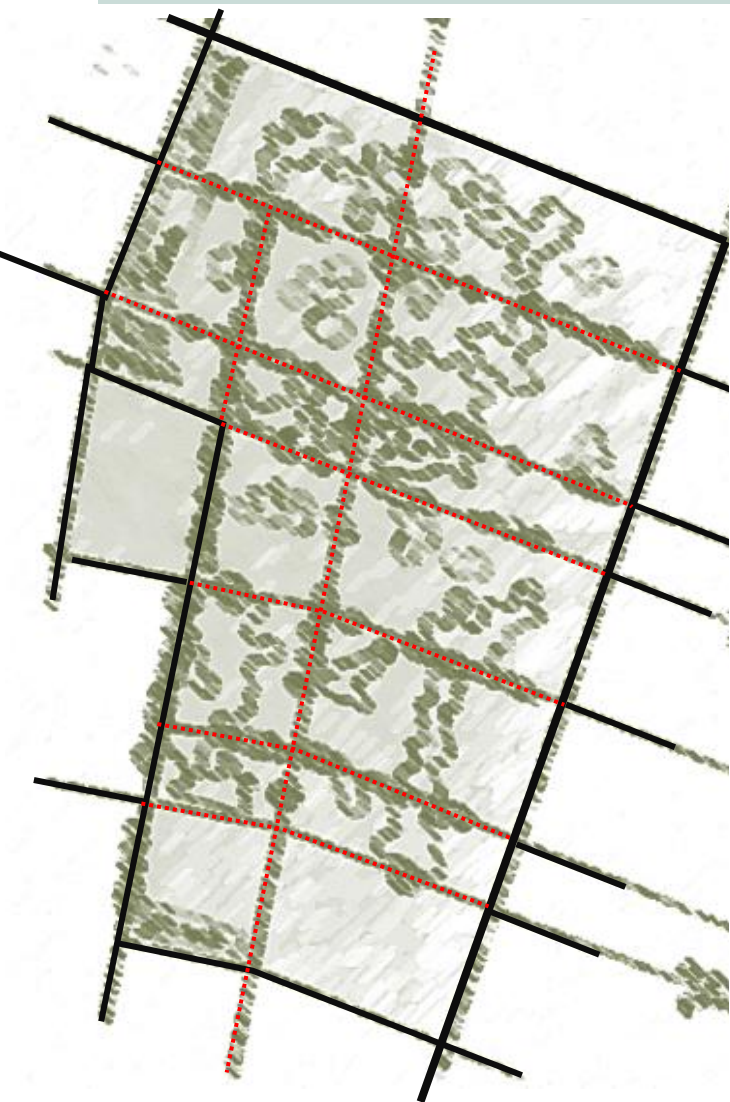
Przykładowo, betonowe płyty ażurowe pozwalają spełnić wymagania mpzp w zakresie powierzchni biologicznie czynnej. Należy pamiętać, że stosowanie kostki ażurowej ma jednak pewne ograniczenia (trudności dla niektórych pieszych: osób w butach na obcasie, osób chodzących o lasce lub kulach), z tego względu warto łączyć dwa rodzaje nawierzchni, pozostawiając obok elementów ażurowych pasy wyłożone pełną kostką lub płytami.

Cmentarz komunalny w Koszalinie (woj. zachodniopomorskie). Z kostką brukową wykorzystaną do utwardzenia głównych ciągów komunikacyjnych połączono pas z kostki ażurowej, który ma redukować spływ wody powierzchniowej

Wyłożony ażurowymi betonowymi płytami parking przy cmentarzu komunalnym w Mragowie (woj. warmińsko-mazurskie)

Właściwie zaprogramowany układ komunikacyjny cmentarza przyczynia się do:

- kanalizowania ruchu,
- przeciwdziałania kolizjom oraz
- kreowania ładu przestrzennego cmentarza.

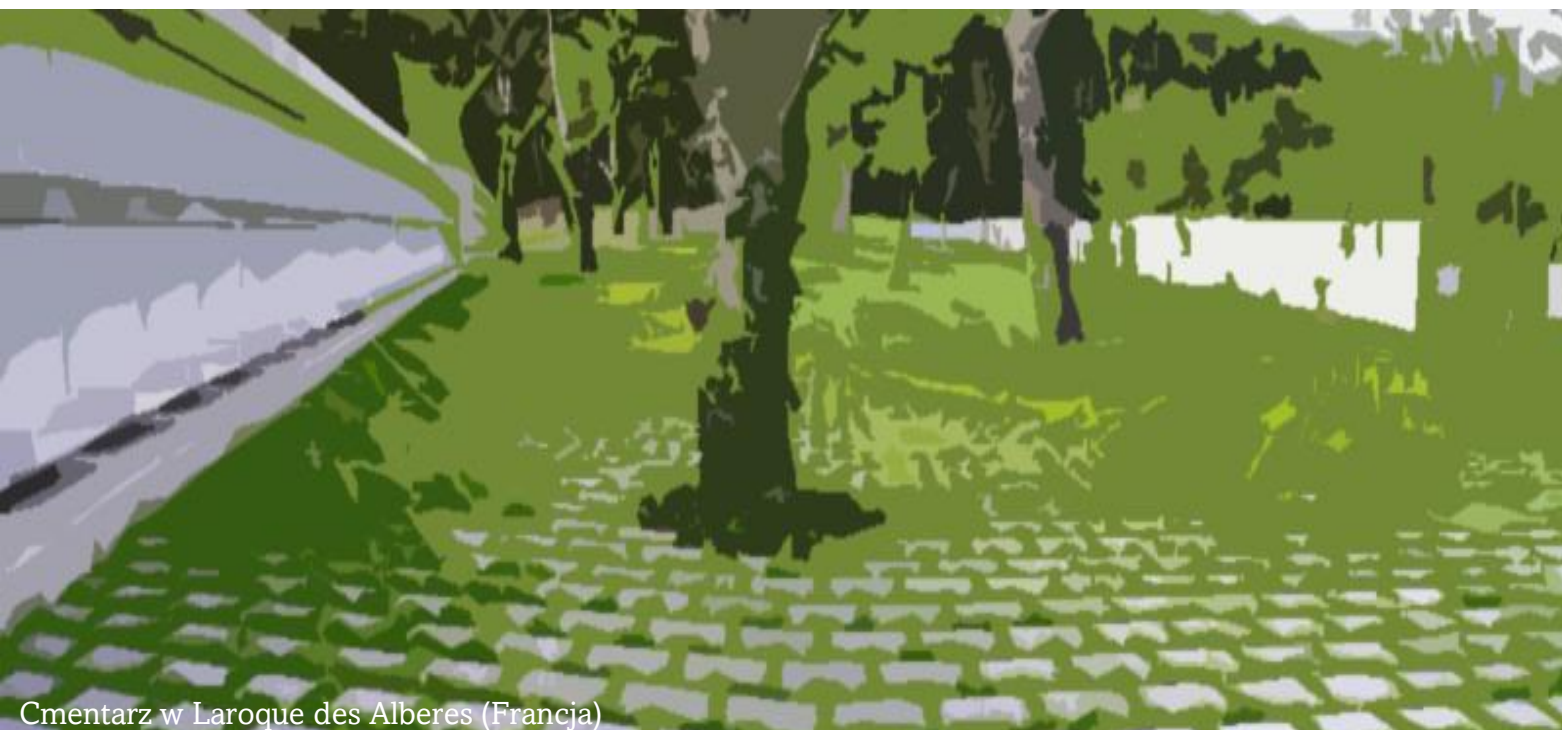
Ważne jest dostosowanie przebiegu, szerokości ciągów, rodzaju i rysunku nawierzchni do chłonności poszczególnych tras.

Należy także pamiętać, iż ciągi komunikacyjne zachęcają do spacerowania, podejmowania aktywności fizycznej przyczyniając się do obniżania stanów depresyjnych u osób pozostających w żałobie. Projektując cmentarną komunikację wewnętrzną warto rozpatrzyć kilka wariantów w poszukiwaniu tego optymalnego: pozwalającego bezpiecznie korzystać z cmentarza, łatwo orientować się w jego strukturze, przy jednoczesnym poszanowaniu środowiska przyrodniczego (zwłaszcza zieleni wysokiej).

← Opr. na podstawie: Rej M. (2014). Projekt założenia kolumbariów na Cmentarzu Południowym Komunalnym w Antoninowie pod Warszawą [praca inżynierska, WOBiAK, SGGW, promotor: A.Długozima]

Szkic koncepcji ortogonalnego układu komunikacji. Przyjęcie takiego rozwiązania skutkowałoby wycinką ponad 50 szt. drzew

Szkic koncepcji poligonalnego układu komunikacji. W kolizję z takim przebiegiem dróg i ścieżek wchodzi 7 drzew, co pozwala zdecydować o przyjęciu tego wariantu do dalszych prac projektowych.

Coraz częściej projektanci cmentarzy minimalizują ilość nawierzchni, co ma przyczynić się do redukcji spływu powierzchniowego wód deszczowych. Podejmowane są działania polegające na wykorzystaniu naturalnego odwodnienia dróg poprzez stosowanie systemów rowów, niecek, zbiorników retencyjnych i ogrodów deszczowych, czy też regulację nawierzchni w okolicach nagrobków (zakaz betonowania i brukowania, wymóg stosowania nawierzchni przepuszczalnych, np. żwirowych). W Europie (zwłaszcza w Niemczech, Szwajcarii, Austrii) triumfy święci nawierzchnia mineralna Terra Way z granitu, która ma naturalny wygląd oraz jest przyjazna środowisku. Charakteryzuje ją: odporność na ujemne oraz wysokie temperatury; trwałość; przepuszczalność dla wody i powietrza (podczas deszczu woda wsiąka w nawierzchnię, nie spływa po niej i nie gromadzi się – nie powstają kałuże); porowatość (woda może być gromadzona między drobinami kruszywa – stanowić rezerwuar wody dla roślin rosnących w pobliżu); odporność na przerastanie chwastami bądź trawą (ograniczenie zabiegów pielęgnacyjnych do minimum).

W przestrzeni cmentarza z powodzeniem można wdrażać rozwiązania z zakresu błękitno-zielonej infrastruktury takie jak: korytka spływowe, rowy chłonne, sadzawki deszczowe, muldy chłonne czy pasáže roślinne.

Katalog zielono – niebieskiej infrastruktury. Część II. Wytyczne i rozwiązania. Link:

<http://mwik.bydgoszcz.pl/index.php/component/attachments/download/445>

Dostępność społeczna cmentarza wyraża się także w dobrym oświetleniu, które poprawia komfort korzystania z obiektu po zmroku, zwiększa poczucie bezpieczeństwa. Powszechnym zabiegiem jest modernizacja oświetlenia cmentarza. Zastąpienie konwencjonalnych latarni energią solarną, systemem LED przyczynia się do redukcji energii, obniżania kosztów eksploatacji oraz ograniczenia zaśmiecania światłem.

Warstwa 3: elementy przestrzenne

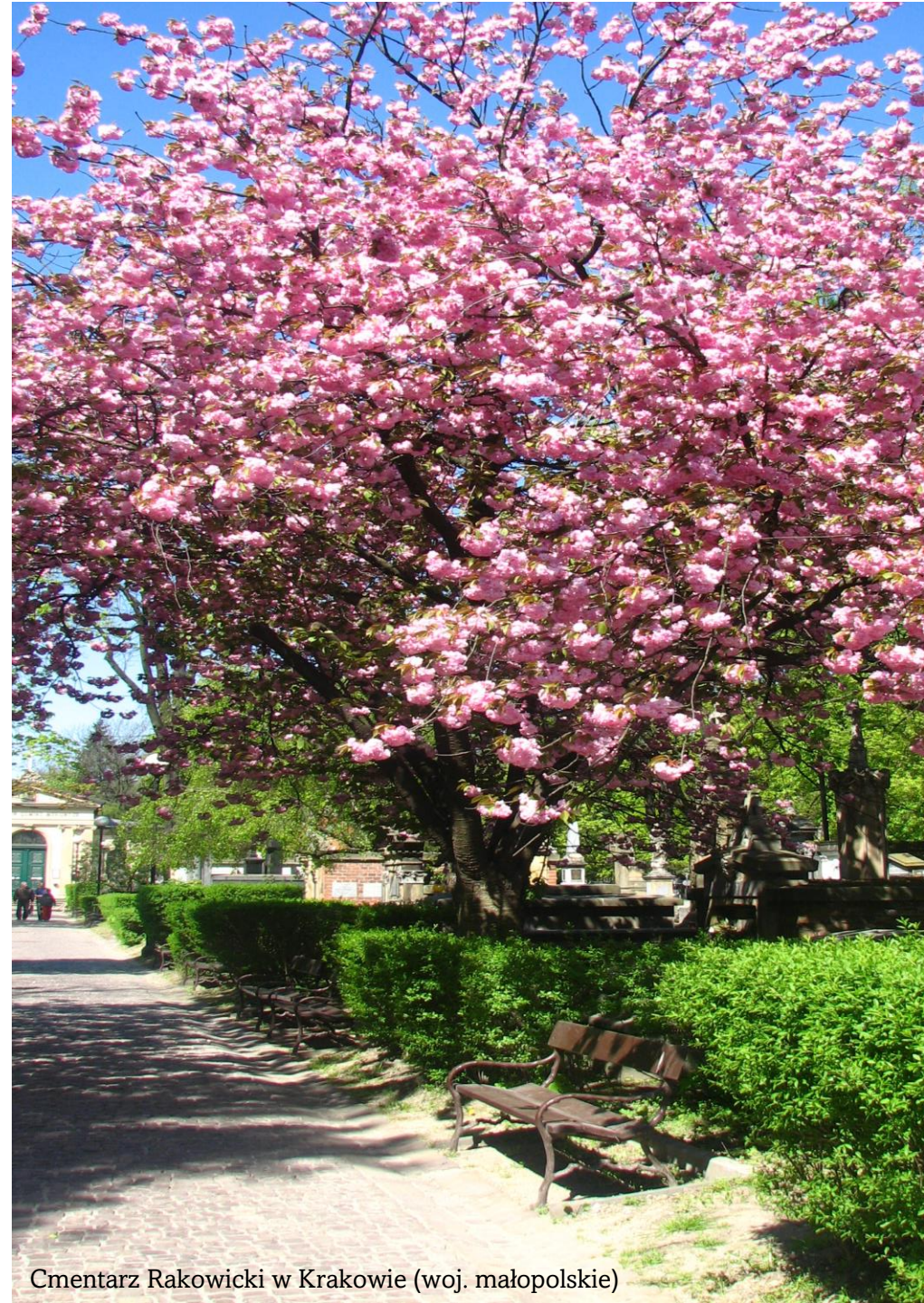
Rekomendacja 6: Dostępność społeczna (miejsca siedzące)

Projektowanie, urządzenie przestrzeni cmentarza to nie jedynie rozłożenie jak największej ilości grobów w terenie, ale poszukiwanie ładu przestrzennego pozwalającego na spacer, zadumę, na chwilowe oderwanie się od codzienności. Sprzyjać temu będą m.in. alejki wyposażone w miejsca siedzące oraz inne rozwiązania o charakterze parkowym (pawilony, altany, pergole, konstrukcje podporowe dla pnączy, tarasy odpoczynkowe, tarasy widokowe). W kontekście społecznej dostępności miejsca siedzące są jednak kluczowe.

Istotne jest zróżnicowanie miejsc siedzących, tak aby były one dostępne, komfortowe dla różnych grup użytkowników. Dla seniorów ważne jest oparcie oraz obecność podłokietników.

Najczęściej stosowane typy ławek na cmentarzach to:

- Ławki bez oparcia
- Ławki z oparciem i podłokietnikami
- Ławki wielofunkcyjne, zintegrowane np. z pojemnikiem na rośliny (tzw. planter bench)
- Murki oporowe zaadaptowane na miejsce spoczynkowe.

Cmentarz Rakowicki w Krakowie (woj. małopolskie)

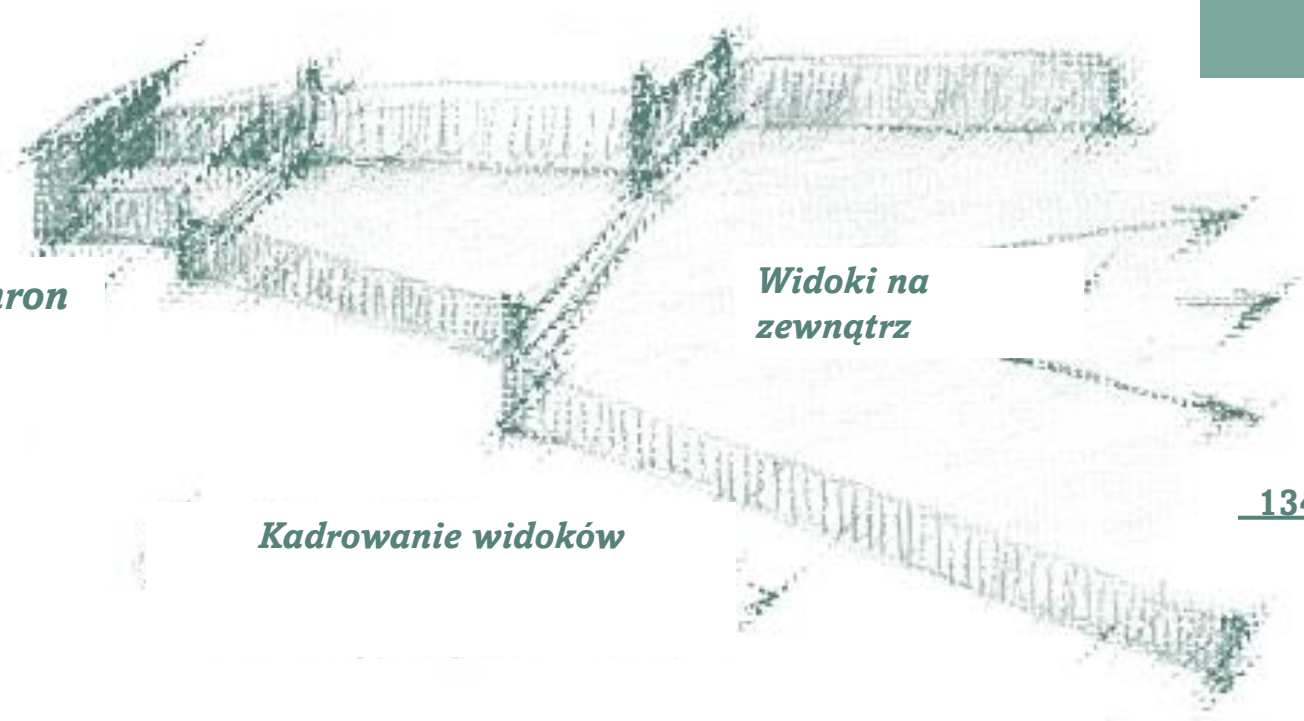
Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 6: Dostępność społeczna (miejsca siedzące)

Schron

Widoki na zewnątrz

Kadrowanie widoków

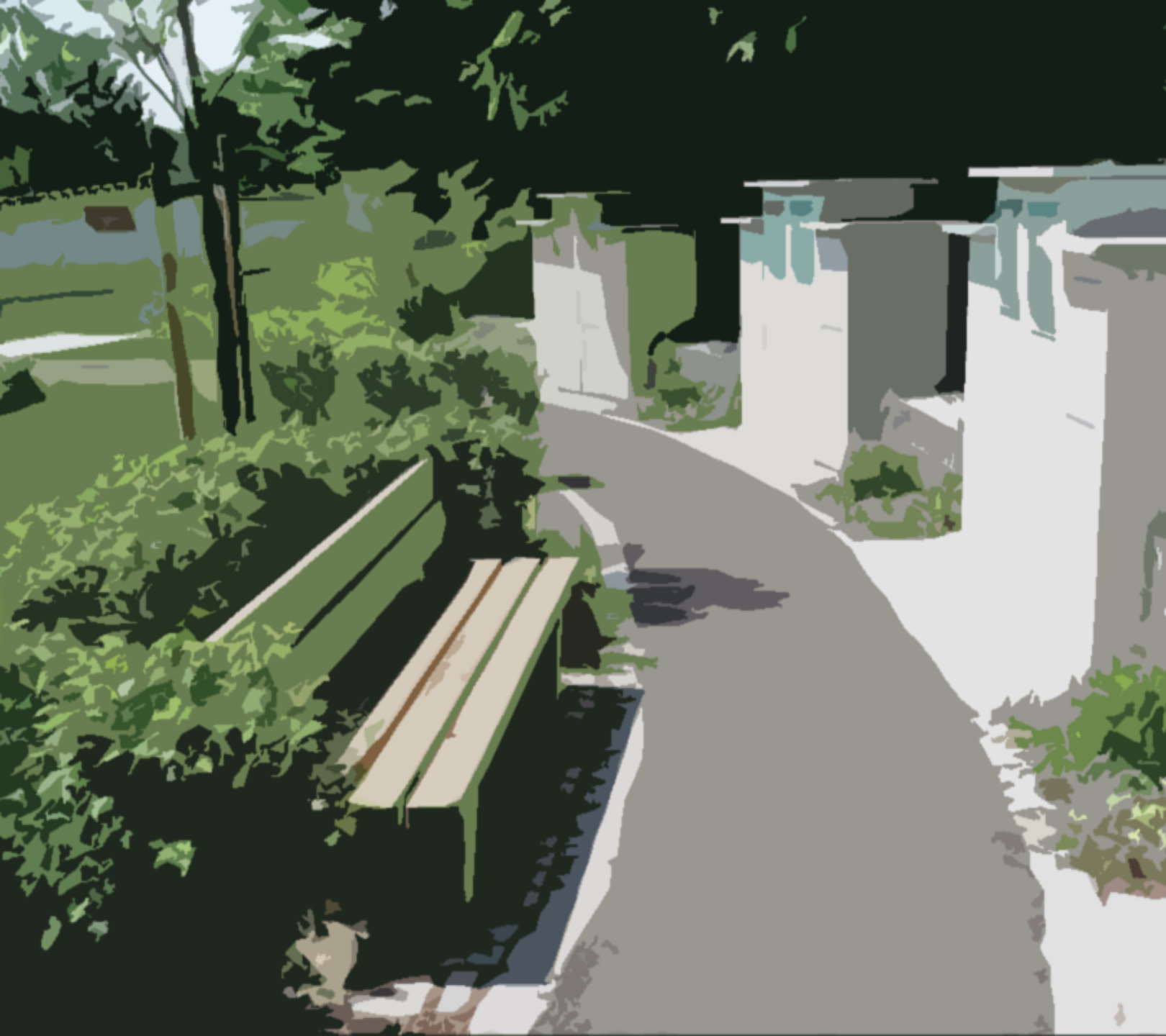
Teoria Appletona „widok-schron” (prospect-refuge theory) jest istotna przy wyborze lokalizacji ławek i innych siedzisk. Jay Appleton, opierając się na badaniach psychologii ewolucyjnej doszedł do wniosku, że człowiek czuje się komfortowo w miejscach zlokalizowanych na obrzeżach danej przestrzeni, z których ma dobry widok na okolicę (preferowany jest widok szerszy niż głębszy), a za plecami ma osłonę, czyli jakiś wyższy obiekt np. drzewo, grupę krzewów, mur. Człowiek woli mieć coś nad głową, gdyż taka lokalizacja przywołuje na myśl bezpieczną pieczarę. Będzie więc preferował

miejsce, w którym ma nad sobą daszek lub koronę drzewa, niż miejsce pozbawione osłony. Taka lokalizacja zapewnia poczucie bezpieczeństwa - nikt nie podejdzie do nas od tyłu, a tego kto zbliży się od frontu zdążymy dostrzec i odpowiednio zareagować. Reasumując, cechami, które charakteryzują środowiska przyjazne człowiekowi, są widok i schronienie (kluczowe atrybuty środowiska przodków człowieka). Stwarzają one możliwość uzyskania szerokiej perspektywy, jednocześnie ukrywając obserwatora.

Obecność ławki na cmentarzu sprawia, że automatycznie wzrasta jakość zagospodarowania przestrzennego nekropolii. Polskie społeczeństwo starzeje się. Aby móc odwiedzać bliskich zmarłych, pokontemplować nad grobem, wspominać, pomodlić się nieodzowna wydaje się ławka, na której można by przysiąść oraz zregenerować siły. Miejscami odpowiednimi na ławki są te pod ścianami, osłonięte od tyłu żywopłotami, krzewami. W miejscach takich użytkownicy czują się znacznie lepiej niż w miejscach całkowicie odsłoniętych (patrz: teoria Appletona). Polecane są miejsca z ładnym widokiem, na przykład na kwitnące rośliny, ciekawe wnętrza ogrodowe, rzeźbę sepulkralną, zbiornik z wodą, budynek itp.

Ławki powinny być zlokalizowane zarówno w miejscach nasłonecznionych, jak i ocienionych. Lokalizacja nie może kolidować z ruchem pieszym i ma zapewnić przejazd dla wózka inwalidzkiego.

Cmentarną ławkę powinny cechować:

STATECZNOŚĆ

ŁATWOŚĆ UTRZYMANIA W CZYSTOŚCI

materiały, z których wykonuje się siedziska i oparcia lub powłoki farb, którymi się je pokrywa, powinny być gładkie i łatwo zmywalne, czyli wykazywać niewielką przyczepność w stosunku do równych zanieczyszczeń

ODPORNOŚĆ NA ZNISZCZENIE

ODPORNOŚĆ NA WARUNKI ATMOSFERYCZNE

BEZPIECZEŃSTWO KORZYSTANIA (gładkie powierzchnie, bez ostrych krawędzi)

ANATOMICZNY KSZTAŁT

KOLOR współgrający z paletą kolorów cmentarza (np. z wybarwieniem roślinności lub z barwą innych elementów wyposażenia: pergole, wiaty, oświetlenie), nawiązujący do rysunku posadzki

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 6: Dostępność społeczna (miejsca siedzące)

Strefa wejściowa, reprezentacyjna cmentarza z ławkami ustawionymi na posadzce o atrakcyjnym rysunku, w cieniu rytmicznie nasadzonych jesionów, Częstochowa (woj. śląskie)

Na cmentarzu komunalnym w Częstochowie można skorzystać z wypożyczalni krzesełek

Warstwa 3: elementy przestrzenne

Rekomendacja 7: Tożsamość

Wiele z współcześnie zakładanych cmentarzy to jednoprzestrzenne układy oparte o kwadraturę podziałów, bez nawiązań do architektury wernakularnej, z minimalnym udziałem roślinności, co czyni te obiekty przestrzeniami obcymi, „dla Marsjan”. W związku z tym, badania cmentarzy nie mogą koncentrować się tylko na inwentaryzacji, czy badaniach strukturalnych. Równie ważna jest w ich przypadku sfera znaczeń i wartości oraz odczytanie fenomenu miejsca – stąd rekomendacja by projektując cmentarz pamiętać o kulturze projektowej. **Kultura projektowa*** opiera się na 3 podstawowych zasadach:

- nie szkodzić
- **chronić wartości**
- **tworzyć wartości**

*Kultura projektowa to umiejętne odczytanie i wydobywanie znaczeń miejsca. Aby zachować tożsamość trzeba zachować i odsłonić ukryte piękno, przede wszystkim nie niszczyć wartości przestrzennych, zachować autentyzm...

Królowski J.T. (2004). Architektura a natura Warszawy [w:] Wartości krajobrazu kulturowego Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta, Warszawa, s. 256

Norberg-Schulz Ch. (1979). Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture. New York: Rizzoli.

Tożsamość to genius loci, to związek formy z miejscem. Tożsamość istnieje zawsze i obejmuje przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, ulegając ciągłym zmianom. Nie jest raz na zawsze dana, przeobraża się wraz z miejscem, jego użytkownikami.

Tożsamość wyrasta z określonej kultury, geografii, historii, jest odwzorowaniem procesów, które w nim zachodzą...

Tożsamość cmentarza wyraża się w:

- 1) poszanowaniu dla dziedzictwa kulturowego (np. uczytelnienie związku cmentarza ze świątynią: widokowo, komunikacyjnie, kompozycyjnie)
- 2) stosowaniu środków wyrazu artystycznego, architektonicznego nawiązujących do lokalnego kolorytu, co wyraża się w stosowanych materiałach, paletcie kolorów
- 3) traktowaniu obiektu jako integralnego elementu krajobrazu z jednoczesnym wyeksponowaniem jego wyjątkowości zasadzającej się na sakralnym i społecznym charakterze przestrzeni.

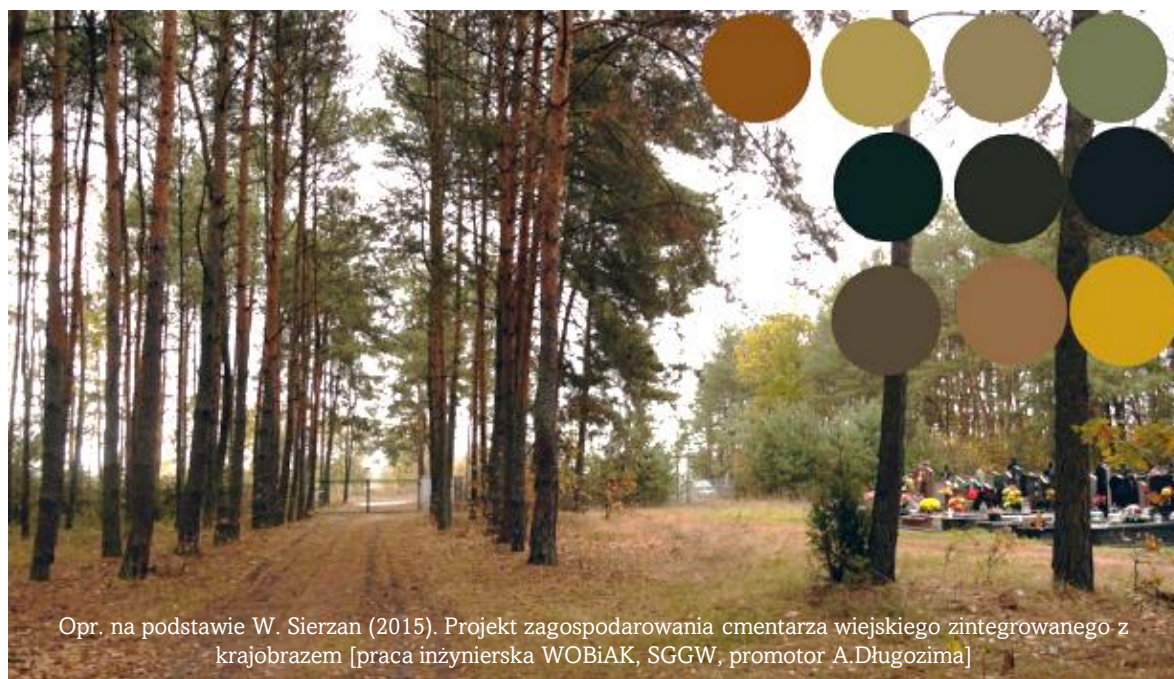

Opr. na podstawie W. Sierzan (2015). Projekt zagospodarowania cmentarza wiejskiego zintegrowanego z krajobrazem [praca inżynierska WOBiAK, SGGW, promotor A.Długozima]

W sposób wyjątkowy, niespotykany w przypadku innych terenów zieleni, cmentarze dotyczą tematyki przemijania, upamiętniania, stąd też dostrzega się w nich szczególną dbałość o kompozycję przestrzenną, dobór gatunków roślin, materiałów, kolorów... Wszystkie te rozwiązania i detale budują bowiem warstwę symboliczną cmentarza. Dlatego przeprowadzając badania istotne jest zwrócenie uwagi na paletę stosowanych barw.

Kolor niosąc konkretny komunikat, może: ujednoczyć, informować, symbolizować, działać na ludzką psychikę. Zgodnie z pragmatyką postępowania proponowaną przez Lancastera (1996) wykonując analizę kolorystyczną cmentarza należy przeanalizować wszystkie elementy na jego terenie oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie wpływające na odbiór wizualny przestrzeni, zarówno te o charakterze przyrodniczym jak i kulturowym (tj. nagrobki, cmentarne alejki, mała architektura, ogrodzenie, brama, roślinność). Dzięki obserwacji, dokumentacji fotograficznej w różnych porach dnia i roku,

analizie materiałów w oparciu o dane dotyczące historii, geografii, tradycji regionu można opracować paletę kolorów proponowaną dla przestrzeni cmentarza z podziałem na kolory bazowe, pomocnicze oraz dekoracyjne, co ma przyczynić się do harmonijnego wkomponowania cmentarza (jego modernizacji, rozbudowy) w krajobraz.

Opr. na podstawie W. Sierzan (2015). Projekt zagospodarowania cmentarza wiejskiego zintegrowanego z krajobrazem [praca inżynierska WOBiAK, SGGW, promotor A.Długozima]

Warstwa 3: elementy przestrzenne

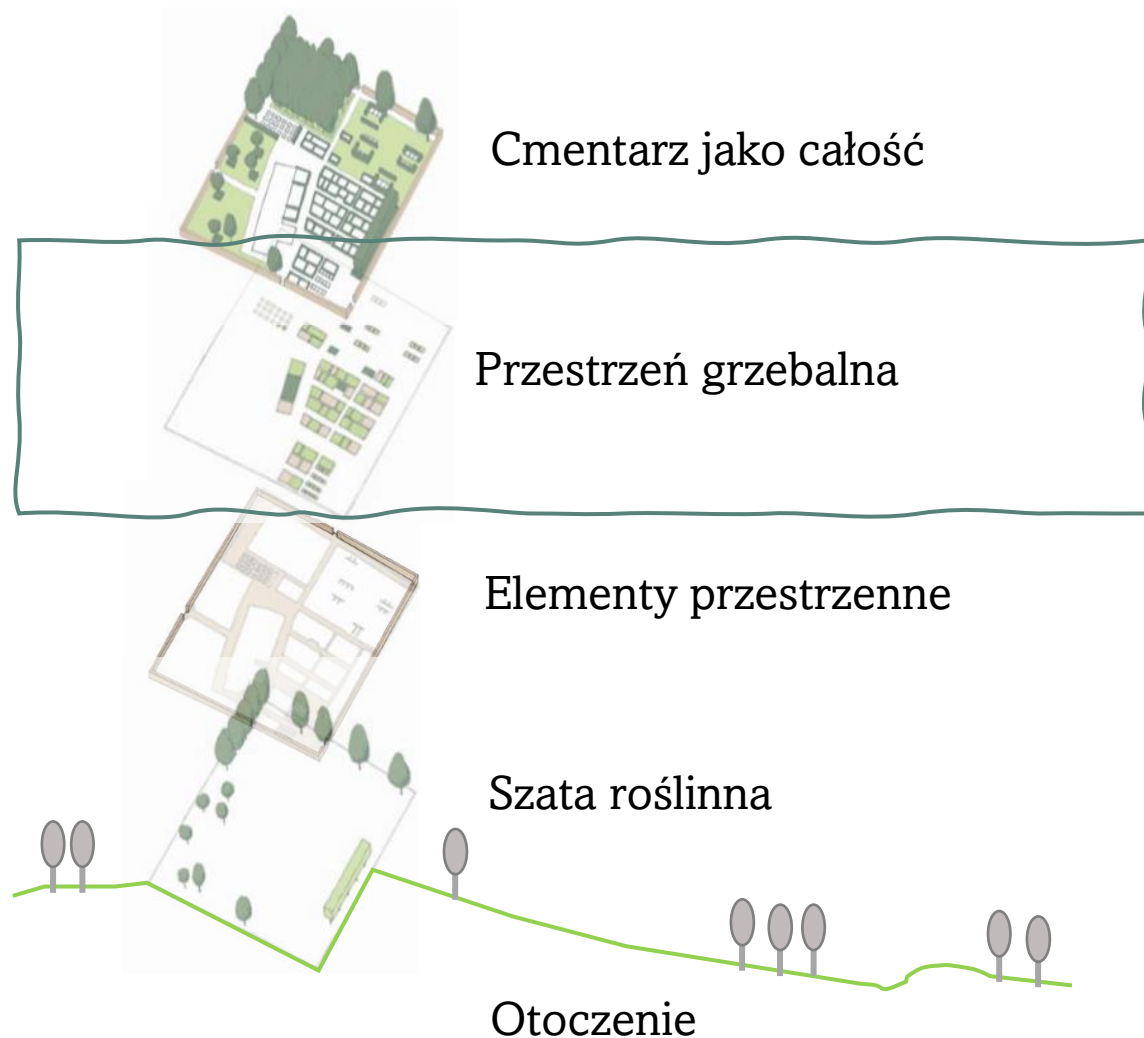
Rekomendacja 7: Tożsamość

Analiza kolorystyczna jako narzędzie pozwalające określić paletę kolorów dominujących w krajobrazie cmentarza a tym samym zaprogramować jego rozwój dostosowując do otoczenia krajobrazowego.

Analiza kolorystyczna dla cmentarza w Czerwińsku nad Wisłą (woj. mazowieckie)

Przechodząc do planowania i projektowania przestrzeni grzebalnej należy mieć na względzie normy społeczno-kulturowe oraz kulturę pochówku.

W Polsce dominująca pozostaje inhumacja (tj. tradycyjne złożenie ciała w trumnie do grobu), ale coraz popularniejsza staje się kremacja, co wpływa na potrzebę różnicowania oferty w ramach powierzchni przeznaczonej pod groby.

Przy organizowaniu powierzchni grzebalnej, zgodnie z dotychczasową praktyką należy przeznaczyć:

- Ok. 60% powierzchni na groby zwykłe bez prawa murowania
- Ok. 10% na pojedyncze rzędy grobów ziemnych lub murowanych
- Ok. 20% na groby rodzinne
- 1-5% na pola lub aleje zasłużonych
- Ok. 5% na pola na urny, kolumbaria.

Choć te szacunki należy każdorazowo zweryfikować uwzględniając m.in. aktualny wskaźnik kremacji dla regionu, liczbę krematoriów działających w regionie.

UCChZ, art. 12:

Zwłoki mogą być pochowane przez złożenie w grobach ziemnych, w grobach murowanych lub katakumbach i zatopienie w morzu. Szczątki pochodzące ze spopielenia zwłok mogą być przechowywane także w kolumbariach.

Jak obliczyć powierzchnię grzebalną cmentarza?

Przewidywana powierzchnia grzebalna = przeciętna roczna liczba zgonów x 23 x 4,5m²

(co powinno stanowić 40-60% powierzchni cmentarza; resztę terenu należy przeznaczyć pod zielen, drogi, place, budynki gosp.-admin., dom przedgrzebowy)

Rekomendacje

-
1. Różnorodność rozwiązań kolumbariowych
  2. Pola urnowe i pola grobowe zadarnione
  3. Ogrody, zagajniki, łąki pamięci
  4. Wzornik nagrobków

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 1: Kolumbaria

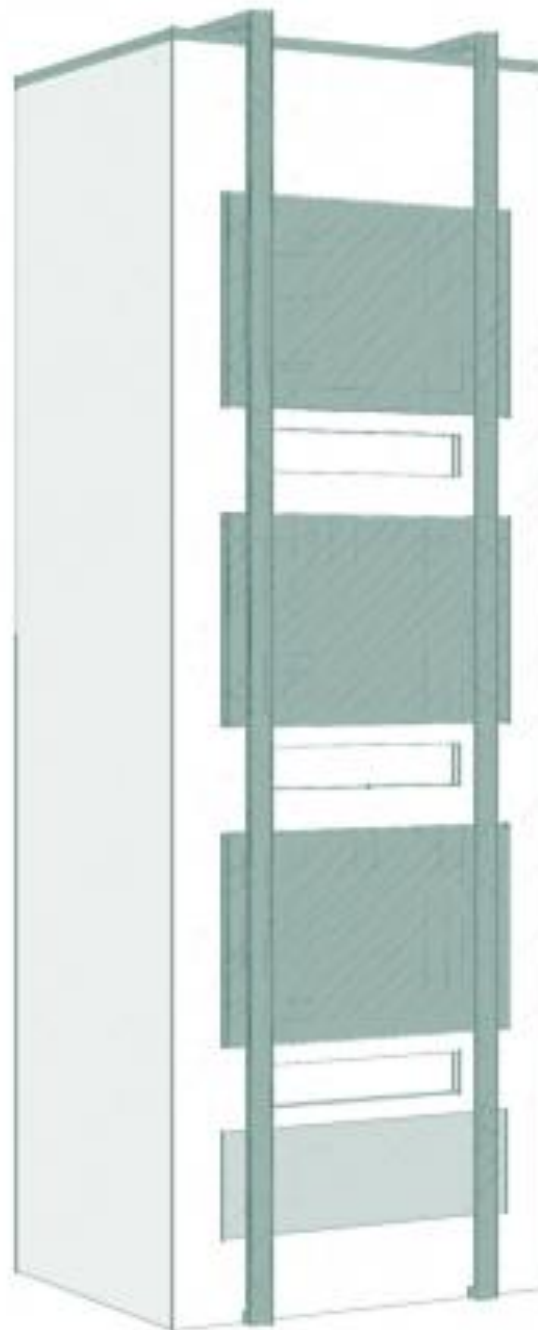
Kolumbarium to termin o łacińskiej etymologii („columba”) i oznacza typ zbiorowego grobowca w formie budowli z niszami do przechowywania urn. Kolumbarium było charakterystyczną formą dla rzymskiej i starochrześcijańskiej architektury grobowej. Jego współczesny kształt to efekt ewolucji rozwiązań upowszechnionych pod koniec XIX wieku, kiedy to w Europie uruchomiono pierwsze krematorium. Wówczas większość urn z prochami zmarłych znajdowała miejsce spoczynku w niszy kolumbarium urządzonego w budynku krematorium lub odrębnym obiekcie, niekiedy w formie ogrodowego pawilonu, altany lub zadaszonej, ale pozbawionej bocznych ścian wiaty. Z biegiem lat zaczęły zarysowywać się różnice pomiędzy Północą a Południem Europy.

Włochy, Austria, południowe landy Niemiec: zwyczaj przechowywania prochów ponad powierzchnią ziemi utrzymuje się do dziś, a służące temu budowle mają istotny wpływ na kształt przestrzenny cmentarzy. Tradycyjny cmentarz okalają kolumbaria – budowle z niszami na urny, będące jednocześnie murem oddzielającym cmentarz od świata zewnętrznego.

Północ Niemiec, kraje skandynawskie: większość prochów trafia w urnie do ziemi, co wynika z tradycji protestanckiej oraz stylu życia nacełowanego na pragmatyzm i ekologię.

Współcześnie katalog rozwiązań kolumbariowych jest bardzo bogaty co wynika m.in. z parametrów urny i niszy kolumbariowej, która powinna mieć następujące minimalne wymiary: 0,4 m głębokości, 0,4 m szerokości i 0,4 m wysokości.

Podczas gdy pola grobowe tradycyjne są niema pozbawione wyposażenia z zakresu małej architektury – przy kolumbariach stają się one istotnym elementem zagospodarowania. Elementami komplementarnymi dla rozwiązań kolumbariowych są niejednokrotnie siedziska, elementy wodne i rzeźbiarskie.

← Opr. na podstawie: Rej M. (2014). Projekt założenia kolumbariów na Cmentarzu Południowym Komunalnym w Antoninowie pod Warszawą [praca inżynierska, WOBiAK, SGGW, promotor: A.Długozima]

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 1: Kolumbaria

	TYP	ŚCIENNE	KOLUMNOWE	DZIEDZIŃCOWE	W BUDYNKACH
CECHA					
Lokalizacja (położenie na cmentarzu)		Wzdłuż ogrodzenia cmentarza, podkreślenie alei głównej	Dowolna	W punktach węzłowych (miejsca przecięcia alejek cmentarza), w miejscach wyizolowanych (jako oazy kontemplacji)	Uzależniona od lokalizacji budynku
Forma przestrzenna		 Antoninów	 Częstochowa	 Kielce-Cedzyna	 Halberstadt
Wysokość		Zwykle wysokie od 2 do 4 kondygnacji nisz	Zwykle wysokie od 2 do 4 kondygnacji nisz	Wyższa niż 4 kondygnacje nisz	Wyższa niż 4 kondygnacje nisz
Elementy towarzyszące		Plac przed kolumbarium, ławka, element wodny, rzeźba, roślinność, trawnik	Plac, na którym usytuowane są kolumbaria, ławka, element wodny, rzeźba, roślinność, trawnik	Plac wewnątrz dziedzińca, ławka, element wodny, rzeźba, roślinność, trawnik	Ławka, element wodny, rzeźba
Częstotliwość występowania na cmentarzach		Najpowszechniej występujący typ	Często	Często	Rzadko, głównie na cmentarzach przy metropoliach, ze względu na małą przestrzeń jaką zajmuje a dużą ilość nisz urnowych, jaką może pomieścić
Znaczenie społeczne		Otwarty, zwykle brak miejsca do zadumy ze względu na dużą ilość nisz obok siebie	Otwarty, ze względu na mniejszą ilość nisz przy sobie, więcej miejsca na zadumę	Zamknięty, wydzielona przestrzeń do zadumy	Zamknięty, zwykle brak miejsca do zadumy ze względu na dużą ilość nisz obok siebie

 Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

 Rekomendacja 1: Kolumbaria

Miasteczko Śląskie (woj. śląskie)

Starorypin Prywatny (woj. kujawsko-pomorskie)

Stargard (woj. zachodniopomorskie)

Strzelce Opolskie (woj. opolskie)

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 1: Kolumbaria

Państwo	Nazewnictwo założeń do deponowania skremowanych szczątków	Zapisy odnoszące się do kremacji
Belgia	Columbarium	Możliwość składania i przechowywania prochów ludzkich na cmentarzach oraz poza nimi; nie ma obowiązku składania skremowanych prochów ludzkich na cmentarzu
Dania	Urnekirkegård	Nie przewiduje się możliwości przechowywania urny w domu. Prochy należy przechowywać w urnie na cmentarzach albo w grobowcu, z oznaczeniem danych osoby pochowanej, czyli nagrobka, albo też na wyznaczonym terenie otwartym
Francja	Columbarium	Wykładnia prawa: każdy człowiek, żywy lub martwy, nie jest czyjąś własnością, skutkiem czego każde przywłaszczenie prochów (np. przechowywanie ich w domu) jest zabronione. Każde miejsce pochówku, czy to prochów czy ciała, musi być swobodnie dostępne i musi znajdować się w przestrzeni publicznej
Niemcy	Friedwälder (las pokoju), Urnenwände, Urnenstelen, Urnenhof, Urnenhaus Gemeinschaftsgrab (wspólnotowy grób zbiorowy)	Obowiązek chowania na cmentarzu (Friedhofszwang/Friedhofspflicht) ciał osób zmarłych lub ciał skremowanych. W konsekwencji nie ma na terenie Niemiec możliwości składania lub przechowywania prochów ludzkich w miejscach innych niż cmentarze
Szwecja	Urngravplats, Askgravplats, Kolumbarier/urnmur, Askgravlund, Minneslund	Obowiązek składania skremowanych prochów ludzkich na cmentarzu. Funkcję cmentarza mogą spełniać również kolumbaria w wyznaczonych kościołach i krematoriach. Inne pochowanie prochów jest możliwe, lecz tylko w formie rozsypania prochów we wskazanym miejscu

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 1: Kolumbaria

Kryterium: prawo do grobu	Z prawem do grobu (Med gravrätt)		Z ograniczonym prawem do grobu (Med begränsad gravrätt)		Bez prawa do grobu (Utan gravrätt)	
	Urngravplats (miejsce na urny; pola pochówek urnowy)	na Askgravplats (miejsce prochy)	na Kolumbarier/ urnmur (budowla urny)	na Askgravlund (zbiorowy grób kremacyjny)	Minneslund (łąka pamięci; prochy we wspólnym obszarze)	
Prawo krewnych do uczestniczenia w pochówku	TAK	TAK	TAK	ZWYKLE	NIE, pochówek anonimowy	
Odpowiedzialność za opiekę nad grobem	Posiadacz pochówku (Gravrättsinnehavaren)	prawa (tzw. Upplåtaren)	Dzierżawca (tzw. Upplåtaren)	Dzierżawca (tzw. Upplåtaren)	Dzierżawca (tzw. Upplåtaren)	Dzierżawca (tzw. Upplåtaren)
Miejsce na dekoracje	Oddzielne	Oddzielne/Zbiorowe	Oddzielne	Zbiorowe	Zbiorowe	
Możliwość przedłużenia prawa do grobu	TAK	TAK	TAK	-	-	
Inskrypcje/liternictwo na grobie	TAK	TAK	TAK	-	-	
Rysunki na grobie	TAK	TAK	TAK	TAK, w wyznaczonych miejscach zbiorowych	w TAK, w wyznaczonych miejscach zbiorowych	

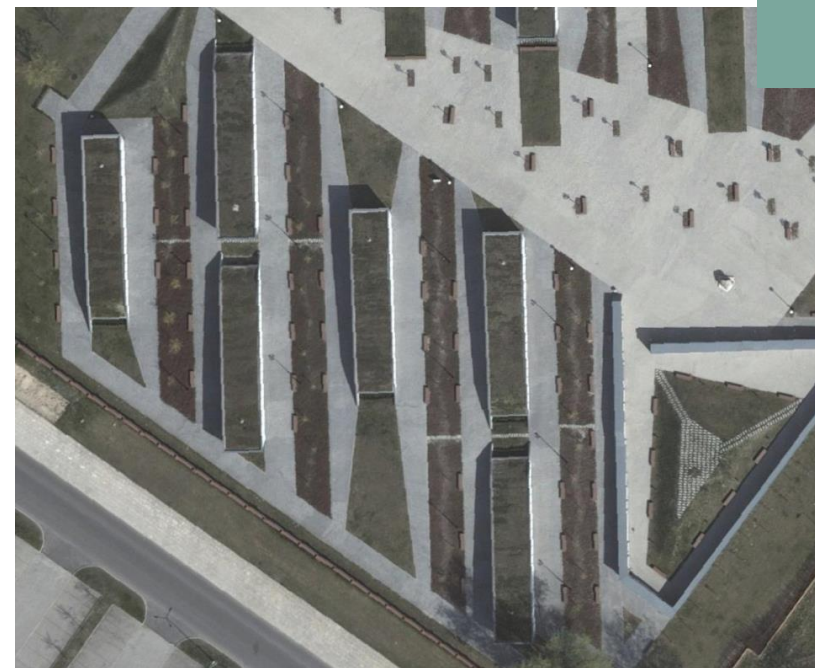
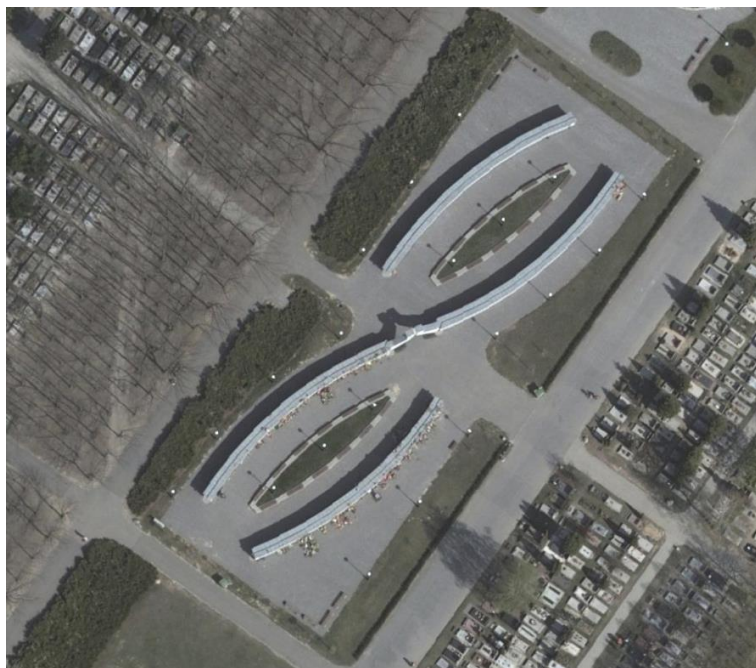
Tab. Zestawienie form upamiętniania zmarłych występujących na szwedzkich cmentarzach

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 1: Kolumbaria

Założenia kolumbariowe występujące na terenie Cmentarza Komunalnego Północnego na Wólce Węglowej, w Warszawie (woj. mazowieckie).

Źródło: zdjęcie MGGP Aero

150

Długozima A. (2020). How might landscapes be better designed to accommodate increasing cremation practices in Europe? Landscape Online, Vol. 87, s. 1-31, link: <https://www.landscape-online.org/index.php/lo/article/view/LO.202087/102>

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 2: Pola urnowe, pola grobowe zadarnione

Stargard (woj. zachodniopomorskie)

Częstochowa (woj. śląskie)

Pola urnowe powstają na polskich cmentarzach na kanwie rosnącej popularności kremacji.

Zgodnie z zapisami Rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie wymagań jakie muszą spełniać cmentarze, groby i inne miejsca pochówku zwłok i szczątków (Dz. U. 2008, Nr 48, poz. 284) (artykuły 10 i 15) groby ziemne pojedyncze, w których składa się urnę powinny mieć długość 0,5 m, szerokość 0,5 m, głębokość 0,7 m, z kolei groby murowane pojedyncze, w których składa się urnę odpowiednio: 0,5 m, 0,5 m, 0,7 m (w porównaniu z wymiarami standardowego pola grobowego uwzględnianie w zagospodarowaniu cmentarza pól urnowych przyczynia się do oszczędności terenu).

Podobny koncept tj. zadarnianie powierzchni można zastosować także do tradycyjnych pól grobowych.

Tak zaaranżowana przestrzeń przyczynia się do redukcji spływu powierzchniowego wód deszczowych, unikania zalegania wody stojącej.

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 2: Pola urnowe, pola grobowe zadarnione

Aby obecność pól urnowych przyczyniała się do kreowania ładu przestrzennego na cmentarzu warto aby zarządcy cmentarzy opracowali obowiązujący wzornik zaaranżowania takiego jednostkowego pola. Na przykładzie cmentarza komunalnego w Częstochowie (woj. śląskie).

Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 3: Ogrody pamięci

Kremacja uznawana jest tak przez badaczy, jak i przez krematystów za rozwiązanie proekologiczne. Wszak jako forma pochówku charakteryzująca się mniejszym zapotrzebowaniem na powierzchnię cmentarną pozwala istotnie zmniejszyć ilość terenów na nowe cmentarze (jeśli na 10 m² grzebie się 4 trumny, to w kolumbarium zajmującym tą samą powierzchnię można by umiejscowić 200 urn), podnieść komfort obsługi mieszkańców w zakresie usług cmentarnych. Kremacja pozwala realizować ideę zachowania ziemi dla żywych. W świetle tych faktów, szczególnie w Szwajcarii, Szwecji, Danii, Wielkiej Brytanii, Holandii, Niemczech, gdzie kremacja wyparła zastosowanie trumien, mamy

do czynienia z „uwalnianiem” terenów zieleni, a olbrzymie areale ziemi stają się miejscami, o dużym potencjale do tzw. ponownego wykorzystania. I tak, obok pól grobowych np. na cmentarzach Ohlsdorf, Luisenstädtische, Wiener Zentralfriedhof powstają kwatery z zielenią użytkową (ogrody wspólnotowe, sady, ogrody sensoryczne).

Długozima A., Kosiacka-Beck E. (2020). How to Enhance the Environmental Values of Contemporary Cemeteries in an Urban Context?, *Sustainability*, 12 (6), 2374

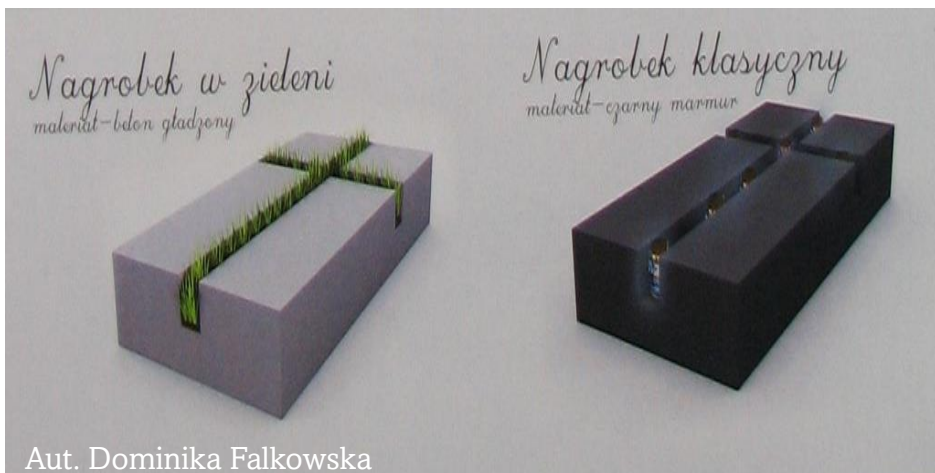
Warstwa 4: przestrzeń grzebalna

Rekomendacja 4: Wzornik nagrobków

Aut. Justyna Osiecka

Aut. Dominika Falkowska

Aut. Grzegorz Kenig

Aby nagrobki (skala, rozwiązania stylistyczne, materiałowe, kolorystyczne) były jak najbardziej dostosowane do charakteru cmentarza, kolorytu regionu warto pracować nad wzornikami współczesnych nagrobków polecanych dla konkretnych nekropoli. Taką inicjatywę podjęły w 2009 roku Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków oraz warszawski oddział Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP) ogłaszając konkurs na projekt współczesnego nagrobka.

Link: <https://zabytki.um.warszawa.pl/sites/zabytki.um.warszawa.pl/files/Wzornik%20nagrobk%C3%B3w%20PDF.pdf>

Warstwa 5: całość (układ przestrzenny)

Cmentarz jako całość

Przestrzeń grzebalna

Elementy przestrzenne

Szata roślinna

Otoczenie

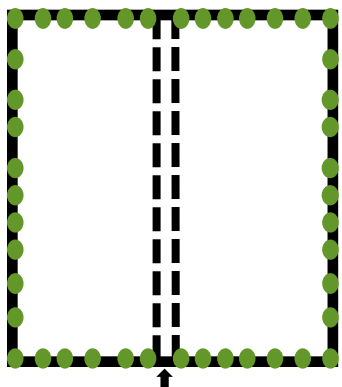
W praktyce konserwatorskiej, planistycznej, projektowej cmentarz należy traktować jako **całość**, na którą składają się zasadniczo trzy elementy: właściwe pochówki, zieleń oraz obiekty naziemne, takie jak: nagrobki i pomniki, kaplice, kostnice, ogrodzenia, bramy, dzwonnice, układ komunikacyjny.

Wszystkie te warstwy zagospodarowania osadzone w otoczeniu krajobrazowym budują genius loci miejsca i determinują jego układ przestrzenny.

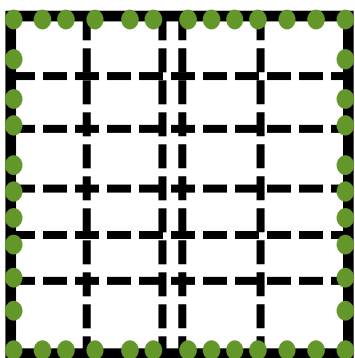
Należy pamiętać, że typ cmentarza (wyznaniowy, komunalny, wojenny) narzuca sposób jego plastyczno-przestrzennego rozwiązania.

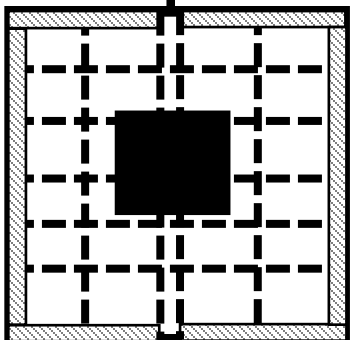
Warstwa 5: całość (układ przestrzenny)

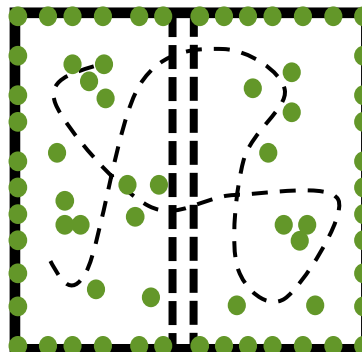
Cmentarze w typie Pól Elizejskich – pierwowzorem takich założeń był weimarski cmentarz Braci Herrnhutów. Charakteryzuje się on pokryciem nawierzchnią trawiastą całej powierzchni grzebalnej. Na tego typu cmentarzach tworzone są wyłącznie groby ziemne, ozdobione jedynie silnie zunifikowanymi mastabami (wszyscy jesteśmy równi wobec Boga) i rozmieszczone w szeregowo rozplanowanych kwaterach. Całość założenia otoczona jest strefą roślinności drzewiastej i kwiatowej, mającej symbolizować, z jednej strony, stawanie się i rozwój, a z drugiej – przemijanie i trwanie. Cmentarze tego typu rozpowszechnione są zwłaszcza w krajach anglosaskich.

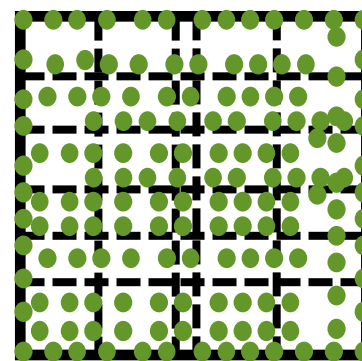
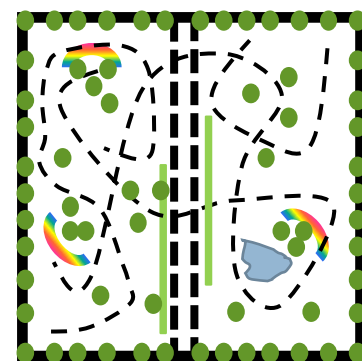
Cmentarze kwaterowe – najczęściej spotykane w Polsce, charakteryzują się podziałem terenu na równe kwatery z rzędowo rozmieszczonymi grobami (podział przestrzeni ad quadratum, tzw. plan ortogonalny). Zielen w formie żywopłotów lub zadrzewień wprowadzana jest wokół kwater. Jako rozgraniczenie rzędów w obrębie poszczególnych kwater są tam sadzone żywopłoty.

Typy kompozycyjne cmentarzy

Cmentarze parkowe – swoim charakterem nawiązują do założeń krajobrazowych przełomu XVIII i XIX w. Kompozycja ich przestrzeni tworzona jest w układzie parków z licznymi osiami widokowymi, otwarciami oraz wnętrzami parkowymi. Wprowadza się w ich przestrzeń wiele artefaktów (pomniki, fontanny, baseny, jeziorka itp.) uatrakcyjniających ten teren. Zielen jest tu elementem dominującym. Bogate obsadzenia drzewami i krzewami oraz rozbudowana sieć drogowa umożliwiają wydzielenie optyczne poszczególnych grobów lub niewielkich grup grobów. Stwarza to poczucie intymności przeżywania śmierci i rozstania dla osób odwiedzających swoich zmarłych. Rozwinięciem tego typu kompozycyjnego są cmentarze „rural cemetery”, dla których protoplastą był Mount Auburn Cemetery.

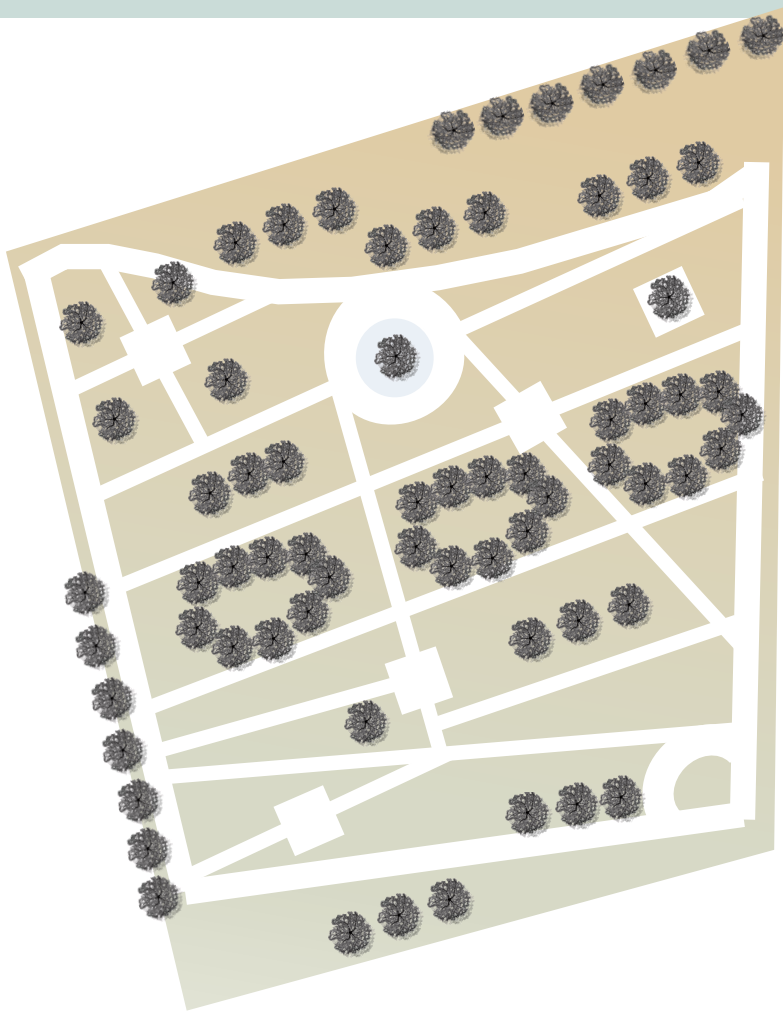

Cmentarze leśne – powstały w wyniku długotrwałych przemian. Zastąpiły ubogie w zielen cmentarze kwaterowe poprzez wprowadzenie roślinności drzewiastej między groby na kwaterach. Takie nekropolie charakteryzują się także obecnością większych polan oraz grup zadrzewień, wśród których nie wprowadza się grobów. Rzędowe rozmieszczenie grobów na kwaterach wymusza także analogiczny charakter wprowadzania drzew i krzewów, stąd całość nabiera leśnego charakteru.

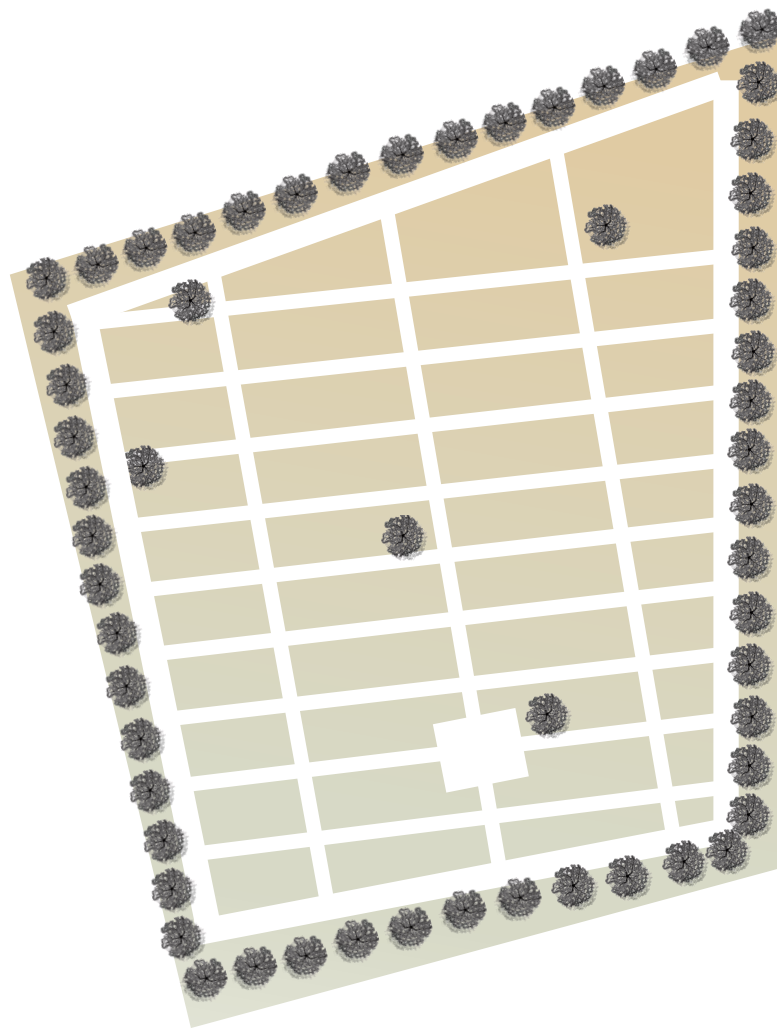

Warstwa 5: całość (układ przestrzenny)

K
R
E
M
A
C
J
A

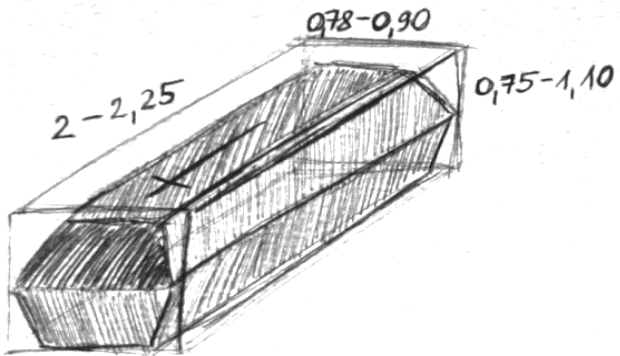
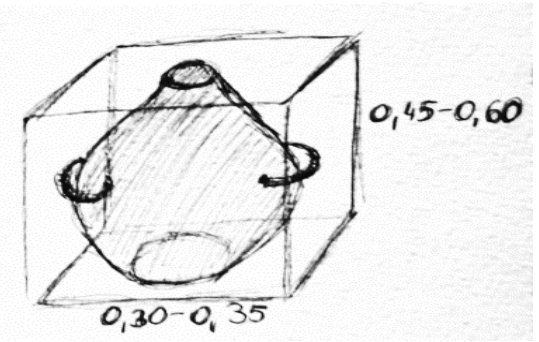
I
N
H
U
M
A
C
J
A

Inhumacja i kremacja – te dwie formy pochówku determinują realizowanie idei cmentarza w odmienny sposób. Pochówek urnowy zajmuje ułamek miejsca potrzebnego dla pochówku trumnowego. W przypadku cmentarzy, na których dominują pochówki tradycyjne układ pól grobowych bazuje na linearności, ortogonalności. Natomiast kremacja stwarza możliwość odejścia od linii prostych i swobodniejszego komponowania obiektów wiecznego spoczynku. Budowa kolumbariów łagodzi problem przepełnionych i nieestetycznych cmentarzy.

Warstwa 5: całość (układ przestrzenny)

	Pochówek grzebalny	Pochówek urnowy
Trumna / urna (wymiary)		
Grób (wymiary)	długość 2,0 m; szerokość 1,0 m; głębokość 1,7 m; odstęp od każdego boku po 0,5 m	długość 0,6 m; szerokość 0,4 m; głębokość 1,0 m; odstęp od każdego boku po 0,5 m
Kwaterna	sztynny, prostokątny układ rzędów, proste aleje	możliwość miękkiego, krzywoliniowego kształtowania układu rzędów, meandrujące alejki
Kompozycja	wielkogabarytowe groby trumnowe utrudniają różnicowanie struktury cmentarza, przy sztywnym układzie zieleni ograniczona do minimum lub jej brak, dominacja nagrobków Cmentarze – miasto umarłych	małogabarytowe groby urnowe pozwalają różnicować strukturę cmentarza przez wprowadzenie dużych przestrzeni zieleni Np. cmentarze – ogrody, cmentarze – parki, cmentarze leśne

1. Projektowanie zintegrowane
2. Etapowanie prac z uwzględnieniem rozwiązań prośrodowiskowych
3. Poszukiwanie inspiracji, wzorców projektowych
4. Cmentarz jako założenie sakralne (analizy sacrum)
5. Cmentarz jako zabytek (opracowanie karty ewidencyjnej cmentarza)

Warstwa 5: układ przestrzenny

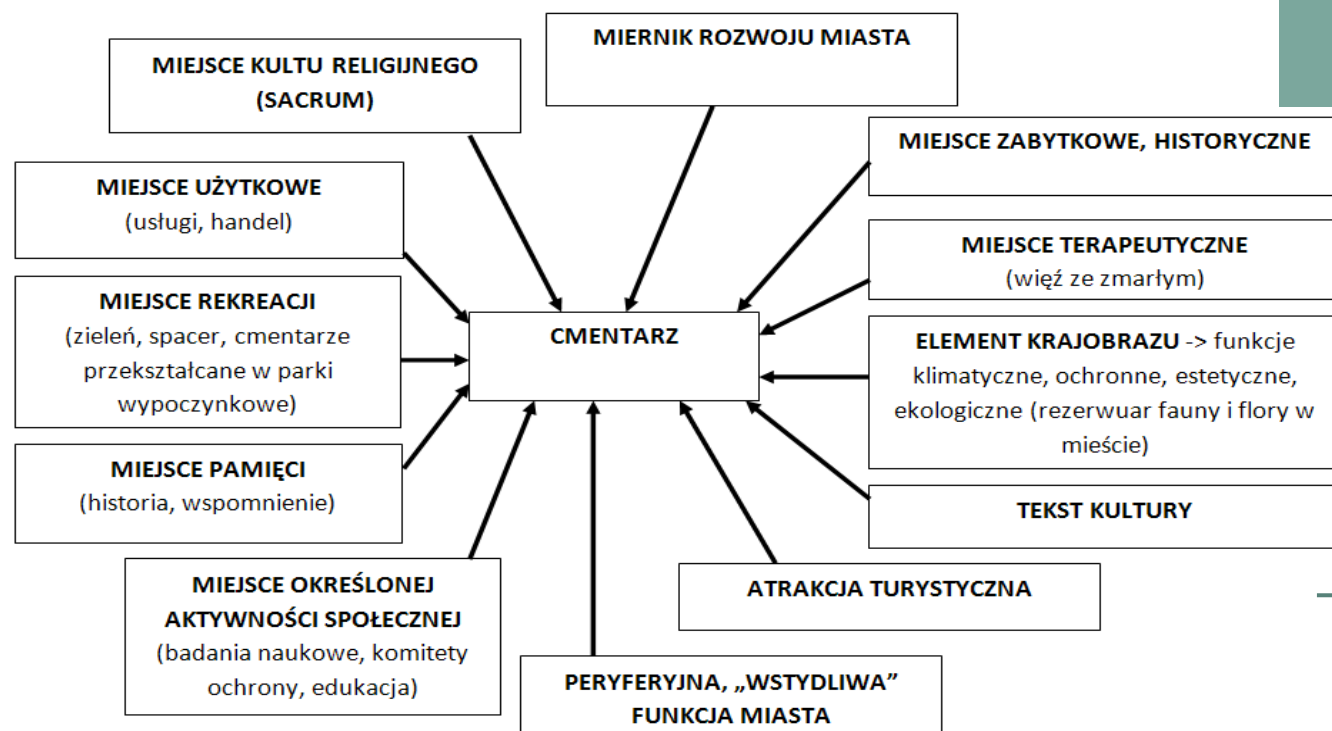

Rekomendacja 1: Projektowanie zintegrowane

Cmentarz jest elementem krajobrazu, świadectwem przeszłości, istotnym elementem dziedzictwa kulturowego i w związku z tym powinien podlegać zasadom projektowania krajobrazowego, zintegrowanego. Taka retoryka koresponduje z rekomendacjami opracowanymi przez UNESCO.

UNESCO (2011) rekomenduje stosowanie podejścia krajobrazowego, które przyczyniłoby się do zachowania tożsamości. Podejście krajobrazowe odnosi się nie tylko do terenu cmentarza, ale także do szerszego kontekstu: formy użytkowania terenu, organizacji przestrzennej, percepcji i relacji widokowych, innych elementów struktury, z uwzględnieniem działań społecznych, wartości przyrodniczych.

Projektowanie krajobrazowe ukierunkowane jest na całościowy, trwały i zrównoważony rozwój. Czerpie z tradycji i percepcji społeczności lokalnych, dlatego w procesie planowania cmentarza, opracowywania koncepcji jego zagospodarowania powinny być następujące aspekty: społeczny, krajobrazowy, przyrodniczy, przestrzenny i komunikacyjny, co przekłada się na podstawowe zasady: **dostępność, spójność** oraz **tożsamość**.

UNESCO (2011). Recommendation On The Historic Urban Landscape. Link: <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 1: Projektowanie zintegrowane

Cmentarz powinien podlegać zasadom projektowania zintegrowanego także ze względu na ich wielowymiarowość, złożony program i rozbudowany zbiór desygnatów definiujących tę przestrzeń

Cmentarz, w myśl przepisów prawa, jest definiowany jako obiekt budowlany, obiekt religijny, teren zieleni oraz przestrzeń publiczna specjalnego przeznaczenia – w związku z tym niezbędna jest praca zespołowa. Tylko dzięki połączeniu warsztatów legislacyjnego, przyrodniczego, społecznego i przestrzennego cmentarz będzie wpisany w lokalne uwarunkowania, będzie chronił i tworzył wartości przestrzenne i realizował podstawowe paradygmaty: tożsamość, dostępność społeczna i spójność krajobrazowa. **Interdyscyplinarne zespoły projektowe** zajmujące się cmentarzami powinny mieć w swoich szeregach architektów, architektów krajobrazu, planistów oraz osoby posiadające doświadczenie i wiedzę w zakresie konsultacji społecznych, legislacji, funkcjonowania branży pogrzebowej, administrowania i zarządzania cmentarzami. Interdyscyplinarność zespołu projektowego

pozwała w sposób wieloaspektowy rozpoznać uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne terenu predestynowanego na cmentarz (wraz z identyfikacją uciążliwości, barier). Co jest nie bez znaczenia biorąc pod uwagę czasochłonność procesu inwestycyjnego (od podjęcia uchwały o założeniu cmentarza aż do oddania inwestycji do użytkowania) oraz kosztochłonność takiego zamierzenia. Zwracają na to uwagę autorzy raportu NIK z 2016 roku. Z kontroli przeprowadzonej na wytypowanych cmentarzach komunalnych wynika, że niewłaściwe rozpoznanie warunków terenowych i nie dostosowanie do nich sposobu zagospodarowania cmentarza wstrzymało inwestycje.

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 1: Projektowanie zintegrowane

ANALIZY UWARUNKOWAŃ ZEWNĘTRZNYCH

- Prognozy demograficzne
- Konsultacje społeczne
- Lokalizacja cmentarza w strukturze przestrzennej miasta
- Lokalizacja cmentarza w programie funkcjonalnym miasta
- Komunikacja (analiza dostępności komunikacyjnej)
- Mapowanie miejsc śmierci
- Studium historyczne z kanonem architektoniczno-urbanistycznym (z uwzględnieniem analizy kolorystycznej)
- Współczesna sztuka cmentarna (baza referencji i rekomendacji projektowych)
- Analiza kompozycji sakralnej

ANALIZY UWARUNKOWAŃ WEWNĘTRZNYCH

- Lokalizacja cmentarza w systemie przyrodniczym z uwzględnieniem warunków hydrogeologicznych
- Ukształtowanie terenu
- Analiza kompozycji z uwzględnieniem studium widokowego
- Analiza formalno-prawna (wypisy, wyrisy z dokumentów obowiązujących na zadanym terenie oraz w jego strefie ochronnej)
- Inwentaryzacja aktualnego zagospodarowania terenu

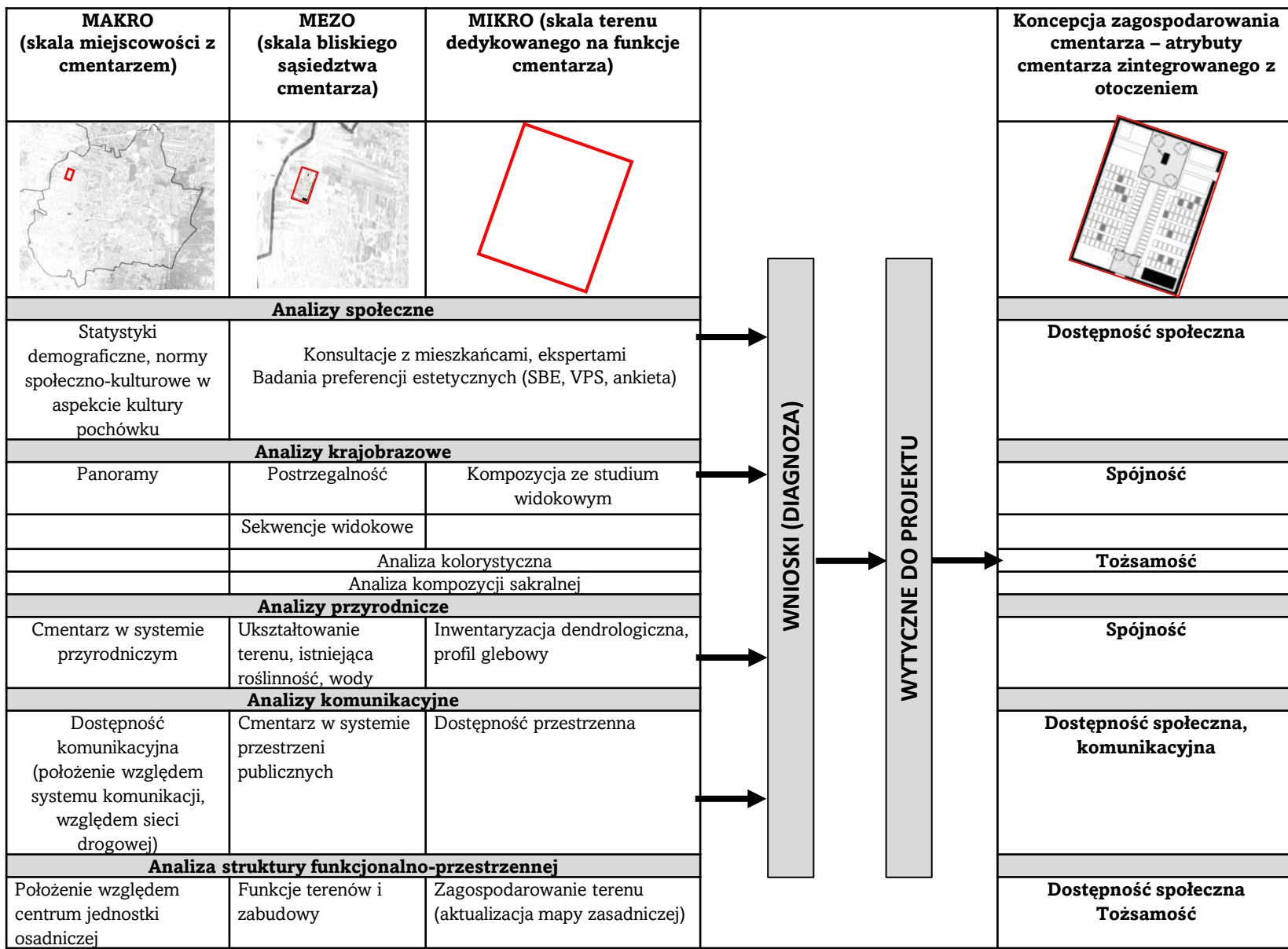
Proponowany zakres analiz pozwalający wykonać studium wykonalności tj. ocenić przydatność danego terenu na cmentarz oraz opracować koncepcję zagospodarowania

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 1: Projektowanie zintegrowane

Prace przedprojektowe i projektowe z dla ułatwienia i czytelniejszego powiązania z kluczowymi paradygmatami (dostępność – spójność – tożsamość) można przyporządkować do zakresów: społecznego, krajobrazowego, przyrodniczego, komunikacyjnego oraz funkcjonalno-przestrzennego. Dobór analiz uzależniony jest od specyfiki miejsca oraz charakteru prowadzonych prac (projekt nowego cmentarza, modernizacja, rozbudowa, rewaloryzacja)...

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 2: Etapowanie prac

Strefa inwestycyjna
nr ew. 1/4 / 4.76 ha

3. Etap
nr ew. 1/4 / 7.32 ha

1. Etap
nr ew. 1/4 / 2.72 ha

2. Etap
nr ew. 1/43 / 5.61 ha

Usługi cmentarne
nr ew. 1/19 / 1.07 ha

Cmentarz zmienia się w czasie, jest trwały, niezbędny do prawidłowego funkcjonowania jednostek osadniczych. M.in. z tych względów rozpatrywany jest w kategoriach dobra wspólnego. Zajmowany przez cmentarz areał, potrzebne do prawidłowego funkcjonowania wyposażenie oraz infrastruktura techniczna determinują czaso- i kosztochłonność tej inwestycji. Z tych powodów rekomendowane jest etapowanie prac.

Cmentarz powinien być zaprogramowany, tzn. że idea projektowa i kompozycja powinny być nadana cmentarzowi na samym początku. Najpierw powinna powstać rama kompozycji w postaci nasadzeń zieleni, gdyż jak zauważono na etapie rozbudowy marginalnie traktowana jest zielen wysoka.

1. ETAP: budowa budynku mieszczącego dom przedpogrzebowy i administrację (miejsce przechowywania zwłok przed pochówkiem, kostnica) oraz budynku ceremonialnego, prace związane z robotami ziemnymi, niwelacją terenu (różnica około 2m), projektem układu komunikacyjnego, który powinien zawierać plac reprezentacyjny, schody z pochylnią, budowa ogrodzenia systemowego wzdłuż działki, które rozrastałoby się wraz z cmentarzem, budowa miejsc postojowych i organizacji parkingu, przyłączy, przygotowanie miejsc pochówku

Rozbudowa cmentarzy w Polsce

Cmentarze znajdują się na terenie całej Polski, w sąsiedztwie każdej większej jednostki osadniczej i dotyczą każdego człowieka. W związku z tym stanowią kluczowy komponent przestrzeni i należy je uwzględnić w zagospodarowaniu osiedli ludzkich.

ANNA DŁUGOZIMA

Biorąc pod uwagę wspomnianą powszechność ich występowania oraz trwałość funkcji terenu – problematyka budowy nowych oraz rozbudowy istniejących cmentarzy powinna być przedmiotem zainteresowania ogółu społeczeństwa. Zwłaszcza, że według prognoz Eurostat oraz raportu GUS współczynnik obciążenia osobami starszymi (liczba osób

cmentarz rzymskokatolicki w Wasilkowie w 2002 roku został wpisany do rejestru zabytków przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Widok na poszerzoną przestrzeń (wykarczowany teren i utwardzona część)

w wieku 65 lat lub więcej przypadająca na 100 osób w wieku 15–64 lata) do roku 2050 ulegnie podwojeniu. Wzrost tego miernika doprowadzi, że proces starzenia się populacji w Europie będzie postępował. Konsekwencją tego stanu będzie wzrastający współczynnik zgonów i dynamiczny wzrost zapotrzebowania na przestrzeń grzebalną.

Cmentarze stale zapewniają się, na niektórych brakuje już miejsc na nowe pochówki. Powiększenie cmentarza jest więc sprawą bardzo pilną. Przeszkodą w planowaniu inwestycji jest brak odpowiednich terenów spełniających warunki określone w przepisach prawnych. W związku z tym, podejmowane są wysiłki na rzecz powiększenia cmentarzy użytkowanych.

W ostatnich latach rozbudowane zostały m.in. obiekty w Elblągu, Kazimierzy Małej, Kielcach-Cedzynie, Kluczborku, Kosakowie, Krakowie-Batowicach, Mętkowie, Międzyzdrojach, Mikołajkach, Morągu, Myśliborzu, Opolu-Półwsi, Polkowicach, Rzeszowie-Wilkowyl, Szczytnie, Świdniku, Świętochłowicach, Świnoujściu-Przyttrze, Trzciance, Wadowicach, Wasilkowie...

Bez względu na to czy jest to cmentarz komunalny, czy wyznaniowy, położony na wsi, czy w mieście – prędzej czy później mierzy się z problemem deficytu wolnej przestrzeni na pochówki.

W niniejszym tekście przybliżona zostanie problematyka rozbudowy cmentarzy i próba znale-

Cmentarz w Wasilkowie

zienia odpowiedzi na kilka frapujących pytań: Jakiego kroki należy podjąć, aby z sukcesem powiększyć przestrzeń cmentarza? Jakich błędów należy unikać? Jak działać, aby rozszerzenie cmentarza przyczyniło się do osłabnięcia ładunku przestrzennego?

Rozbudowa cmentarza jest również skomplikowanym działaniem, jak jego zakładanie. Obejmuje roboty ziemne (wraz z ukształtowaniem terenu), roboty drogowe (wykonanie dróg, schodów terenowych, placów gospodarczych, zabezpieczenie skarp przed osuwaniem się oraz erozją gruntu), budowę infrastruktury technicznej (kanalizacji deszczowej, sieci wodociągowej, oświetlenia), montaż elementów małej architektury (ławki, ogrodzenie, punkty czerpania wody), jak również prace w obrębie zieleni (wykonanie trawników, nasadzenia drzew i krzewów oraz ich pielęgnacja). Niejednokrotnie (w zależności od aktualnej struktury pokrycia terenu i jego ukształtowania) rozbudowa wiąże się dodatkowo z robotami demontażowymi i rozbiórkowymi, jak również z pracami konstrukcyjnymi (wykonanie murów oporowych). Nie da się ukryć, że rozbudowa generuje liczne zadania inwestycyjne, co wymaga doskonałej organizacji pracy i interdyscyplinarnego podejścia. Nie bez kozery rozbudowa cmentarzy zaliczana jest do działań tzw. planowania zintegrowanego. Wszak wykazać się trzeba znajomością przepisów prawa, wiedzą geotechniczną, z zakresu architektury krajobrazu, inżynierii środowiska, czy planowania przestrzennego. I tak, przy rozszerzaniu cmentarza uwzględ-

nić należy: wykup gruntów, wycofanie drzewostanu (w tym karczowanie i plantowanie), nadsypanie terenu dla umożliwienia pochówków, wygrodenie terenu, utwardzenie podjazdów, wykonanie przejść z cmentarza istniejącego na teren jego rozbudowy i elementów komunikacji wewnętrznej, uzbrojenie terenu (wodociąg, elektryczność), ewentualną realizację elementów kubaturowych (dom przedpogrzebowy, kaplica, kostnica) przy zachowaniu, podkreśleniu atrybutów historycznej części cmentarza.

Procedura rozbudowy krok po kroku

Podobnie jak zakładanie cmentarza, także i jego rozszerzanie należy do zadań własnych gminy (w przypadku cmentarza komunalnego) lub właściwych władz kościelnych (w przypadku cmentarza wyznaniowego). Zgodnie z zapisami art. 1 i 3 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmar-

łych z dn. 31 stycznia 1959 roku rozszerzenie cmentarza może nastąpić na terenie przeznaczonym na ten cel w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego po uzyskaniu zgody właściwego inspektora sanitarnego. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (w dalszej części tekstu używany skrót mpzp) jest podstawowym dokumentem, który ustala przeznaczenie terenu, zasady zagospodarowania i warunki zabudowyw sposób zgodny z wymogami ładunku przestrzennego oraz wymaganiami wynikającymi z przepisów odrębnych.

Dla zamierzenia budowlanego (a za takie, zgodnie z zapisami ustawy Prawo budowlane, jest uznawany cmentarz) miejscowy plan zagospodarowania jest obowiązkiem, a więc nie jest możliwa realizacja inwestycji – rozbudowy cmentarza jedynie na podstawie decyzji o warunkach zabudowy, nawet jeśli ta została wydana w czasie obowiązywania planu. Najpierw należy wystąpić z wnioskiem o powiększenie cmentarza, co stanowi podstawę do opracowania mpzp. Następnie zostaje przeprowadzona analiza zasadności przystąpienia do sporządzenia mpzp i stopnia zgodności przewidywanych rozwiązań mpzp związanych z rozbudową cmentarza z ustaleniami Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Na podstawie rzeczowej analizy wójt/burmistrz/prezydent miasta stwierdza, czy sposób zagospodarowania terenu objętego uchwałą jest zgodny z ustaleniami obowiąz-

Cmentarz komunalny w Rymaniu. Widok na rozbudowaną część wyposażoną w utwardzone ciągi komunikacyjne, oświetlenie, ogrodzenie oraz kontener na odpady

zującego studium, w którym na przedmiotowym obszarze wskazano kierunki przeznaczenia jako teren „ZC” (czyli zgodnie z nomenklaturą ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym „teren cmentarzy”). Dla mpzp wymagane jest przeprowadzenie strategicznej oceny oddziaływania na środowisko (jest to tzw. prognoza oddziaływania na środowisko). Sporządzenie prognozy jest spełnieniem obowiązku prawnego wynikającego z ustawy z dnia 3 października 2008 roku o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Celem prognozy jest określenie charakteru prawdopodobnych oddziaływań na środowisko przyrodnicze, które mogą być spowodowane realizacją nakazanych lub dopuszczonych przez plan sposobów zagospodarowania i użytkowania terenu. Przed uchwaleniem mpzp sporządzana jest także ekspertyza hydrogeologiczna możliwości rozbudowy cmentarza, która określa przydatność terenu i zakres możliwości jego wykorzystania.

Niezwykle ważne jest myślenie perspektywiczne i przystąpienie do opracowania mpzp dla rezerwy terenu na cmentarz wcześniej, ponieważ wolne tereny w otoczeniu cmentarza mogą zostać wchłonięte przez rozwijające się w sąsiedztwie firmy usługowo-produkcyjne.

Po uchwaleniu mpzp przystępuje się do opracowania projektu budowlanego. Podstawę do opracowania takiego projektu stano-

Rozbudowa cmentarza jest równie skomplikowanym działaniem, jak jego zakładanie. Obejmują roboty ziemne, roboty drogowe, budowę infrastruktury technicznej, montaż elementów małej architektury, jak również prace w obrębie zieleni

Cmentarz komunalny w Rymaniu – stara i nowa, jeszcze nieużytkowana część obiektu

wią: umowa zlecenie, podkład sytuacyjno-wysokościowy w skali 1:500, inwentaryzacja terenu (w tym głównie zieleni), wizja lokalna, wyrys i wypis z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Rozbudowa cmentarza a pierwotna kompozycja przestrzenna

W kontekście rozbudowy cmentarza pojawia się także pytanie czy przestrzeń o którą obiekt się powiększy powinna nawiązywać do istniejącego i funkcjonującego już cmentarza? Czy aranżacja tej nowej części ma stanowić kontynuację pierwotnej koncepcji przestrzennej? Na powiększenie istniejącego cmentarza przeznaczają się tereny nieużytków, gruntów rolnych, ale często są to także lasy (np. Międzyzdroje). Wydawać by się mogło, że różna struktura pokrycia, charakter terenu wpływa na kompozycję przestrzenną powiększanego cmentarza. Nic bardziej mylnego.

Kiedy przyjrzymy się z lotu ptaka rozbudowanym cmentarzom położonym czy to w krajobrazie wiejskim (np. Kazimierza Mała, Ryman), miejskim (np. Opole-Półwieś), leśnym (np. Kędzierzyn-Koźle), bądź otwartym (np. Kielce-Cedzyna) zauważamy unifikację rozwiązań: regulama, najczęściej szachownicowa (ortogonalna) siatka ciągów komunikacyjnych pomiędzy którymi wydzielono pola grobowe, wprowadzono oświetlenie oraz zielen. Często obserwuje się rozdźwięk pomiędzy starą a nową częścią cmentarza,

która przejawia się najczęściej niewielkim udziałem zieleni wysokiej na cmentarzu rozbudowanym (np. patrz rozbudowa cmentarza komunalnego w Koszalinie).

Rozbudowa cmentarza a strefa sanitarna

Na przykładzie cmentarzy w Tykocinie, czy Wasilkowie, dać, że otoczenie cmentarza, zwłaszcza zaś jego strefa sanitarna na etapie rozbudowy nastęrcza urzędnikom i biurom projektowym nie lada problemów. Aby umożliwić powiększenie istniejącego cmentarza grzebalnego w Tykocinie należało sporządzić mpzp. Gmina Tykocin nie posiadała stosownego aktu prawnego, w związku z tym uchwaliła go w 2017 roku, ale rozstrzygnięciem nadzorczym Wojewody Podlaskiego uchwała nr XXX/222/2017 Rady Miejskiej w Tykocinie z dnia 19 czerwca 2017 roku w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego cmentarza w Tykocinie została uchylona. Dlaczego? Otóż, w miejscowym planie uwzględniono jedynie strefę sanitarną 50m, zupełnie ignorując ustalenia odnoszące się do stref w zasięgu 50–150 m. Nieuwzględnienie pełnego obszaru strefy ochrony sanitarnej cmentarza w planie miejscowym (tj. w granicach obszaru objętego tym planem) stanowi naruszenie przepisu art. 15 ust. 2 pkt 9 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, który nakazuje obligatoryjnie określić w planie miejscowym szczególne warunki zagospodarowania terenów oraz ograniczenia w ich użytkowaniu.

W uzasadnieniu Wojewoda Podlaski przywołuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 2011 roku, że „lokalizacja cmentarza nie ogranicza się do terenu, na którym znajdować się będzie strefa grzebalna, lecz obejmuje również obszar strefy ochrony sanitarnej” (sygn. akt II OSK 1624/11). W związku z tym, postanowienia planu powinny przybrać takie brzmienie, by w zasięgu 50 m od granicy terenu cmentarza istniał bezwzględny zakaz lokalizacji zabudowy i innych obiektów wskazanych w rozporządzeniu Ministra Gospodarki Komunalnej w sprawie określenia, jakie tereny pod względem sanitarnym są od-

powiednie na cmentarzu, natomiast w zasięgu od 50 do 150 m od tej granicy taka zabudowa powinna być przez miejscowy plan wykluczona, w razie gdy teren ten nie posiada sieci wodociągowej, do której podłączone byłyby budynki korzystające z wody.

Błąd tej samej natury był przyczyną stwierdzenia nieważności uchwały Nr IX/57/15 Rady Miejskiej w Wasilkowie z dnia 28 maja 2015 roku w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru miasta Wasilkowa (w tym dla terenów przeznaczonych pod powiększenie cmentarzy wyznaniowych: rzymskokatolickiego i prawosławnego).

Rozbudowa cmentarza a jego zabytkowy charakter

Wszelkie prace podejmowane w granicach terenu objętego ochroną konserwatorską i w jego otoczeniu ekspozycyjnym wymagają uzgodnienia z właściwym miejscowo wojewódzkim konserwatorem zabytków. I znowu przykład cmentarza w Tykocinie. Oczywiście w planie uchwalonym 18 października 2018 roku (uchwała nr XLII/302/2018) unikięto wytkniętych rok wcześniej błędów, o których była mowa powyżej. Jednak stwierdzona nieważność miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego z 2017 roku w rozstrzygnięciu nadzorczym Wojewody Podlaskiego spowodowała, że w uchwale z 2018 roku skoncentrowano się na strefach sanitarnych znacznie uzupełniając inne dyspozycje funkcjonalno-przestrzenne.

Okrojono zwłaszcza te nakazy i zakazy, które odnosiły się do kompozycji przestrzennej rezerwy terenu i powiązań tej przestrzeni z zabytkowym zespołem. Przykładowo, w uchwale z 2017 roku znalazła się dyspozycja o zagospodarowaniu zielenią nowej części cmentarza do czasu wprowadzenia pochówków. Jednak zrezygnowano z niej rok później, w zmienionym miejscowym planie. W uchwale z 2017 roku jest mowa o minimum 30% powierzchni biologicznie czynnej, zaś w zapisach obowiązujących obecnie ma ona stanowić 20% powierzchni cmentarza. Mniej szczegółowe są także zalecenia odnoszące się do cha-

Rozbudowany cmentarz komunalny w Kielcach-Cedzynie. Nowa część to kompletna, współczesna kompozycja przestrzenna, która składa się z ogrodzenia i bram, oświetlenia, monumentalnych portali, ciągów komunikacyjnych, różnorodnej oferty w zakresie pol grobowych (kolubaria, groby urnowe, groby tradycyjne), krzewy zimozielone

rakteru zieleni. Z wielką empatią do zabytkowego dziedzictwa sepułkralnego podeszli autorzy uchwały mpzp dla cmentarza w Wasilkowie. Uwzględniono w tym dokumencie m.in. zapis dotyczący charakteru ogrodzenia („w ogrodzeniu istniejącego cmentarza, w części styczącej do terenów projektowanych pod jego rozbudowę, należy wykonać bramy umożliwiające komunikację wewnętrzną; wielkość i lokalizację bram należy uzgodnić z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków”).

Rekomendacje

Niejednokrotnie definiując cmentarz nawiązuje się do narracji traktującej cmentarz jako całość, na którą składają się: 1) przestrzeń grzebalna (z uwzględnieniem przestrzennych form upamiętnienia), 2) szata roślinna oraz 3) obiekty architektoniczne wraz z układem komunikacyjnym. To podejście jest doskonałe, aby zaprezentować rekomendacje dla rozbudowy cmentarza w Polsce. Oczywiście wszystkie dyspozycje funkcjonalno-przestrzenne (nakazy, zakazy) odnoszące się do planowanej rozbudowy powinny być usystematyzowane w mpzp.

treść zapisów w planie jest bardzo różnicowana. Od dokumentów, które w sposób szczegółowy, z wielką wnikliwością kontekstu, lokalnych uwarunkowań podchodzą do planowania cmentarza (np. patrz zapisy mpzp rozbudowy cmentarza komunalnego w Międzyzdrojach) po zapisy bardzo lakoniczne, stwarzające dużą swobodę i pole do interpretacji zapisów (np. patrz zapisy mpzp rozbudowy cmentarza w Dulowej, czy Tykocinie).

1. Układ komunikacyjny cmentarza (układ przestrzenny) i obiekt kubaturowe

Zagospodarowanie terenu planowanej rozbudowy cmentarza należy realizować w nawiązaniu do istniejącego, użytkowanego obiektu. Należy inwestycję traktować jako kompleksowe założenie z towarzyszącą zielenią (o charakterze parkowym), ze szczególnym uwzględnieniem zapewnienia wewnętrznych powiązań komunikacyjnych i przestrzennych z istniejącym cmentarzem.

W zapisach zawartych w uchwalonych mpzp dla rozbudowanych cmentarzy można znaleźć wymogi utrzymania istniejącej alei na terenie starego cmentarza jako tzw. alei

głównej oraz jej kontynuowanie na terenie ustalonym dla rozbudowy cmentarza (patrz mpzp dla cmentarza w Mętłowie).

Nadrzędną ideą powinno być wykreowanie zespołu cmentarnego, co oznacza że stara i nowa część cmentarza powinny być spójne. Budowanie spójności przestrzeni cmentarza następuje nie tylko za pośrednictwem siatki kompozycji (układu komunikacyjnego), ale także detalu, tworzywa i kolorystyki. Przykładowo, ogrodzenie rozbudowywanej części cmentarza należy wykonać w nawiązaniu do kolorytu i materiału ogrodzenia istniejącego cmentarza (oczywiście przy spełnieniu wymagań wynikających z przepisów odrębnych dotyczących m.in. wysokości ogrodzenia) (patrz mpzp dla cmentarza w Mętłowie).

Wśród zapisów dla rozszerzenia cmentarza powinny znaleźć się te odnoszące się do terenów usług przycmentarnych (drobnego handlu i administracji), zezwalające na uruchomienie domu przedpogrzebowego, kaplicy, kostnicy, pomieszczeń obsługi technicznej i gospodarczej. W kontekście obiektów architektury na etapie opracowywania mpzp należy określić parametry takie jak: wysokość zabudowy, szerokość elewacji budynków, kształt bryły budynków, geometria dachu, pokrycie dachu, materiał elewacyjny, kolorystyka materiałów wykończeniowych budynków, usytuowanie budynków na terenie.

Czynnikami, który determinuje układ przestrzenny cmentarza jest ukształtowanie terenu. Aby areał o który powiększa się cmen-

tarz miał plan topologiczny tj. jak najbardziej zbliżony do naturalnej rzeźby terenu, przebiegu warstw i by uniknąć zupełnego zniwelowania terenu w dokumentach planistycznych zawrzeć można stosowne dyspozycje. Przykładowo, w mpzp dla cmentarza w Międzyzdrojach nakazano, by po zakończeniu planowanych inwestycji doprowadzić do naturalnego ukształtowania rzeźby terenu oraz odtworzyć wartości przyrodnicze użytkowe zniszczonej w miejscach nie podlegających zainwestowaniu ziemi, łącznie z glebą i rzeźbą terenu".

2. Szata roślinna

Inwestor planujący rozbudowę cmentarza, aby uniknąć efektu tzw. „wygonu” powinien wykonać przynajmniej ramowych nasadzeń zieleni w terminie poprzedzającym funkcjonowanie cmentarza. Można także, jeśli cmentarze są rozszerzane na gruntach zalesionych (np. rozbudowa cmentarza w Pionkach, Kędzierzynie-Koźlu), sukcesywnie, w miarę postępu organizacji kwater grzebalnych usuwać drzewa z pozostawieniem najwartościowszych okazów. W uchwalanych mpzp warto także uwzględnić następujące zapisy odnoszące się do zieleni i wartości przyrodniczych cmentarza:

- zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin lub zwierząt wraz z siedliskami ekosystemów;
- wykonanie szczegółowej inwentaryzacji zieleni przed rozpoczęciem jakichkolwiek prac rozbudowy cmentarza i budowy funkcji towarzyszących;

Nadrzędną ideą powinno być wykreowanie zespołu cmentarnego, co oznacza że stara i nowa część cmentarza powinny być spójne

- minimalna ingerencja w drzewostan, niezbędna dla realizacji planowanych funkcji, z pozostawieniem najstarszych i najbardziej wartościowych drzew (patrz mpzp dla cmentarza w Międzyzdrojach);
  - wprowadzenie w granicach terenu cmentarza bogatego programu zieleni, z zastosowaniem gatunków drzew i krzewów o wysokich walorach ozdobnych, przy zapewnieniu co najmniej 50% udziału zieleni zimozielonej (patrz mpzp dla cmentarza w Mętłowie).
- W aspekcie aranżowania szaty roślinnej na rozbudowanym cmentarzu ciekawie prezentują się ustalenia dla cmentarza w Elblągu „Dębicy” tj. założenie oczek wodnych, parku przycmentarnego oraz licznych powierzchni zadrzewionych.

3. Przestrzeń grzebalna

W kontekście zaleceń dla pól grobowych szczególnie ciekawe są te, które poza tradycyjnymi, inhumacyjnymi formami pochówków gwarantują miejsce dedykowane dla skremowanych szczątków tj. pola urnowe, kolumbaria. Wartościowe są te rozwiązania, które z jednej strony pozwalają na stworzenie unikalnej, dostosowanej do toposu miejsca kompozycji przestrzennej i jednocześnie gwarantują efektywne wykorzystanie terenu (np. zapis by kształtować skarpy ziemne przy wprowadzaniu zieleni ozdobnej jako wspólnej dla starej i nowej części cmentarza przy wprowadzeniu muru oporowego zapewniającego możliwość częściowego wykorzystania jako kolumbarium). ◉

Rozbudowa cmentarza w Barczewie – wyznaczenie nowych ciągów komunikacyjnych

Na **dokumentację projektową cmentarza** składa się plan zagospodarowania terenu, który podlega zatwierdzeniu przez organ państwowego nadzoru budowlanego w trybie przewidzianym dla zatwierdzenia planów realizacyjnych. Ma on charakter wiążącej dyrektywy dla urzędnika cmentarza i wykorzystywania miejsc pod poszczególne rodzaje grobów, położenie dróg prowadzących do pól grzebalnych oraz dla urzędnika części gospodarczej, domu pogrzebowego i zadrzewienia.

Projekt budowlany służy uzyskaniu ostatecznej decyzji o pozwoleniu na budowę i musi być zgodny z Rozporządzeniem Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego.

Na dokumentację projektową składają się także branżowe projekty wykonawcze. W szczególności powinny one obejmować następujący zakres:

- projekt zagospodarowania placu budowy,
- projekty wykonawcze architektury rzuty i przekroje w skali 1:50, poszczególnych obiektów zawierające ostateczne wersje: rzutów poziomych, przekrojów pionowych, rysunków elewacji i widoków, rysunków detali architektonicznych,
- projekty wykonawcze wszystkich instalacji występujących w obiekcie,
- projekty wykonawcze sieci wod.-kan. i kanalizacji deszczowej na działce, projekty makroniwelacji i gospodarki masami ziemnymi i dotyczące wykonania robót ziemnych,
- projekty dróg, parkingów i innej komunikacji,
- projekt zieleni.

Rozbudowany cmentarz w Mrągowie

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 3: Poszukiwanie inspiracji

W kontekście projektowania cmentarza istotną determinantą wpływającą na jego kompozycję przestrzenną oraz wyposażenie są historia sztuki ogrodowej (cmentarnej) oraz współczesne tendencje. W tym celu rekomenduje się przeprowadzenie analiz układów przestrzennych cmentarzy w sąsiedztwie projektowanego terenu oraz zapoznanie się z współczesną sztuką sepulkralną, wzornictwem dedykowanym dla przestrzeni cmentarzy. Warto także przeanalizować wzorce przestrzenne w tym zakresie (atrakcyjne cmentarze budowane w XXI wieku, jak i cmentarne ikony o dawniejszej proweniencji). Przystępując do projektowania warto opracować bazę referencyjną (katalog cmentarzy stanowiący inspirację dla zespołu

projektowego). Taki katalog jest także sugestywną informacją dla władz lokalnych, urzędników oraz mieszkańców – wizualizuje bowiem spodziewany efekt realizacji przedsięwzięcia.

Atrakcyjny cmentarz komunalny przyczyni się do: częstszego wykorzystywania jego infrastruktury przez mieszkańców, rozwoju społeczno-gospodarczego miasta. Cmentarz coraz częściej jest postrzegany jako istotny element zagospodarowania, budujący kulturę przestrzeni czy wizerunek miasta, dlatego tak ważna jest jego atrakcyjna forma przestrzenna.

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

Cmentarz jest wyjątkowym obiektem, w którym na równi chronimy jego wartości niematerialne i materialne:

„**SACRUM**” humanistyczną cechą poszanowania grobów

„**ARCHIWUM**” materialny zapis historii

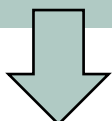
„**MUZEUM**” artystyczno – architektoniczny dokument stylów i dzieł twórców

„**KRAJOBRAZ**” wartości przyrodnicze oraz powiązania z układem osadniczym

Cmentarz jako założenie sakralne

<p>Wymiar symboliczny i sakralny</p> <ul style="list-style-type: none"> - Symbolika roślin - Symbolika rozplanowania elementów (układ) - Archetypy sacrum 	<p>Wymiar kompozycyjny</p> <ul style="list-style-type: none"> - Układ (dominanta, osie, powiązania widokowe, punkty węzłowe, symetria, wnętrze) - Elementy zagospodarowania (mała architektura, układ wodny, zieleń) 	<p>Wymiar społeczno-kulturowy</p> <ul style="list-style-type: none"> - Pamięć, historia, tradycje - Kontemplacja, zaduma - Terapia 	<p>Wymiar krajobrazowy</p> <ul style="list-style-type: none"> - Położenie (otoczenie krajobrazowe, powiązania) - Postrzegalność - Wpływ uwarunkowań krajobrazowych na kompozycję cmentarza
---	---	--	--

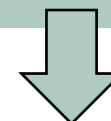
- (1) założenie przestrzenne jako sacrum
- (2) identyfikacja archetypów

- (1) identyfikacja elementów kompozycji
- (2) identyfikacja el. zagospodarowania
- (3) określenie relacji zachodzących pomiędzy założeniem a kontekstem

- (1) identyfikacja programu funkcjonalnego
- (2) Identyfikacja znaczenia społecznego
- (3) Identyfikacja stanu zachowania, wskazanie reliktyw

- (1) identyfikacja powiązań widokowych
- (2) Identyfikacja relacji cmentarz – jednostka osadnicza

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

CMENTARZ. ATRYBUTY

<p style="text-align: center;">ODRĘBNOŚĆ PRZESTRZENI SAKRALNEJ</p> <p>Oddzielenie strefy sacrum od profanum</p>	<p style="text-align: center;">ARCHETYPY SACRUM</p> <ul style="list-style-type: none"> - Góra - Drzewo - Woda - Pustka (dystans) 	<p style="text-align: center;">ELEMENTY KRAJOBRAZU (KOMPOZYCJA)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Centrum - Brama - Granica - Dystans 	<p style="text-align: center;">POSTAĆ KRAJOBRAZU SAKRALNEGO</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nieprzypadkowa forma - Kompozycja dośrodkowa - Symbolizacja
--	---	---	--

Długozima A. (2014). Miejsce i rola cmentarzy w budowaniu krajobrazu sakralnego wsi, na przykładzie Bieszczadów i Warmii. Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr.

– OL PAN, 2014, X/1, 5-19. Link: <https://journals.pan.pl/Content/94671/mainfile.pdf>

Madurowicz M. (2010). Sfera sacrum w przestrzeni miejskiej Warszawy, Wydawnictwo Dialog, Warszawa

Swaryczewska M. (2008). Sacrum i profanum w krajobrazie kulturowym. Dziedzictwo przestrzeni sakralnej na Warmii. Wydawnictwo UWM, Olsztyn

Święty Jan od Krzyża (2010). Droga na Górę Karmel. Wyd. O.O. Karmelitów Bosych

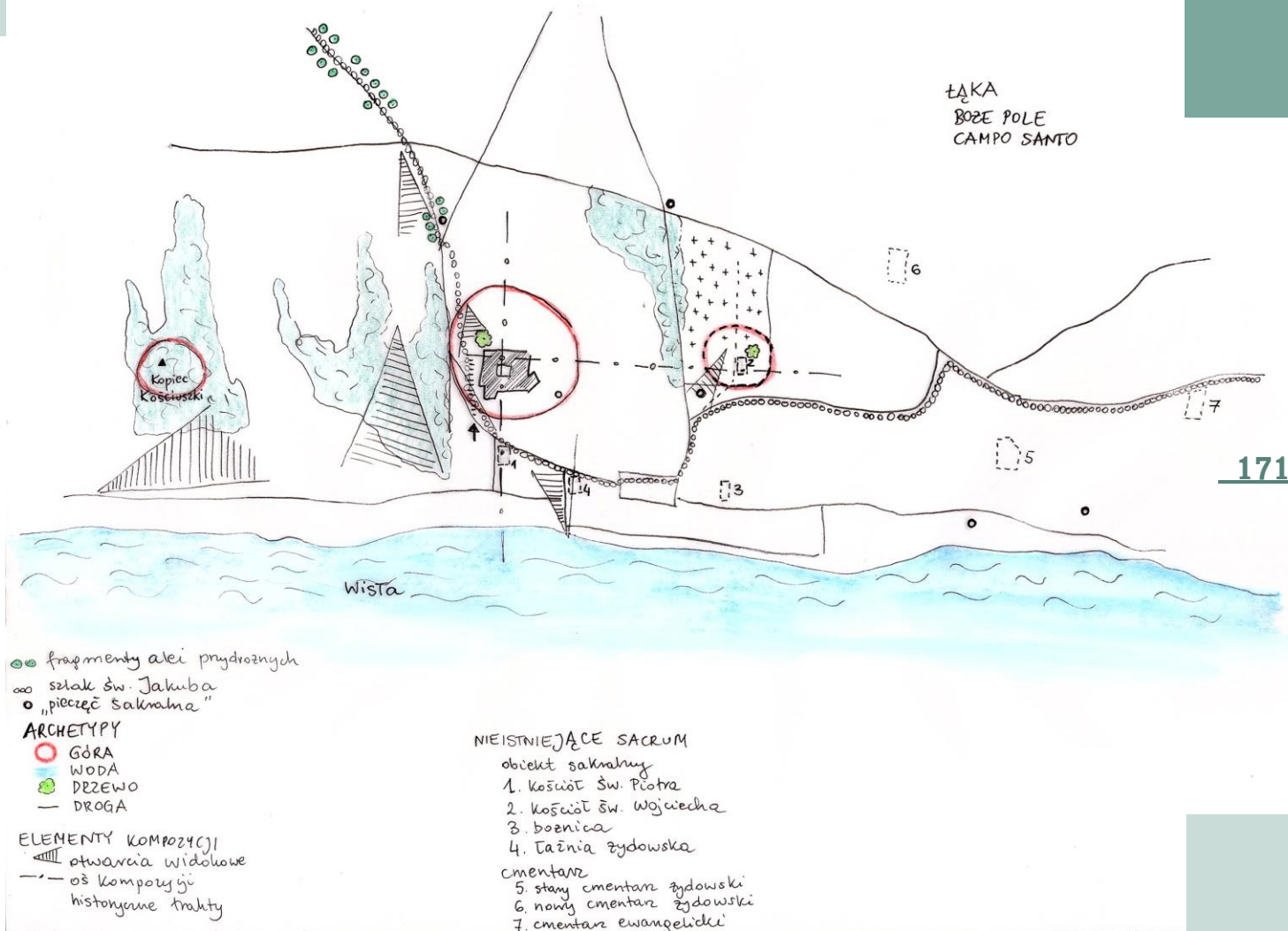

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

Kosmologiczny schemat świata jest budowany przy użyciu czterech archetypów: góra, drzewo, woda, pustka. Mogą być one pomocne nie tylko przy konstruowaniu krajobrazu sakralnego, ale także przy odczytywaniu struktury cmentarza, jego miejsca w przestrzeni, jak również przy projektowaniu, modernizowaniu. Góra przedstawia więź między niebem a ziemią, symbolizuje uniwersalny wzorzec osi, środek świata, siedzibę bogów oraz miejsce przemiany. Lokalne wzniesienie, na którym często znajduje się cmentarz symbolizuje niedostępny i doskonały raj. Drzewo ma bardzo wiele znaczeń związanych z tematyką życia, śmierci oraz zmartwychwstania. Przede wszystkim rytm życia drzewa (kwitnienie, owocowanie, zrzucanie liści) symbolizuje zwycięstwo nad śmiercią. Archetypiczna woda może być symbolem życia wiecznego i odpuszczenia grzechów (poprzez obmycie). Pustka (dystans) to miejsce służące odosobnieniu, oczekiwaniu np. las, droga, którą przebywa pielgrzym, strefa transformacji, otwarta przestrzeń pełniąca rolę przedpola widokowego: łąka, pole uprawne. Ten ostatni archetyp wydaje się być najważniejszym z punktu widzenia cmentarza i jego otoczenia. Pustka (dystans) to strefa, która przygotowuje odwiedzających miejsce pochówku, żałobników do przejścia z profanum do sacrum, pozwala na wyciszenie i zapomnienie o atmosferze przestrzeni codziennej, profanicznej.

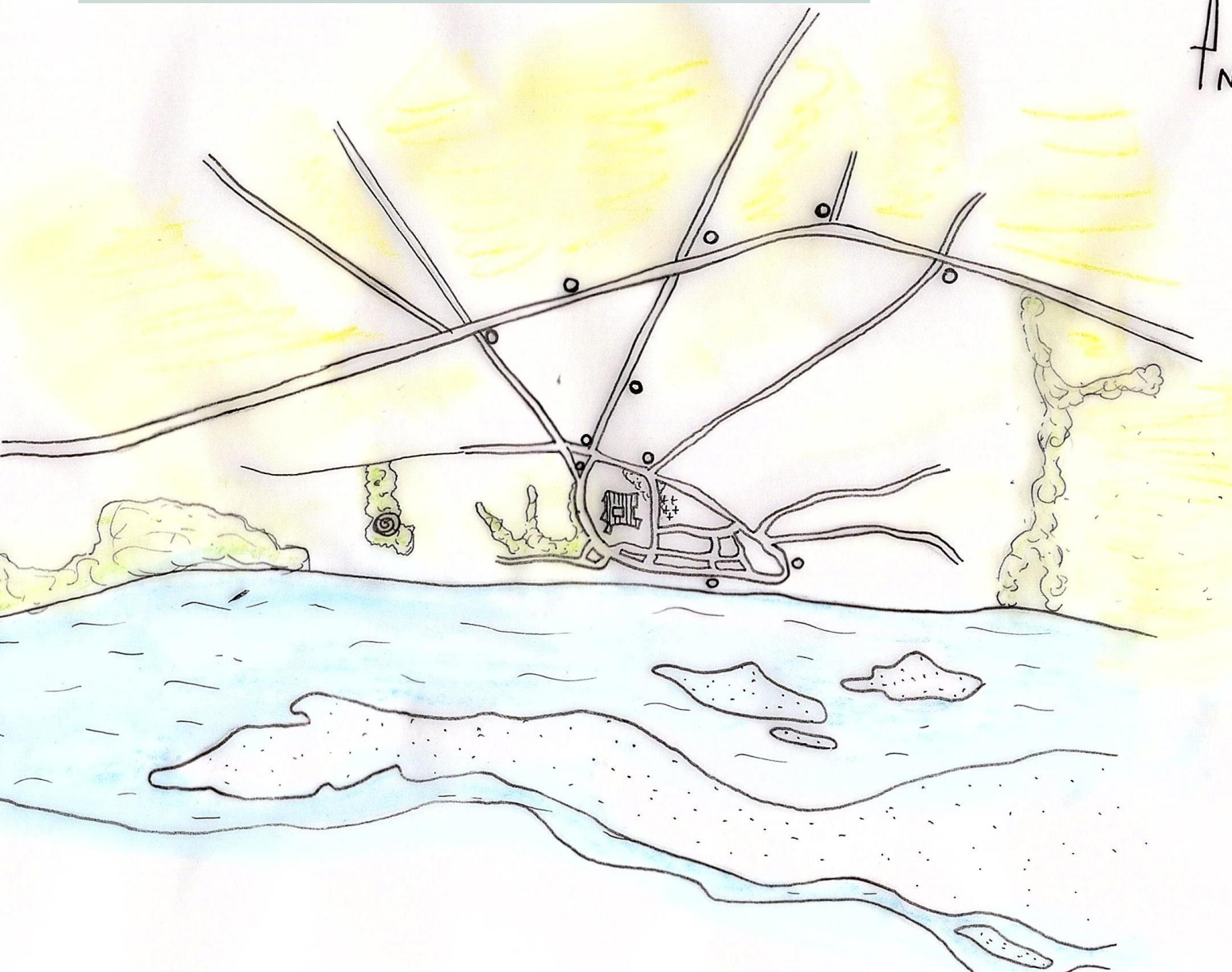

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

Analiza kompozycji sacrum. Ideogram Świętego Miasta (Civitas Sanctis):

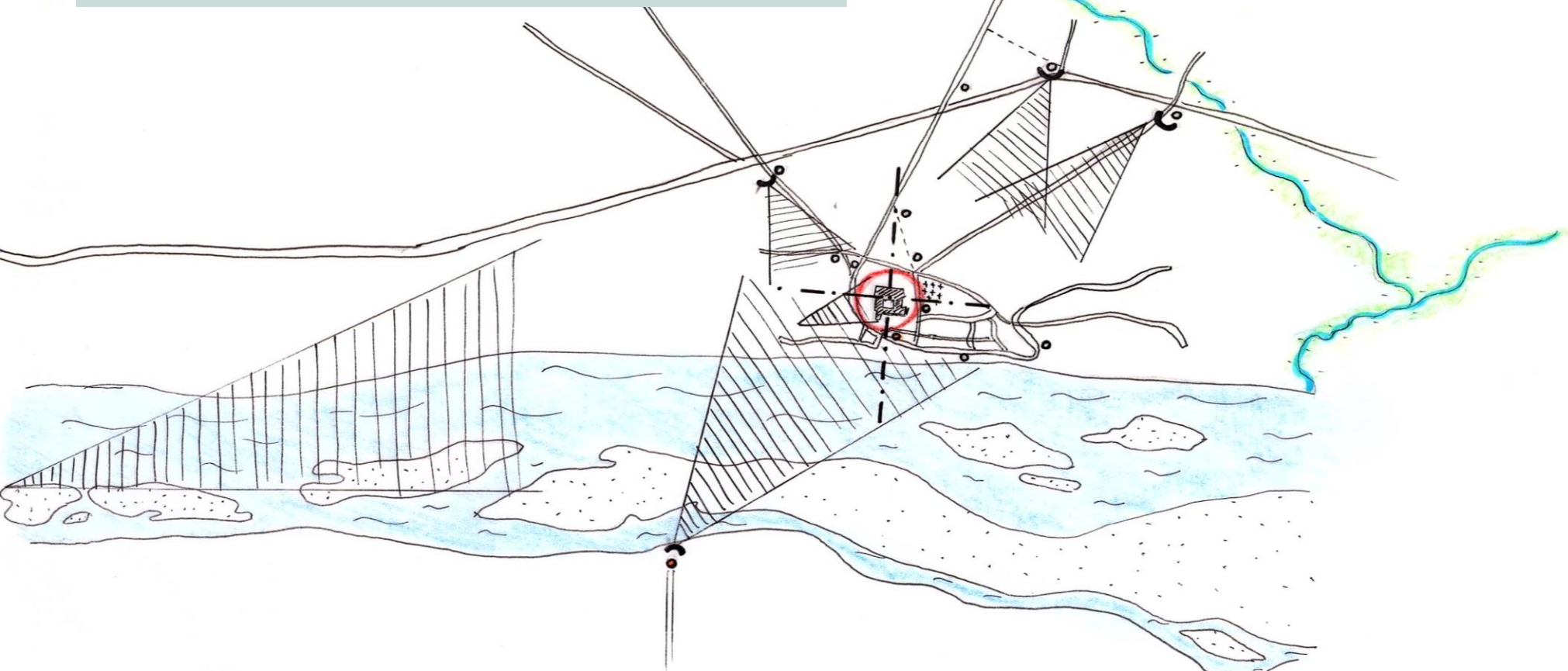
- Kapliczki i krzyże jako sakralne pieczęcie – bramy wprowadzające do Miasta
- Wisła i tereny otwarte, rolnicze jako strefy ekspozycji Miasta, wskazujące drogę do Miasta
- Układ drożny dośrodkowy, skupiony na Centrum – Czystej Strefie Sacrum (klasztor i cmentarz)

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

- centrum - archetyp góry
- pomnik - miejsce symboliczne
- „pieczęć sakralna” (krzyż, kapliczka)
- ☉ brama
- ▨ ramy otwierającego się widoku ma sacrum (strefa retardacji widokowej)
- == droga
- - - oś kompozycji

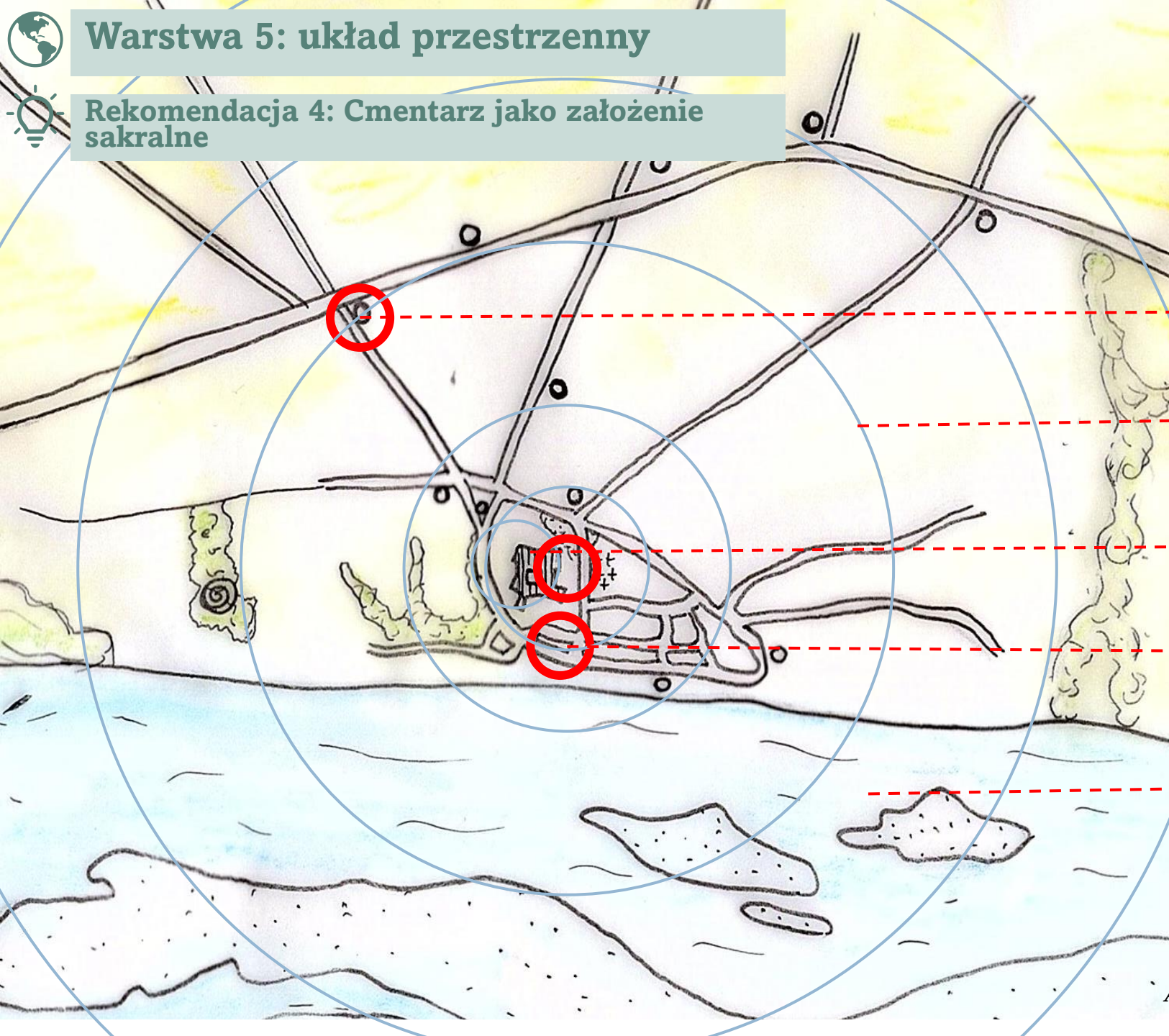
Analiza kompozycji sacrum. Wyznaczenie zasięgu przestrzennego (dystansów bliskiego i dalekiego sacrum)

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

Obszar graniczny sacrum-profanum

Droga / Gwar / Zeświecczone sacrum pierwszego stopnia (kapliczki, krzyże)

Obszar graniczny sacrum-profanum

Przyroda – pola, łąki. Czysta sfera sacrum

Obszar graniczny sacrum-profanum

Klasztor, cmentarz. Czysta sfera sacrum

Obszar graniczny sacrum-profanum

Zatoka profanum w sferze sacrum (osada targowa / rynek)

Obszar graniczny sacrum-profanum

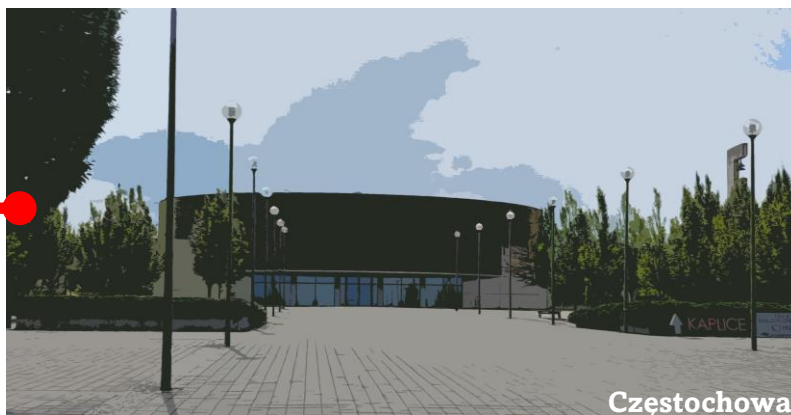
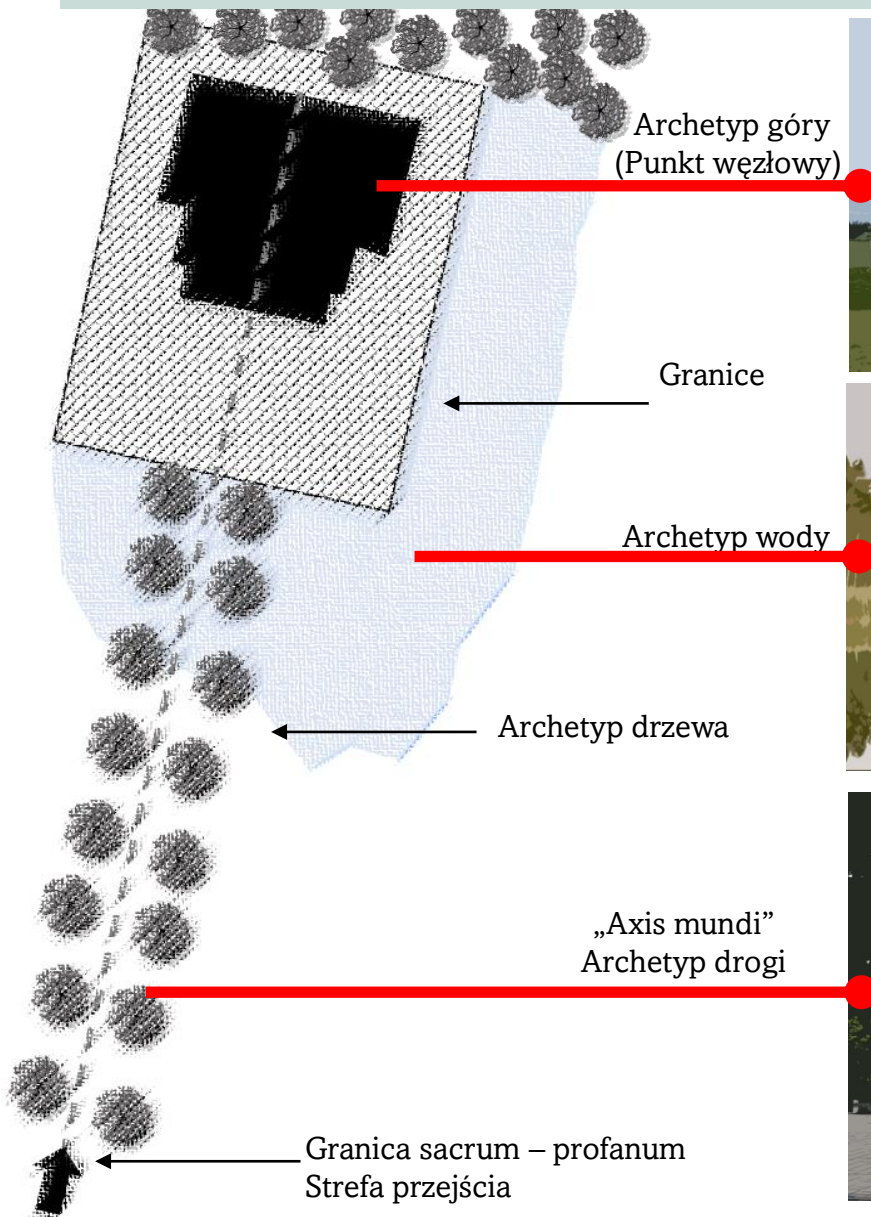
Przyroda – Wisła. Czysta sfera sacrum

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

Zarówno cmentarze, jak i zlokalizowane na ich terenie lub w sąsiedztwie kaplice, domy przedpogrzebowe, krematoria to obiekty religijne, w związku z tym należy zwrócić uwagę na aranżację otoczenia oraz identyfikację archetypów sacrum (drzewo, góra, woda, pustka) i kompozycji sacrum (centrum, brama, granice, przedpole widokowe). **Archetyp pustki** wyraża się najczęściej w idei drogi. Przykładowo, do krematorium w Bratysławie prowadzi wąska, celowo niewygodna ścieżka, z której rozciąga się widok na wzgórze porośnięte dębami i sosnami. To długie podejście, wiodące użytkownika przestrzeni po łuku od głównej bramy cmentarza aż do budynku spopielnarni, jest istotnym elementem aranżacji przestrzeni. Arch. Ferdinand Milučký wykorzystał konfigurację terenu nadając założeniu bogatą warstwę semantyczną. Wszak droga jest symbolem pielgrzymstwa, który prowadzi swoją wędrówkę ku ostatecznemu pożegnaniu (w przypadku zmarłego jest to symboliczne pożegnanie ze światem żywych, zaś w przypadku żałobników pożegnanie z bliską osobą). W wielu analizowanych realizacjach stosowany jest motyw pustki jako dystansu, strefy retardacji, przedpola widokowego pozwalającego na chwilowe odosobnienie, wyciszenie i przygotowanie do przejścia ze strefy profanum do sacrum (np. Haarlem, Parma, Strašnice, Heimolen, Hofheide, Kedainiai).

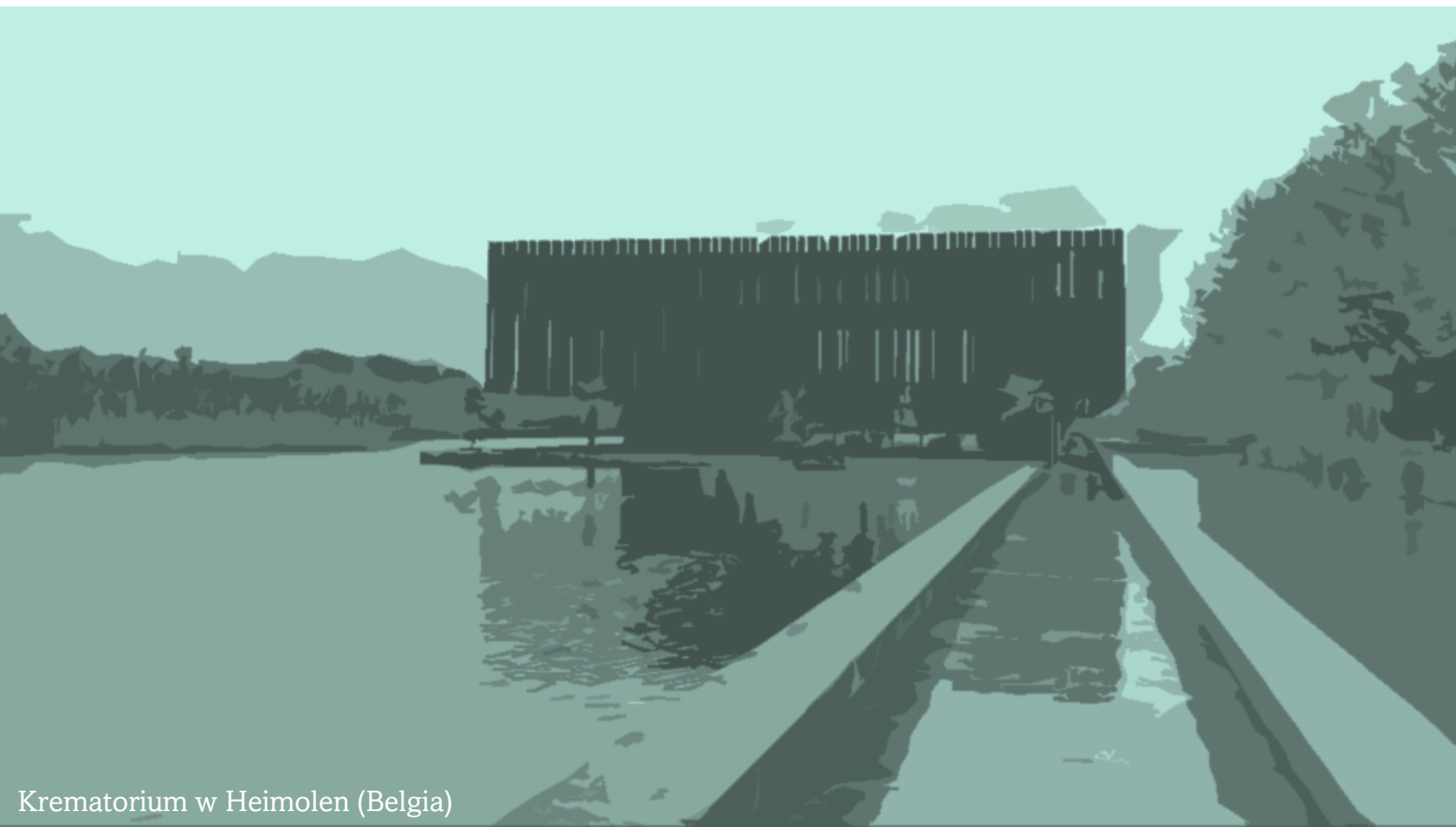
Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 4: Cmentarz jako założenie sakralne

W analizowanych założeniach emanacją archetypu góry jest budynek krematorium, zlokalizowany w centrum założenia przestrzennego (tzw. kompozycja dośrodkowa). Często aby podkreślić, wyeksponować architekturę budynku wprowadza się tzw. ramą krajobrazową z zieleni wysokiej (**archetyp drzewa**) stanowiącą kontrapunkt dla bryły budynku i koloru jego elewacji. Ważnym elementem aranżacji otoczenia

krematorium jest także zbiornik wodny np. w formie statycznej „studni pamięci” (Heimolen, Nieuwe Noorder, Woodland Crematorium) (**archetyp wody**). **Góra** przedstawia więź między niebem a ziemią, symbolizuje uniwersalny wzorzec osi, środek świata, siedzibę bogów oraz miejsce przemiany. U ludów słowiańskich, germańskich i celtyckich góry stanowiły krainę dusz zmarłych

Krematorium w Heimolen (Belgia)

Warstwa 5: układ przestrzenny

Rekomendacja 5: Cmentarz jako zabytek

Prowadzenie prac na obiektach cmentarnictwa powinno opierać się na filarach – podstawowych założeniach praktyki konserwatorsko-restauratorskiej:

- cmentarze winny być zachowane i przekazane następnym pokoleniom bez zniszczeń i istotnych przekształceń,
- ochronie, konserwacji i restauracji powinny podlegać obiekty i ich zespoły w pełnej integracji z otoczeniem,
- podstawą prac jest pełne zbadanie i udokumentowanie obiektu oraz jego wartościowanie jako główna zasada konserwatorska,
- adaptacja obiektu do współczesnych potrzeb jest pożądana, lecz nie może niszczyć i naruszać w istotny sposób dawnego układu funkcjonalno-przestrzennego.

Karta ewidencyjna jako narzędzie pozwalające rozpoznać istniejący zasób cmentarza, zagregować, zwaloryzować istotne o nim informacje.

Karta służy jako punkt wyjścia do dalszych prac naukowych, projektowych, jak również w zakresie zarządzania obiektem i podejmowania działań konserwatorskich.

Opracowując kartę bazowano na instrukcji Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Czyż A., Gutowski B. (2020). Podręcznik do inwentaryzacji polskich cmentarzy i nagrobków poza granicami kraju, Polonika, Warszawa

<p>SCHEMAT SYTUACYJNY (LOKALIZACJA) Mapka sytuacyjna</p> <p><i>(schemat ukazujący położenie obiektu w kontekście krajobrazowym/przestrzennym)</i></p>	<h1>KARTA EWIDENCYJNA CMENTARZA .....</h1>		<p>Nazwa</p> <div style="border: 2px dashed red; padding: 20px; text-align: center;"> <p><i>Miejsce na poglądowe zdjęcie</i></p> </div>
<p>Adres (miejscowość/ulica/dzielnica)</p>	<p>Czas powstania</p> <p><i>(podać dokładną datę lub w przypadku trudności z ustaleniem – szacunkową proveniencję, np. lata 20. XX w.)</i></p>	<p>Identyfikacja miejsca lokalizacji wg struktury przestrzennej <i>(podkreślić właściwe)</i>: Obiekt położony w klastrze miejskim/podmiejskim/wiejskim</p>	<p>Dokumentacja archiwalna</p> <p><i>(miejsce na zdjęcia, rysunki, szkice, ryciny prezentujące historyczne informacje o cmentarzu, zarówno o jego usytuowaniu, jak i wyglądzie)</i></p>
<p>Autor (autorzy) projektu</p> <p><i>(podać imiona i nazwiska autora/autorów)</i></p>	<p>Forma ochrony konserwatorskiej</p> <p><i>(wypełnić jeśli cmentarz figuruje w WRZ – wojewódzkim rejestrze zabytków, GEZ – gminnej ewidencji zabytków lub znajduje się w zasięgu strefy ochrony konserwatorskiej)</i></p>	<p>Rys historyczny wraz z przemianami, ewolucją zasięgu granic oraz historycznych powiązań z otoczeniem</p> <p><i>(opisać lub wypunktować najważniejsze wydarzenia, działania mające wpływ na formę, jakość rozwiązań, lokalizację cmentarza)</i></p>	
<p>Wypis z mpzp (w przypadku braku – ze suikzpz)</p> <p><i>(podać kluczowe wytyczne odnoszące się do zasad kształtowania przestrzeni, w której zlokalizowany jest cmentarz m.in. oznaczenie strefy funkcjonalnej z najważniejszymi wskaźnikami planistycznymi tj. powierzchnia biologicznie czynna, intensywność zabudowy, informacje o zakazach oraz postulowanych formach ochrony)</i></p>	<p>Wyrys z mpzp (w przypadku braku – ze suikzpz)</p> <p><i>(fragmentu mpzp lub suikzpzg obejmujący cmentarz oraz jego bliskie sąsiedztwo)</i></p>		
<p>Napisy lub piktogramy, komunikaty związane z cmentarzem</p> <p><i>(regulaminy, zakazy umieszczone na bramie, komunikaty)</i></p>		<p>Bibliografia</p> <p><i>(podać źródła, z których pozyskano informacje nt. datowania, powstania, atrybucji, historii obiektu)</i></p>	

PLAN CMENTARZA WYKONANY NA PODSTAWIE INWENTARYZACJI POMIAROWO-RYSUNKOWEJ ORAZ MAPY TOPOGRAFICZNEJ

PLAN CMENTARZA UWZGLĘDNIAJĄCY ELEMENTY INWENTARYZACJI ZIELENI (GATUNKI DOMINUJĄCE, FORMY ROŚLINNE) I JEJ WALORYZACJĘ

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Miejsce na zdjęcie prezentujące miejsce w różnych skalach i ujęciach (z różnych perspektyw)

Miejsce na zdjęcie prezentujące miejsce w różnych skalach i ujęciach (z różnych perspektyw)

Miejsce na zdjęcie prezentujące miejsce w różnych skalach i ujęciach (z różnych perspektyw)

ELEMENTY ZAGOSPODAROWANIA	Czy Istnieją tak/ nie	Charakterystyka <i>(uzupełnić)</i>				ŚRODKI WYRAZU ARTYSTYCZNEGO Dominujące kolory: np. szary, czarny Materiał: granit/bazalt/beton/ odlew żeliwny/marmur/inny Faktura: gładka/chropowata/inna Treść: wojenne/kulturalne/religijne/społeczne/inne Upamiętnienie: osoby/wydarzenia/idea/inne
		Ilość w szt.	Stan techniczny dobry/zły	Materiał	Spójność, estetyka, integracja z charakterem miejsca?	
Ogrodzenie						
Brama/-y/						
Nawierzchnia utwardzona						
Nagrobki						
Pomniki						
Inne elementy						

**SCHEMATY FUNKCJI
TERENÓW I
ZABUDOWY W
OTOCZENIU MIEJSCA**

- identyfikacja funkcji
terenów i zabudowy wokół
cmentarza
- identyfikacja elementów
infrastruktury turystycznej
(parking leśny, ścieżka
rowerowa, szlak
turystyczny, in.)

Miejsce na Print Screen fragmentu mapy topograficznej obejmującego lokalizację miejsca oraz jego otoczenie

**SCHEMAT POWIĄZANIA
KOMPOZYCJI
CMENARZA Z
OTOCZENIEM**

ELEMENTY KOMPOZYCJI CMENTARZA	Czy Istnieją tak/ nie	Charakterystyka <i>(uzupełnić)</i>		POWIĄZANIA KOMPOZYCJI CMENTARZA Z OTOCZENIEM
		Ilość w szt.	Nazwa	
DOMINANTY				<p><i>Czy miejsce wpisuje się w kontekst krajobrazowy? Czy są czytelne powiązania? Jakie relacje?</i></p>
PUNKTY CHARAKTERYSTYCZNE				
WNĘTRZA				
OSIE KOMPOZYCYJNE				
OTWARCIA SZCZELINOWE				
OTWARCIA SZEROKIE				
Inne element <i>*tworzące kompozycję</i>				
WALORYZACJA WIDOKÓW Elementy pozytywne Elementy negatywne 	<div style="border: 2px dashed red; padding: 10px;"> <p style="text-align: center;"><i>Plan z oznaczeniem charakterystycznych punktów widokowych/obserwacji znajdujących się w granicach obiektu (2-5 punktów)</i></p> </div> <div style="border: 2px dashed red; padding: 10px; margin-left: 20px;"> <p style="text-align: center;"><i>Miejsce na fotografii obrazujące widoki z tych wybranych punktów (treść widoku oraz jego waloryzacja (czarny szraf – elementy pozytywne/harmonijne; czerwony szraf – elementy negatywne/dysharmonijne)</i></p> </div>			

STUDIUM WIDOKOWE

- kontekst krajobrazowy
/sylweta obiektu z
charakterystycznych
punktów w terenie (np.
droga dojazdowa, szlak
turystyczny, itp.)

Plan

*Przekrój przez obiekt uwzględniający topografię
najbliższych terenów*

miniaturka zdjęcia

miniaturka zdjęcia

Widok

miniaturka zdjęcia

miniaturka zdjęcia

ŚLADY UŻYTKOWANIA –
OZNAKI
TERYTORYALNOŚCI
(właściwe podkreślić)

- niedopałki papierosów/znicze/kwiaty/butelki/inne śmieci
- obiekt jest/nie jest użytkowany
- obiekt jest / nie jest oswojony przez daną społeczność

**WNIOSKI I WYTYCZNE
KONSERWATORSKIE
(PROJEKTOWE)**

- wnioski dotyczące stanu zachowania, ekspozycji w krajobrazie i dostępności obiektu i jego składowych
- zalecenia konserwatorskie do projektu

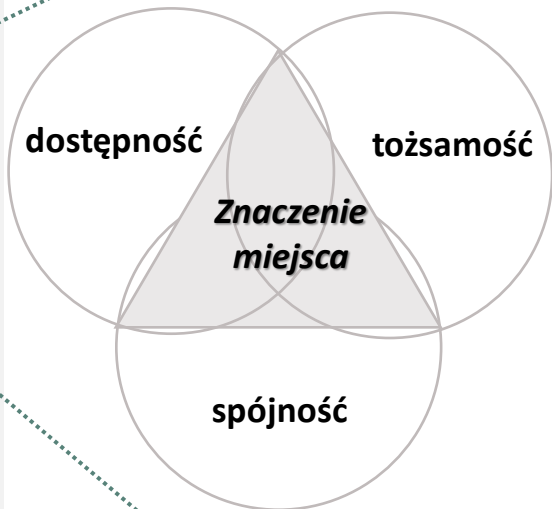
DATA I PODPIS OSOBY SPORZĄDZAJACEJ KARTĘ

ETAP PRZEDPROJEKTOWY (WYBÓR LOKALIZACJI)

ETAP PROJEKTOWY

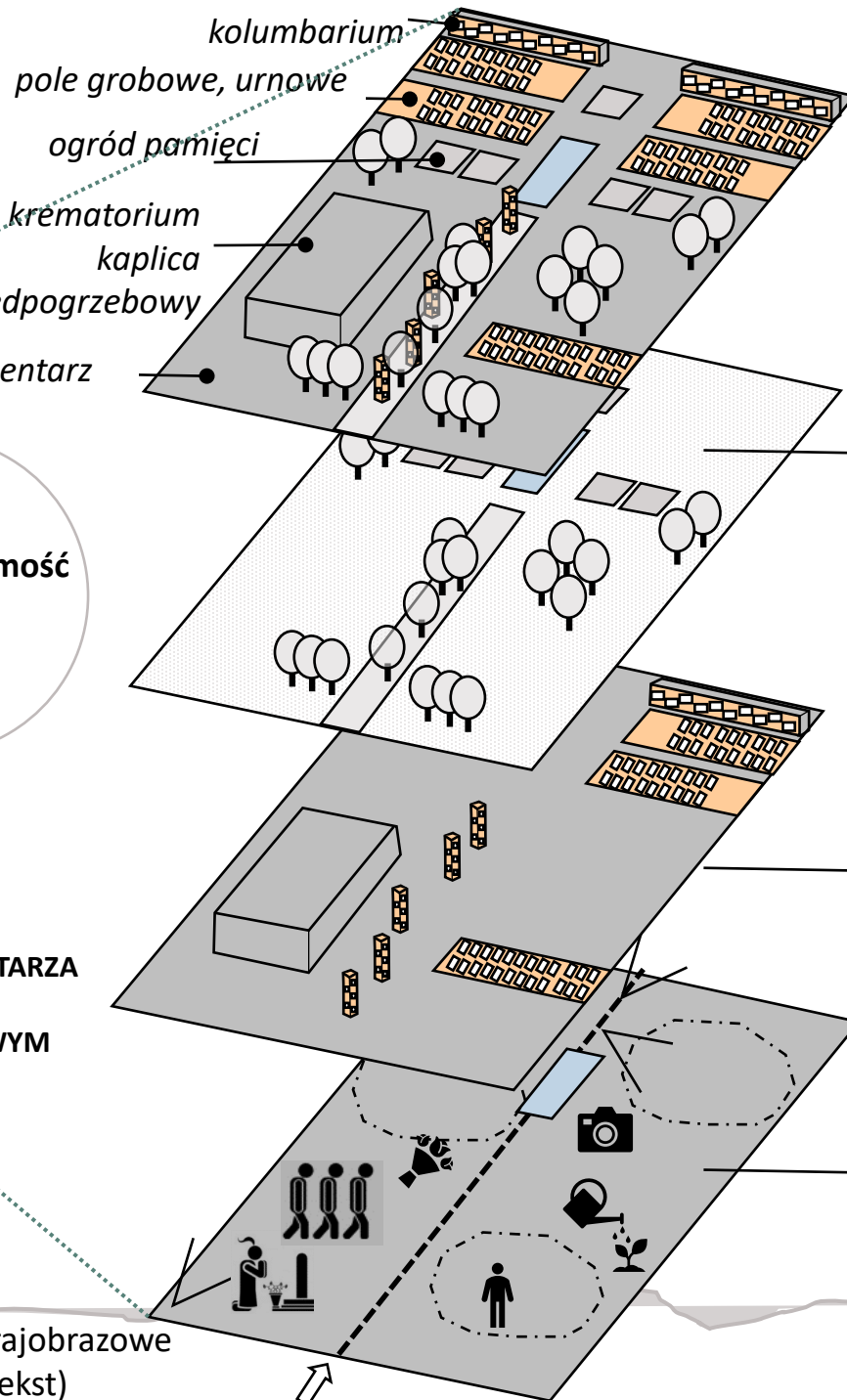

ZASADY PROJEKTOWANIA CMENTARZA I INTEGROWANIA Z OTOCZENIEM KRAJOBRAZOWYM

KRYTERIA WYBORU:

- PRZESTRZENNE
- PRAWNE
- ŚRODOWISKOWE
- SPOŁECZNO-KULTUROWE
- KRAJOBRAZOWO-ESTETYCZNE

Otoczenie krajobrazowe
(kontekst)

Przestrzeń cmentarza

Przestrzeń kontemplacji
Przestrzeń spotkania, celebrowania
Obiekty kubaturowe
Przestrzeń grzebalna
Szata roślinna

Przestrzeń związana z naturą

Roślinność (aranżacja zieleni)
Obiekty hydrograficzne

Przestrzeń związana z architekturą 185

Przestrzeń grzebalna (kolumbarium, pole urnowe, tradycyjne pole grobowe)
Budynki (krematorium, kaplica, dom przedpogrzebowy)
System komunikacji, parkingi (infrastruktura, obsługa, zaplecze)
Ogrodzenie, bramy

Znaczenie

Archetypy kompozycji sakralnej
Elementy kompozycji
Role nadane cmentarzowi przez użytkowników

ANNA DŁUGOZIMA jest adiunktem w Katedrze Sztuki Krajobrazu, w Instytucie Inżynierii Środowiska Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ukończyła studia magisterskie w Międzywydziałowym Studium Gospodarki Przestrzennej SGGW, w Instytucie Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW oraz studia doktoranckie na Wydziale Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu SGGW (praca doktorska pt.: „Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych, na przykładzie cmentarzy bieszczadzkich, warmińskich i warszawskich”). W 2013 roku laureatka konkursu Forum Akademickiego „Skomplikowane i proste. Młodzi uczeni o swoich badaniach”. Członek Głównej Komisji Konserwatorskiej przy Generalnym Konserwatorze Zabytków w kadencji 2017-2021.

Kierownik grantu NCN Sonata pn. „Wpisywanie cmentarzy w istniejące układy urbanistyczne i ruralistyczne w Polsce w aspekcie ładu przestrzennego na tle europejskiej przestrzeni sepulkralnej”. Wykonawca w międzynarodowych i krajowych projektach badawczych zogniskowanych na dziedzictwie sepulkralnym m.in.: inwentaryzacja i rewaloryzacja cmentarza Rossa w Wilnie (Litwa), inwentaryzacja Cmentarza Żydowskiego w Łodzi w związku z wpisem zespołu cmentarnego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Pomysłodawca i koordynator projektów badawczych realizowanych we współpracy z Wydziałem Leśnym SGGW i Studenckim Kołem Naukowym Gospodarki Przestrzennej oraz nadleśnictw województwa warmińsko-mazurskiego dot. inwentaryzacji, analizy i waloryzacji zasobu nieużytkowanych leśnych cmentarzy ewangelickich. Popularyzuje cmentarze jako ważne przestrzenie społeczne, sakralne, terapeutyczne publikując artykuły w „Kulturze Pogrzebu”, „Biuletynie Polskiej Izby Pogrzebowej”, „Zieleni Miejskiej” oraz prowadząc szkolenia dla zarządców cmentarzy i przedsiębiorców branży pogrzebowej.

